

هلال پاڪستان ڪراچي

۱. آگسٽ ۱۹۸۳ع

هن پرچي

۾ پڙهندا

* سڌو ۾ حڪومت

تي مضمون

* تنوير عباسيءَ جو

انٽرويو

* الفتاح ۾ چڪتاڻ

جاسيب

* يلوتڙ شاعرن جي

شاعري

* تاجل بيوس جي

ڪهاڻي

* سچل سرمست جي

ميلي تي ڪوٽاييل

ادبي ڪانفرنس جو احوال

* پرديشي ۽ پرديشي

سفر ناما

گهڻو ڪجهه

هلال پاڪستان

مئگزين سيڪشن

مئنيجنگ ايڊيٽر:

ناصر بروهي

انچارج:

فقير محمد لاشاري

فهرست

تاريخ

صفحہ	ليکڪ	مضمون
۶		تاريخ جا اهم واقعا
۷	وصال محمد - سنڌيڪار: غلام حسين	سنڌ ۾ حرثيڪ
۸	رنگرين	
۱۱	رشيد پٽي	شڪارپور شهر
۱۲	مصطفيٰ ڪمال اتاترڪ جي سوانح	پور و بگهتر
۲۹	دئون نظاماڻي	الفتح ۾ چڪتاڻ جا سبب

ادب

۳۳	هر ڪو ماڻهو موتي ڏاڻو
۳۶	تنوير عباسي جو انٽرويو
	"عشق گهمايان گهٽيان"
	رسچل جي ميلي تي ادبي ڪانفرنس جي رپورٽ
	شاعريءَ ۾:
	استاد بخاري ۽ تاج جو يو ۽ لونگ شيخ ۽ خاڪي جو يو ۽
	رڪيل موراڻي ۽ ساگر ارشاد ۽ وفا ناٿن شاهي ۽ اطهر منگي ۽
	ج - ع منگهاڻي ۽ سنڌ ويراڻي ۽ مظهر لغاري ۽ واجد -
۴۵	جهڄان پسي جهوڪ رکهاڻي تاجل بيوس
۴۸	گلر رکهاڻي (علي نواز جمالي)
۵۰	هينئون منهنجو هٿ ٿيو مينخاڻيل روڊيون
۵۲	سگهار و همايا هيٺا ماڻهو ف - م - لاشاري

هي اخبار شيخ سلطان قمر
پاران محمد هاشم ميمڻ، شيخ
سلطان پيريس مان پڻ سنڌ و سيم
احمد صابريءَ وٽان ڇپائي، ڪوڙ
ولو بلنگ، ايم اي جناح روڊ
ڪراچيءَ مان شايع ڪئي.

- ۵۶ محمد خان سيال پرڏيهي ماڻهن سان
۶۰ فضل احمد بچاڻي ڏيهي سفر
۶۳ اگني ائين هي اس ڪتابن تي تبصرو

سائنس

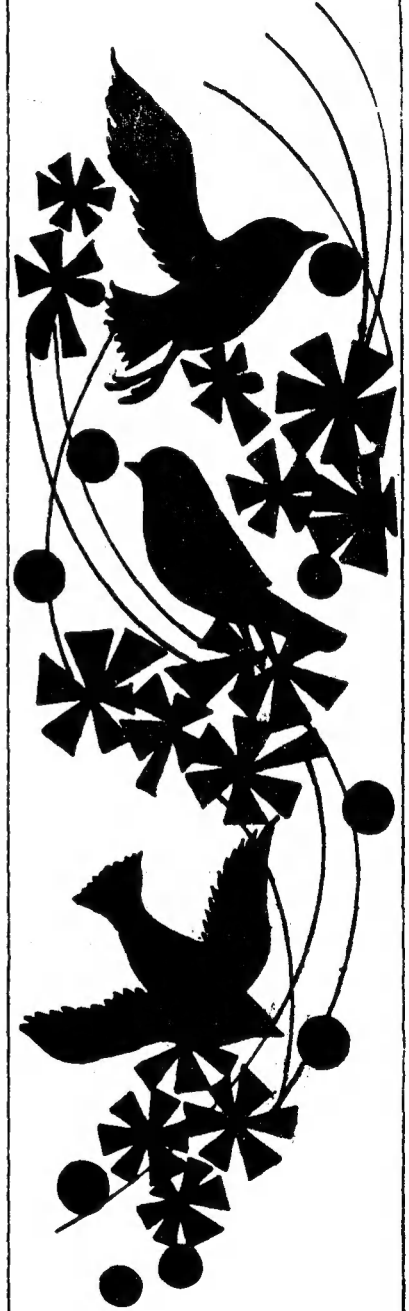
- ۶۵ شڪور رضا ماڻي انسان جي خلد ۾ پھچ
۶۷ رفيق پنهور سمند جي تري جو اڀياس
۶۸ علي مرتضيٰ ڌاري جو پن پن وارا ماڻهو

ٻارن لاءِ

- ۷۰ محمد الياس اٿرو سوچ ۽ لوچ (رڪھاڻي)
۷۱ ذاڪر حسين ڪيريو داغ
۷۲ زاهد علي سومرو بهادر ٻار
۷۳ محمد بخش ڌاھري جشن لطيف

سگھڙين دست

- ۷۶ فيصلو رڪھاڻي
۷۷ پلانٽ رڪھاڻي
۷۸ سوال جواب
۸۱ اوهان جا خط

پنهنجي پاران

تاريخ، ادب، سماجيات ۽ زندگي جي علمن جون گهڻيون ڳالهيون، لفظ ۽ اصطلاح اسان واري ماحول جهڙي گهڻي ڀاڱي سطحي واريون منڊل ۾ هڪ منجهيل رڻپ وٺي، پنهنجو ڪارج وڃائڻ وارو عذاب ڀوڳي چڪا آهن. انهن اصطلاحن ۽ لفظن جي حرمت غلط وقت ۽ ڪوڪلي ذهني پس منظر سبب لتجي ڏنل جي وٺي آهي. اڻ لڳاپيل ماڻهو جڏهن شوق ۾ اچي ۽ ٻين جون ڪارائتيون، پراڻا ڏاڍيون ڳالهيون ڪري، پاڻ پڌاڻ واري ڏس ۾ وڌڻ جي ڪوشش ڪن ٿا ته هنن جو پنهنجو مقصد ته پورو ٿئي يا نه، سو ته اڃا ڪارا اڳتي هلي وقت پاڻهي پڌرا ڪندو. پر انهن ڳالهين ۽ لفظن جي سگهه گهٽجي وڃي ٿي. غير مناسب موقعن ۽ ٺلهي ذهني جڏهن به ڪي سٺيون ڳالهيون ڪري ٿي ته هنن انهن ڳالهين تان پير وسوڪجي وڃڻ وارو عمل اوس ٿيندو. ائين اظهار ۽ اظهار جي ڦهلاءَ واري معاملي کي ڏک ۽ سڀي ٿو. هلال مئگزين جي ڪوشش اها هئي آهي ته ائين نه ٿئي. ٻوليءَ توڙي فڪر جي سگهه ته هنن قائم رهي سگهندي جڏهن لفظن جي تقدس جو خيال ڪيو وڃي. ان ڪري جو لفظن جي تقدس تي اسان جي شعوري نيسر جو آڌار آهي ۽ ان ڏس ۾ ڪابه رندڪ قبول نه ڪرڻ گهرجي. اهو اسان سڀني جو فرض آهي.

(انچارج)

افلاطون جو علم گهر
(۳۸۷ ق م)

افلاطون (Plato) آئين جي شاهوڪار ماڻهن منجهان هڪ هو. هن پنهنجي ڪٽنب جي ڀتين وانگر عملدار ٿيڻ بدران هن سقراط جو شاگرد ٿيڻ قبول ڪيو. پنهنجي استاد جي موت کان پوءِ هن علم متعلق ٽڪري ٻڙ ڳاڇا ڪندڙن جي گروپ ۾ شامل ٿي انهن جو اڳواڻ ٿيو ۽ آئينس ۾ فلسفي جو اسڪول قائم ڪيائين جنهن کي ”اڪيڊمي“ چيو وڃي ٿو. هن جو ارادو هو ته ان اسڪول ذريعي ڏاها ۽ مدبر ماڻهو پيدا ڪندو. ان ڪري ئي هن آئينس جي حڪومتي سرشتي تي سلامت ڪئي ته سياسي عهدن تي اهڙا ماڻهو رکيا وڃن ٿا جن ۾ نه ڏاهپ آهي ۽ نه ڪا خاص سڪيا. هن پنهنجو شروعاتي ڪتاب ”دي رپبلڪ“ لکيو جنهن ۾ پنهنجا ويڙهه پيش ڪيائين. هن جو پيغام سؤلو هو. سچي ماڻهو هڪ سخي ۽ ڏاهپ پرني ڏانءِ سان زندگي گهاري سگهن ٿا، جيڪڏهن هو پنهنجي سگهه ۽ صلاحيتن کان مڪمل طرح ناخير هجن. ۳۷۴ قبل مسيح ۾ جڏهن هن جو سرتو ٽپو تڏهن هو هڪ اهم ڪتاب ”قانون“ لکي رهيو هو.

قلب مقدوني جو

يونان تي حملو

(۳۳۸ قبل مسيح)

ٿريس ۽ ٿيلي جي وچ تي هڪ ننڍي بادشاهت هئي مقدونيا جي اتان جا رهواسي اڃا سخت قسم جا جايلو ماڻهو هئا، پر قوم جي حيثيت سان، هنن پنهنجي يونانين کي گهڻي هميت ڪونه هئي ڏسي. بادشاهه پٺو (۳۸۲ ق م کان ۳۳۶

تاريخ جا اهم واقعا

ن م) جيڪو وڏو سياڻو، حڪمت عمليءَ جو سامهه وڌو عقلمند ايلچي هو. تنهن سراج جنگي جالبازن ۽ هٿيارن کي ترقي وٺرائي. چار سئو ڏيڳهن ڍالن سان پنهنجي ساهين کي هٿيار بند ڪيو. اهي پيدل فوج جي دشمن کي سجهائيندا هئا ۽ باقي لشڪر دشمن جي صفن ۾ هڻي جاءِ تي حملو ڪري ڏيندا هئا. يوناني رياستون آئينس ۽ ٽيڙ ڪڍي هن کي منهن ڏيڻ لاءِ جهڊ ڪيو، پر ۳۳۸ ق م ۾ ڪارونا وٽ وٽ قلب هٿان هلايا. انهن، قلب جي اها عظيم سوڀ هئي، جنهن يونان لاءِ هن جي فوجن جا دروازا کولي ڇڏيا.

سڪندر اعظم جي

تخت نشيني

(۳۳۶ ق م)

ڪرونيا جي جنگ کان پوءِ

يونان جي فتح ٿي وڃڻ تي قلب جا ارادا اڃا به وڌڻ لڳا. مقدوني يوناني فوج کڏائي هن فارس تي حملي جون تياريون شروع ڪري ڏنيون. هن جو پروگرام هو ته فارس سلطنت جو خاتمو آندو وڃي. حملي کان اڳ قلب پنهنجي ئي هڪ امير هٿان مارجي ويو ۽ ڪمان، سندس پٽ سڪندر اچي سنڀالي. سڪندر ان وقت رڳو ۲۲ سالن جو هو ۽ جو فوج وڏي هڪ نڪتو ته وري وطن جا وڻ ائين ڪونه ڏسي سگهيو. هن جو مقصد هو ته پاڻ کي دنيا جو مالڪ ڪوٺرائي ۽ ”عظيم“ لقب حاصل ڪري. هوشام ويو ۽ فارس جي بادشاهه دارا ٽين کي اسوس واري جنگ ۾ شڪست ڏنائين. ان کانپوءِ سڪندر تي حملي ڪرڻ کان اڳ طائر تي ست سهيڙا گهرو ڪري ان تي به سوڀ پاتائين. ان کان پوءِ دارا ٽين کي وري به شڪست ڏيڻ لاءِ ميسوپوٽيميا تي بلغار ڪيائين. اربابا واري جنگ به دارا کان ڪٽي ورتائين ۽ صوبيون حاصل ڪندو اترئين هندستان تائين پهتو پوءِ سنڌوءَ رستي ستمين ٿي پنهنجي ڪونڊرن کي ڏيهه واپس وٺيو. پٺي ويو. هو وري ميسوپوٽيميا پهتو، پر پمار تي بخارجي پيو ۽ يارهن سالن جي رولڙي کانپوءِ ٽيڙهه سالن جي جمار ۾ نال ۾ رهيو.

بمڪريوچ مان مري ويس
ته هن گذريءَ سان ڪير
ڪيڏندو

سنڌ

هلچل

ليکڪ:
ميجر جنرل (ريٽائرڊ)
وصال محمد خان

سنڌيڪار: غلام حسين رنگريز

نوٽ:- هيءَ مضمون ته ماهي رسالي "سنڌ ڪوارٽرلي" ڪراچي ۾ پنجن آسٽن ۾ ڇپيو. مضمون معلومات جي لحاظ کان نين پٽرائين تي مشتمل آهي. ان ڪري پڙهندڙن جي ڄاڻ ۽ دلچسپيءَ لاءِ انجو مڪمل ترجمو ايش ڪجي ٿو.

سن ۱۴۲۷ع ۾ سنڌ جي آبادي جو اٽڪل ۷۳ سيڪڙو مسلمان، ۲۵ سيڪڙو هندن ۽ ۲ سيڪڙو ٻين مذهبن وارن ماڻهن تي مشتمل هئو. هندن جي گهڻائي ڪاروبار ۾ هئي ۽ اهي عام مسلمانن کان وڌيڪ سکيا ۽ شاهوڪار هئا. هندو وڏن ڳوٺن ۽ شهرن ۾ رهندا هئا ۽ مسلمان ننڍڙن ڳوٺن ۾. هندن ۽ مسلمانن جا لاڳاپا ڏاڍا دوستانا هوندا هئا ۽ ايراضي مالڪن جو سسواڙن يا هارين تي وڏو اثر هوندو هئو.

هر عرب بن بنياد جا هئا. ڇيو وڃي ٿو ته انهن وچ ايشيا مان لڏ پلاڻ ڪري پهريائين عربن جي سمند جي ڪناري وارن علائقن ۾ رهائش اختيار ڪئي ۽ پوءِ سڄي سنڌ ۾ پکڙجي ويا (هراصل ۾ عربي ٻوليءَ جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي آزاد ۽ انجي جمع جو صيغو آهي احرار. سيد احمد شاهه ۽ شاه اسماعيل پنجاب ۽ سرحد تي سکن جي قبضي کانپوءِ بالا ڪوٽ ويندي هتان لنگهيا هئا ۽ انهن ئي پير پاڳري جي سرويچ مريدن کي اهو لقب ڏنو هئو. هر جو مطلب قاتل يا تشدد پسند فطري نه آهي.) اهڙي هئڻ ڪري.

به ذڪر لائق آهي ته فاضل ليکڪ جو حرن جي اصل نسل متعلق قائم ڪيل رايو تاريخي بنيادن تي صحيح نه آهي. ڇاڪاڻ ته هر هڪ قبيلو يا هڪ ذات نه آهي جو اهو چئجي ته اهي عرب بن بنياد جا هئا. هر مختلف قبيلن ۽ ذاتن سان تعلق رکندڙ هئا، انهن ۾ بلوچ به اچي ويا ٿي ته سمات به جيڪي سنڌ جا اصل لوڪ ٿي هئا. (رنگريز) راجپوتانا رياستن ۾ به هر وڏي تعداد ۾ آهن. اهي تمام ارڙا، ڪٺور ۽ جنوني آهن ۽ پنهنجي مقصد خاطر هميشه جان قربان ڪرڻ لاءِ تيار هوندا آهن. ٻڪن ۽ سرويچ حرن جي جماعت

کي فقيرن ۽ غريبن جي درجن ۾ ورهايو ويو آهي ۽ انهن جي جنازي نماز سندن حياتي ۾ ئي پڙهائي ويندي هئي.

سنڌ ۾ مختلف مسلمانن ۽ طريقن سان تعلق رهندڙ ڪيترائي بزرگ ۽ اولياءَ ٿي گذريا آهن جن جو پنهنجي مريدن تي وڏو اثر رهيو آهي. عام ماڻهو يا عوام ڪنهن پير جا پوئلڳ ۽ سرحد هوندا آهن. حق جي راهه رسڻ لاءِ سنڌ جو ڪوبه ماڻهو بنا پير مرشد نه هوندو آهي. انهن مڙني پيرن ۾ نانيارو پير صيغت الله شاهه ڪنگري وارو ۽ پير پاڳارو هئو. هنجي هٿ ڪاٺي جانشي ۽ سگهاري، اکيون ڇمڪدار ۽ نيز ۽ ڪلهه ويڪرا هئس. منهن تي ساقا جا داغ هئس ۽ شاندار متاثر ڪندڙ شخصيت جو مالڪ هئو. هميشه صاف ستري لباس ۾ رهندو هو. جڏهن پنهنجن مريدن کي ديدار ڪرائيندو هو ته قيمتي ڀرت ڀريل چوڦو ۽ سون ۽ هيرن جواهرن جي جڙت واري ٽوپي پهريندو هو. انگريز ۽ سندس چاڙهن طرفان هن تي ڪيترا بهتان سڙهيا ويا هئا.

پير صاحب جو سنڌ، خيرپور ۽ راجپوتانا رياستن ۾ وڏو اثر هو.

هن مضمون جو ليکڪ وچين قطار ۾ ساڄي پاسي کان آهي.

سندس مريد هر ته کيس ڪا آسماني مخلوق سمجهندا هئا. اهو پيراڻو اثر رسوخ هر ڪنهن پير جو پنهنجي نوعيت جو هوندو هو ۽ گهڻو ڪري موروثي هو. پر پير صفت الله شاهه پاڳاري جو سارو اثر سندس متاثر ڪندڙ زبردست شخصيت جي ڪري هو. پير پاڳارو ڏوراهن هندن تي مريدن وٽ وڙلي ويندو هو. سندس فقير ويندا هئا جيڪي پير جو ڏن وصول ڪري ايندا هئا. جيڪي مريد سندس رهائش واري هنڌ ڪنگري جي ويجهڙائي پير رهندا هئا سي اڪثر سلام پڙڻ ۽ ڏن ڏيڻ لاءِ پاڻ اچي حاضر ٿيندا هئا. مريد پنهنجا قيمتي جانور يا زيور وڪڻي پئسا گڏ ڪندا هئا.

سندس سرڪار جي ملازمين پير صاحب لاءِ وڏي عزت هوندي هئي پر پوليس جا ڪي ٿورو ملازم پير صاحب جي ڪردار ڪشي لاءِ هنجي خلاف پروپيگنڊا ڪندا وڌندا هئا. پير صاحب اتفاق سان ۱۹۳۰ع ۾ گرفتار ٿي ويو هئو. هن کي ۲۸ آگسٽ تي اٺن سالن جي قيد جي سزا ڏني وئي. مٿس الزام مڙهيو ويو ته هن غير قانوني هٿيارن جو ذخيرو جمع ڪيو هو. حالانڪه انهن الزامن جي پنڀرائي ۾ شاهدن شاهديون به نه ڏنيون. انهي صورتحال جو مڪمل ڪارڻ هيءُ هئو ته برطانيا سرڪار پير صاحب کي هر حالت ۾ گرفتار ڪرڻ ۽ سزا ڏيڻ جو ارادو ڪيو ويئي هئي. ان ڪري هتان هتان جا ڪوڙ بدوڙ گهڙي ڪٺي رکيا هئا، سو اهڙي وايو منڊل ۾ پير صاحب جي موجودگي دوران شاهد ڪوڙ ڳالهائي شاهدي ڏيڻ جي همت ساري نه سگهيا. پير صاحب کي بعد ۾ جيل لائو ويو ۽ سرڪار طرفن فقيرن

تي سخت ٻاڻنديون ڪيون ويون. جيڪي پنهنجي عهدي تي پختا ۽ پير صاحب جا شيدائي هئا. پير صاحب جي گرفتاري تي حرن سرڪاري آفيس اڳيان بڪ هڙتال شروع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ته جيئن حڪومت تي دٻاءُ وجهي پير صاحب کي آزاد ڪرائي سگهجي، پر ڪجهه به ڪونه وريو. پير صاحب سزا جو مدو پورو ڪري آڪٽوبر ۱۹۳۶ع ۾ واپس ڳوٺ پهتو. برطانوي سرڪار جي اڻنگي روش هنکي وڌيڪ تڪو ۽ دشمن بنائي ڇڏيو. هتي هيءُ انگريز سرڪار جي اک ۾ ڪنڊي جيئن ڇڻڻ لڳو ۽ هنجي چرپر تي سخت نظر رکي وئي.

جبل مان نڪرڻ کانپوءِ پير صاحب ڳجهي نموني سنڌ ۾ انگريزي راج جي تختي اونڌي ڪرڻ لاءِ ٻڌي پئماني تي ماڻهو ڀرتي ڪرڻ ۽ ويڙهه جهڙا تياريون ڪرڻ شروع ڪيون. هنجي دشمنن اها ڳالهه هلائي ڇڏي هئي ته هو سنڌ جو بادشاهه ٿيڻ ٿو ڪو گهري راجپوت حڪمران هڪي وڏي مقدار ۾ هٿيار مهيا ڪيا هئا، جيڪي هتي لائينس جي ٻاڻندي نه هئڻ ڪري حرن فقيرن ۾ ورهايا ويا هئا. پير صاحب جي خليفن ماڻهن کان وڏي انداز ۾ پئسا به جمع ڪيا هئا ته جيئن غاصب انگريزن خلاف جهاد شروع ڪري سگهجي. ويڙهه جي نتيجن کان باخبر هئڻ ڪري پير صاحب پنهنجي قدرن کي اڳواٽ هدايتون ڏيئي ڇڏيون هيون ته سندس گرفتاري تي آهي وانڙا نه ٿين ۽ ويڙهه کي وڏي پئماني تي جاري رکن.

پير صاحب جي چوڻ تي نومبر ۱۹۳۹ع ۾ بکر کان اهو وڳوڙ شروع ٿيو. هيءُ اهو وقت

هئو جڏهن برطانيا سرڪار پسي مهاڀاري جنگ ۾ مصروف هئي ۽ پير صاحب جو اندازو هو ته اهڙي حالت ۾ انگريز سرڪار ست نه سهي سگهندي ۽ هو پنهنجي مقصد ماڻڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو. انهي ڳالهه کي نظر ۾ رکندي پير صاحب صوبي اندر انتظامي گڏوڳڙ جي نازڪ صورتحال ٻڌا ڪرڻ لاءِ سان ڪونه گهٽايو. سن ۱۹۳۱ع ۾ پير صاحب کي نظر بند ڪيو ويو ۽ بعد ۾ کيس صوبي کان ٻاهر ٺهيو ويو. ڪراچي ڇڏڻ کان اڳ ۾ ڪنهن ريت هو پنهنجن فقيرن کي هدايتن موڪلڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. انهن هدايتن ۾ حرن کي تڪيد ڪيو ويو هئو ته اهي سندس آزادي لاءِ وڏي پئماني تي پڇ ڊاهه ڪري نرڻو مڃائي ڇڏين.

فقيرن حڪومت ۽ انجي مشنري کي اهاج ڪرڻ لاءِ ڦرلٽ، ڪئنال ٽوڙڻ، ريلوائي اسٽيشن تي حملا ڪرڻ ۽ انهنجي عملي کي قتل ڪرڻ، چورين ڪرڻ ۽ سرڪار جي دلالن، چوڙين ۽ خابرون کي مليا ميت ڪرڻ جي رٿا رٿي. سرڪار به جوابي ڪاروائي ڪندي هن ايراضي ۾ حرن ۽ ٻي عوام کي هيسائن لاءِ وڏي پئماني تي گرفتاريون ڪري جڙو مقدما هلائي ماڻهن کي وڏيون سزائون ڏنيون. هر سرڪار جو اهو ڌڙڪو دٻ به حرن جي هلچل کي ٽٽو نه ڪري سگهيو.

۲۰ مئي ۱۹۴۷ع تي ڪراچي ۾ آرمي انٽيليجنس ڪورس پوري ڪرڻ کانپوءِ انون اپاڳي لاهور ميل ذريعي لاهور موٽي رهيو هئس ته رستي تي حيدرآباد جي اتر ۾ رات جو ۹ لڳي هن سان حادثو پيش آيو.

جيئن ته ريلوي لائين جون فاش ٻاٽيون اڪيڙيون ويون هيون انهيڪري ريلواري پٽڙي تان لهي ويئي. حملو ڪندڙ حرن ڏسڻ ۾ ائين پئي آيو هائڪي پڻ ٽولن ۾ ورهائي رکيو هئو. هڪ حملو آور جٿو ۽ ٻيو مددگار ٽولو. حملو آور جٿو مددگار ٽولي جي گولياڙي جي اوت ۾ ريلوي گاڏن ۾ داخل ٿيڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو انهي ٽولي جي حرڻ ڦرلٽ ڪرڻ ۽ مسافرن کي ڪهاڙين، بندوقن ۽ رائفلن سان مارڻ شروع ڪيو. هن حملي ۾ اٽڪل ۳۲ ماڻهو مارجي ويا ۽ هڪ سئو کن زخمي ٿيا.

حادثي واري جاءِ وٽ ريل جي پٽڙي هڪ اتاهين بند تي هئي جنهن ڪري پٽڙي تان لهڻ وقت اسانجو گهاٽو هڪ وٺ جي چوٽي تان ٽيندو وڃي هيٺ ڪريو. گاڏي جا دروازا پڇي لوهه ٿي ويا، انهيڪري آئون دري جو شيشو ٽوڙي ٻاهر نڪتس ۽ ڪنهن (پوءِ

ميجر جنرل) اختر ملڪ کي گاڏي مان سري نڪرڻ ۾ مدد ڪرڻ لڳس ڇاڪاڻ ته اسان حرن جي فائونگ جي منهن ۾ هئاسين. سرونٽس ڪمپارٽمينٽ ٽٽي ويو هئو ان ڪري آئون انجا تختا هٽائي پنهنجي خذ، تگار صاحبڊاڊ کي ڳولڻ لڳس جنهن لاءِ سئون سمجهيو پي ته الله کي پيارو ٿي چڪو هوندو. پر خوش قسمتي سان مون هنکي ڳولي لستو ۽ هو سلامت هو. هنکي صحيح سلامت ڏسي مونکي ڏاڍي خوشي ٿي. هنجي صلاح ٿي آئون گاڏي جي هٿن وچي ڪنهن جي اردلي کي ڳولڻ لڳس. جيئن ته گاڏي جا گارڊر هڪ پٺي سان پڇي ويا هئا انهيڪري تختا اڪيڙڻ ڏاڍا ڏٺا ٿي ٿي پيا هئا، تنهن

هوڊي به لڳاتار ڪوشش سان ڪي تختا اڪيڙڻ ۾ سوڀارو ٿي ويس ۽ ڏنر ته اردلي اونڪڙو ٿيو ويٺو هئو ۽ سندس هنج ۾ قرآن مجيد هو.

حرن واري مددگار ٽولي جي صفن وچان اٽڪل ڪري مون ٻه ماڻهو ريلوي اسٽيشن ڪسڪائي ڇڏيا ته جيئن اهي اسٽيشن ماسٽر جي معرفت سينئر ريلوي آفيسرن کان مدد وٺي سگهن. اها ڪوشش به ڪامياب نه ٿي سگهي ڇاڪاڻ ته اڳواٽ رٿيل منصوبي تحت ٽيليفون لائينون به ڪٽيون ويون هيون. انهي دوران اسان زخمين کي ٽڪڙي طبي امداد ڏيڻ جي ڪم ۾ جڙي ويسين ۽ مسافرن جي پٽڪن مان پٽيون ٺاهي زخمن تي پٽندا وياسين. اسانجا ڪي ڀاڳ پلارا هئا جو حملو آور حرن جي نظر تي نه چڙهيائين جي نه ته ٻين مسافرن وانگي اسين به ڏکاڻي لڳي وڃون ها.

حادثي جي اٽڪل اڌ ڪلاڪ کانپوءِ اسانکي سکر واري ڏس کان روشن اڳيان وڌندي ڏسڻ ۾ آئي. حرن سمجهيو ته اسان ٽي ڏهرن پهچي رهي آهي سو روشني وسائن کان اڳ ۾ ئي قرار ٿي ويا. اها روشني امدادي ٽرين جي يقيناً نه هئي ڇاڪاڻ ته اها ٽرين جاءِ واردات تي ٻي صبح ۱۱ وڳي پهتي هئي سوال ٿيو پيدا ٿئي ته اها روشني ڇا جي هئي؟ ڇا ڪنهن ڪار جي لائيت هئي يا ڪو معجزو هئو! جيئن ته آئون انهي ٻولي کي سڀي نه سگهيو آهيان، انهي ڪري پڙهندڙن تي ڇڏيان ٿو ته اهي پاڻ پروڙين.

امداد ٿيڻ جي ڪري ڪانپوءِ طبي عملي زخمين کي ٽڪڙي طبي امداد ڏني ۽ کين وات واريون ويجهڙي اسپتال

ڏانهن رسايو. ٻين مسافرن وري جدا جدا گاڏن ۾ جڳهين والارڻ تي رش لائي ڏني. جيئن ته آئون مسافرن جي پرگهور لهڻ ۾ رڌل هيس، انهي ڌري چانهه ۽ ڪاڌي جي يادگيري تي نه رهيم. پر ڪجهه وقت کانپوءِ اوچتو بڪ سٽائڻ لڳي، انهي ڪري اسٽيشن تي ڪا فرسٽ ڪلاس هوٽل ڳولڻ لڳس. ٻين فرسٽ ڪلاس جي مسافرن کي ته مون کان به وڌيڪ بڪ هئي، کين اسٽيشن جي ڦيري وارن کان جيڪي مليو سو کائيندا ويا. بهرحال اسان هائي مري سان سفر ڪندا پنهنجي مصيبت واري سفر ۽ پوائنٽن تجربن کي ساريوندا جدا جدا اسٽيشن تي هڪ ٻئي کان موڪلائيندا وياسين.

۲- مارشل لا ۱۹۴۷ع

حرن جي پڇ ڊاهه واريون ڪارروايون جي ڪري سنڌ ۾ سول انتظاميا بلڪل ناڪاره ٿي ويئي هئي ۽ انهي ايراضي ۾ انتظام ۽ ضابطي جي حالت پنهنجي نازڪ هئي. انهي صورتحال جي خطري جي پيش نظر مارشل لا جي ضرورت پئجي ويئي ۽ انهي سلسلي ۾ پهرين جون ۱۹۴۷ع تي ضروري اها ورتا ويا. اڄ سنڌ فورس جي نالي سان هڪ فورس ٺاهيو ويو جيڪو ميجر جنرل رچرڊسن جي هٿ هيٺ هو. اهو فورس ٻن برگيڊ جٽن ۽ شامل لشڪر تي مشتمل هو انهي فورس جي جوڙجڪ ڪجهه هن ريت هئي :-

انهي تنظيم جي ڪاميابي ۽ ناڪامي جو سچو آڌار جيئن ته انٽيليجنس جي ڪارڪردگي تي هئو، انهي ڪري انٽيليجنس جي جوڙجڪ تي روشني وجهڻ ضروري ٿيو سمجهان. پوليس ڪمشنر مسٽر ايف. ايس.

جنرل آفيسر ڪمانڊنگ

هيدرآباد ۾ فورس هيڊ ڪوارٽر

ڪوهاٽ برگيڊ
هيڊ ڪوارٽر سانگهڙ

هيدرآباد برگيڊ گروپ،
هيڊ ڪوارٽر هيدرآباد،
ڪمانڊر، برگيڊر انگلنڊس
ڪسي ڊپٽي فورس ڪمانڊر
طور ڪم ڪرڻو هو.

سول انٽيليجنس
انچارج - مسٽر ايف -
ايس - يونگ
پوليس ڪمشنر

ملٽري انٽيليجنس سيڪشن
انچارج - سينئر ملٽري
انٽيليجنس آفيسر

ڪنڊڙ لشڪر کي آساني ڏسي
سگهي. ڪي حڪم ڏنو ويو ته جنهن
چالاڪ هئا ۽ هنن پنهنجو بهترين
جاسوسي نظام قائم ڪري رکيو
هئو. هو خبرن لهن ۽ انهن جي
چنڊچاڻ ڪرڻ لاءِ سڀ ممڪن
وسيل اختيار ڪندا هئا. هنن
مردن، ڀارن ۽ عورتن کي خبرچار
لهن لاءِ مقرر ڪري ڇڏيو هئو،
ايتري قدر جو انهن ايراضي ۾
به سندن خابرو ۽ جاسوس سرگرم
هوندا هئا، جيڪي ايراضيون
لشڪر جي قبضي ۾ هيون.
هنن ڪن سرڪاري جاسوسن
جون به خدمتون حاصل ڪري
ورتيون هيون. انهي ايراضي ۾
پرامن حرن ۽ ٻين ماڻهن جو وڏو
تعداد به ڦيرن سان سهڪار ڪندو
هئو. لشڪر جي چرپر جي سار
لهن لاءِ هنن پيرا ڪنڊڙ به مقرر
ڪري ڇڏيا هئا جنهن ڪري
ڪيترا پيرا مهيت ۾ ڦاسڻ کان
بچي ويا.

رات جو ڪرڻو لاڳو ڪيو
ويو ۽ حڪم ڏنو ويو ته جنهن
وت به جيڪي هٿيار هجن سي
ويجهن ڏنن تي جمع ڪرائين ۽
حرن جي چرپر ۽ موجودگي بابت
ايراضي ۾ موجود قريبي لشڪر
کي اطلاع پهچائين. انهن حڪمن
جي پوئواري نه ڪرڻ جي
صورت ۾ سخت ڦاسڻ ڪڍڻ جي
به ڌمڪي ڏني وئي.

جيئن ته حرن جو جوش ۽
جذبو چوٽ تي هئو، انهي ڪري
هنن اهڙن حڪمن جي ڌمڪي
جيتري به پرواهه نه ڪئي. هنن
جو اندازو صحيح هئو ته هنن جي
ڪاررواين جي نتيجي ۾ شهري
انتظاميا اهاج ٿي ويندي هئي ۽
اختياري وارن کي مارشل لا جو
سهارو وٺڻو پيو. هنن اهو به
سمجهيو پي ته ٻي مهاڀاري جنگ
۾ جرمني ۽ جهان طرفان برطانيا
تي سوتار هڻا ڪيا پيا وڃن

طرفان سونپيل ڪم کي دل جان
سان ادا ڪندي پنهنجي باقي
سموري آمدني پنهنجي اسپيشل
ٽيم ۽ خابرون کي ڪارائين پيارڻ
تي ڪپائي ڇڏيندو هئو. هو
تمام گهڻين خونين جو ڌڻي ۽
ٻارو به ٿيو هئو جيتوڻيڪ سندس
جواني جي زماني ۾ سندس
ڪردار ڪو چڱو نه هئو.

۹ جون ۱۹۴۲ع تي آئون
فورس جو سينئر انٽيليجنس آفيسر
مقرر ٿيس. انٽيليجنس سيڪشن
ٽن آفيسرن، ٽن ٻين رٽيڪن جي
برطانوين ۽ چئن ٻين رٽيڪن جي
هندستان تي ٿي مشتمل هئو.
اسان جي فرض ۾ هيٺيان ڪم
شامل هئا.

اطلاع گڏ ڪرڻ، انهن کي
پيڻ ۽ انهن جي چنڊچاڻ
ڪرڻ. ڪن ٻين وٽس عملدارن
اسانجي ڪم کي ڪجهه اوکو
بنائي ڇڏيو هئو، ڇاڪاڻ ته
اهي پير صاحب ۽ سندس مريدن
خلاي واهيات قسم جي پروپيگنڊا
۽ افواهه پکيڙي رهيا هئا. اسان
جي لاءِ ٻيو مٿي جو سوراھو
هو ته سنڌ جا نقشا پورا صحيح
ٺهيل نه هئا، جنهن ڪري هوائي
جهازن ذريعي ورتل تصويرون جي
مدد سان ناري واري ايراضي جي
نقشن تيار ڪرڻ ۾ ڪافي
مٿاڪٽ ڪرڻي پئي ته جيئن
انهي ايراضي ۾ ڪارگذاري

يونگ جي مدد هنجي اسپيشل
ٽيم ۽ سنڌ پوليس ڪري رهي
هئي. انهي ذريعي کان وصول
ٿيندڙ اطلاع اڪثر تعصب کان
هوندا هئا، انهي ڪري انهن
اطلاعن کي صحيح پيڻ ۾ وڏي
خبرداري ڪرڻي پوندي هئي.
يونگ هڪ تجربڪار ۽ لائق
آفيسر جي حيثيت سان اثرائتي
نموني انهن اطلاعن جي چنڊچاڻ
ڪندو هو، جنهن ڪري هر ڀيرو
ڪا خطا ڪاٺي نه پئي. جيئن
ته مسٽر يونگ جي شخصيت
تڪراري نوعيت جي هئي، انهي
ڪري انجو تعارف ڏيڻ ضروري
ٿو سمجهان.

يونگ انگلنڊ جو هڪ
ڪامياب ۽ مشهور ڊاڪو هئو
۽ حڪومت هڪجي ٻيڪڙڻ ۾
ناڪام ٿي ويئي هئي. برطانيا
جي بادشاهه طرفان کيس انهي
شرطي معافي ڏيڻ جو اعلان
ڪيو ويو ته هو هندستان وڃي
اتي ڏاڍيلن ۽ چورن کي گرفتار
ڪرڻ جو ڪم ڪندو. هن
اهڙا آڇ قبول ڪئي ۽
راجپوتانا ۽ سنڌ ۾ پنهنجي
ذميداري قابل قدر نموني ادا
ڪئي. هو عجيب غريب
شخصيت جو مالڪ هئو. هو
ڪنوارو هئو ۽ ڏاڍو سٺو قصي گو
هو. اسي ۽ ٻيا هڪ هنجي پسند
جي حوزا ڪهڙا هئي. بادشاهه

جن جي نتيجي ۾ برطانيا پنهنجي ساري سگهه وڃائي ويهندو ۽ هنن وٽ سواءِ انهي جي ٻي ڪابه واٽ نه رهندي ته هو هندستان تان هٽ کڻي وڃي. ان جي ڪري لازمي طرح سنڌ، ٻيڙ صاحب جي ٻاشه ٻوندي، انهي تائين هنن جون همٿون وڌائي ڇڏيون هيون ۽ هنن مناسب وقت اچڻ جي انتظار ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. انهي دوران هنن ظاهري طور تي تعاون جو مظاهرو ڪندي پنهنجا ڪي اضافي هٿيار جمع ڪرائڻ شروع ڪيا ۽ پنهنجي ذاتي استعمال لاءِ هڪ بندوق ۽ ڪهاڙي پڻ وٺ رڳيا.

هنن تي عام تاثير هيءُ به هئو ته جلدي ئي جرمني، لنڊن تي حملو ڪري ڏيندي ۽ گادي واري شهر مٿان وڃڻ ڪري برطانوي لشڪر سوکھو ٿي ويندو. انهي شڪست جي نتيجي ۾ اهي سڙيئي ساڳو جن کي انگريز زوري غلام رکيو ويٺو، آهن سي آزاد ٿي ويٺا. اهڙي صورتحال ۾ انگريز سرڪار لاءِ سواءِ انهي جي ٻيو ڪو چارو نه رهندو ته اها سنڌ ڪي ٻيڙ صاحب جي حوالي ڪري. اهڙي حالت ۾ هنن، لشڪر سان سهڙي انگائڻ ڪان ٻاسو ڪرڻ ۽ رازدارانه نموني دوستي وڌائڻ پي چاهي. هن موقعي تي انهي ڳالهه جو ذڪر ڪرڻ مناسب ٿو سمجهان ته جيڪڏهن هٿلرجنرل روسيل جي آئروپ ڏانهن پيش قدمي ڪي نه روڪي هانه ڊنڪرڪ جي ڪاٺي ڪجهه ٻسي هجي ها ڇاڪاڻ ته انگريز هن کان وڌيڪ خراب طرح چيڀاڻيا وڃن ها. پنهنجي خيال ۽ يقين مطابق انهي ساري سڃاڻپ پري حڪومت عملي حوسهرو خود پي-ر صاحب جي سر آهي.

فقيرن فيصلو ڪيو هئو ته آهي ٻيڙ صاحب جي نالي ۾ پنهنجي جدوجهد جاري رکيائيندا ۽ قربانين لاءِ پيرتريءَ تي رکيو وڌندا. تنهن ڪري ئي هنن مارشل لا جي پرواهه نه ڪندي پنهنجون خطرناڪ سرگرميون جاري رکيون. سرڪاري فورس انهي ايراضي ۾ مشڪوڪ ماڻهن کي بنا فرق جي گرفتار ڪندي سندن گهرن ۽ جهوپڙين کي باهيون ڏيئي ناس ڪندي رهي. لشڪر جي ڪارڪنڌاري ڪري آسان بنائڻ لاءِ هن ايراضي جي ماڻهن کي نادري حڪم ڏنو ويو ته اهي ڏهن ڏينهن اندر پنهنجا اهاڻا ڪڪ ڇڏي نارا ڪئنال جي اوڀر ۾ هليا وڃن. مقرر وقت کانپوءِ انهي ايراضي ۾ جنهن کي به ڏٺو ويو تنهن کي گوليءَ سان اڏايو ويندو. انهيءَ لڏپلاڻ سبب مارو ماڻهن ۽ سندن چوٻائي سال کي سخت ڪشالا ڪيڏا ۽ عذاب پوڳڻا پيا.

هرن جي لڪڻ ۽ بچاءُ جون جاٻيون ريگستاني هيٺاهيون، ڏينڊون ۽ ٻيلا هئا، هنن پنهنجن ڪاررواين لاءِ سانگهڙ جي مڪي ڏينڊ کي اڏو بنايو هو. اهو علائقو لشڪر جي چرپر لاءِ بنهه اڻانگو هئو انهيءَ ڪري ئي هرن ان کي سلاستي وارو سمجهندي پنهنجو هيڊ ڪوارٽر بنايو. بهرحال انهيءَ اڻانگي علائقي ۾ رات ڏينهن وڏي پئماني جي هوائي حملي ۽ فوجين جي چرپر ماڻهن تي چڱو اثر ڇڏيو ۽ اهي ڊپ وچان حڪمن جي پونيوري ڪرڻ ۽ لشڪر سان سهڙي انگائڻ کان ٻاسو ڪرڻ لڳا.

ٻئين جولاءِ ۱۹۴۷ع تي اسان انهي ايراضي ۾ گورڪا بڌالن (چاته بردار) لائي ته

جيئن اها قانون دشمن جي مضبوط دفاعي اڏن جو وڏي پئماني تي خاتمو ڪري سگهي. انهي دوران ڪوھات برگيڊجي سپاهن رستي وارن واھڻن ۽ گهرن کي ڪسي باهيون ڏيئي ڪاميابي سان چاته بردار فوج سان رابطو قائم ڪري ورتو.

هرن جي انهن مضبوط دفاعي اڏن تي ڏيل حملن جو ماڻهن ۾ خاطرخواه ڏھڪاءُ پيو ۽ هرن پنهنجي ساڳو ۽ همت کي قائم رکڻ لاءِ مختلف ڳوٺن تي اندازندڙ حملا شروع ڪري ڏنا ۽ سرڪاري لشڪر لاءِ جاسوسي ڪندڙ مشڪوڪ ماڻهن کي قتل ڪيائون. هنن جدا جدا جيڪي ماڻهو لشڪر سان مقابلي ۾ سندا هئا تن کي هو شهيد سڏي وڌي عزت ۽ احترام سان دفنايائيندا هئا ۽ پاڻ جن ماڻهن کي ماريوندا هئا (سرڪاري فوجي ۽ انهن جا چاڙتا) تنکي غدار ۽ دلال سڏي ننڍيندا هئا. هنن جو پختو يقين هئو ته ريلواين تي ڪلا حملا ماڻهن جي همت کي وڌائيندا.

فقيرن ۽ سپٽمبر ۱۹۴۷ع تي بمبئي ميل کي ڪيرائڻ جو منصوبو ڪيو. جيئن ته هنن وٽ فش پلڻن اڪيڙڻ جا اوزار ڪونه هئا، انهيءَ ڪري وڻن جا ڌار ڪري پٽڙيءَ تي رڪاوٽ وجهڻ جي رٿ رٿيائون. هن رٿا جي ڪاميابي لاءِ ريل گاڏي جي بهچڻ کان اڳ اها رڪاوٽ ڪڙي ڪرڻي هئي. خوشقسمتي سان ٽرين ٽئين ڏاڍير ٽيبل مطابق اڳوڻي وقت کان هڪ ڪلاڪ اڳ هلي. جيئن ته هرين ٽرين جي بهچڻ جي وقت جو اندازو صحيح نه لڳايو انهي ڪري هوري طرح رڪاوٽ اڃا ڪڙي نه ڪري سگهيا هئا ته ٽرين بهچي وئي ۽ انجن جي هڪ ئي ڪر سان معمولي ڌار

۱۹۸۲ ۾ پولنديون کانيندا آڏاسي
ڏيڻ ۽ ٽرين گڙڪت ڪندي
صحيح سلامت لنگهي ويئي.
بهرحال ريل ڪيرائيندڙ حرن کي
انهي تماشي تي ڏاڍو مزو آيو
هوندو. انهي واقعي کانپوءِ ريل
جي پٿرين تي سخت چوڪسي
رکي ويئي. ساڳئي وقت ڪئنالن
جي حفاظت لاءِ به احتياط—ي
تدبيرون اختيار ڪيون ويون ته
جيئن هر ڪئنالن ڪسي ٽوڙي
نه سگهن.

سرڪاري لشڪر جي چوڌر
ڪسي ڏکيو ۽ محدود ڪرڻ لاءِ
حرن ٻائي پيٽن جي کوهن جي
وڏي تعداد ڪسي ڊاهڻ ۽ لٽڻ
شروع ڪري ڇڏيو ۽ باقي چند
کوه صرف پنهنجي استعمال لاءِ
سلامت ڇڏيا. لشڪر وري جوابي
ڪارروائي ڪندي باغين طرفان
بچايل کوهن مان ڪيترا تباھ
ڪري ڇڏيا جنهن ڪري انهي
ايراضي جي عوام ۽ سندن
چوٽائي مال کي ٻائي نه ملڻ
ڪري سخت پيڙائون ڀوڳنديون
هيون. هر ريجنستان—ي
علائقي ۾ تيز رفتاري سان چوڌر
ڪري ٿي سگهيا تنهن ڪري
لشڪر جي چوڌر کي انهن جي
تيز رفتاري جي برابر ڪرڻ لاءِ
آڏن جو بندوبست ڪيو ويو. هر
اهي آڏ سوار جڻا صرف انهن
هنڌن تي چوڌر ڪري ٿي سگهيا
جتي ٻائي موجود هئو جي نه
ته ٻي حالت ۾ اسان کي هوائي
فوج جي مدد تي ڀاڙڻو پي پيو.
هوائي حملو شروع ڪيو ويو
هئو. جهوپڙيون ۽ گهر آتشي بن
مان تباھ ڪيا ويا ۽ حرن کي
جيڪي هڪ ڪوه کان ٻي ڪوه
ڏانهن ٻائي پڙڻ لاءِ ويا ٿي
هوائي جهازن مان مشين گن جي
گولين جو ٻڪ بنايو ويو. حرن ۾
ڏهڪ ۽ وجهڻ ۽ سندن همت
ٽوڙڻ لاءِ حيدرآباد برگيڊ ڪسي

پير ڳوٺ واري پير جي محل کي
تباھ ڪرڻ جو ڪم سونپيو ويو.
انهي مقصد لاءِ حيدرآباد برگيڊ
هيڊ ڪوارٽرس کي وڏي لشڪر
۽ انجنيئرن سميت ڪنگري واري
ايراضي ۾ منتقل ڪيو ويو.
انهي ڪار گذاري جو مقصد
هيءُ هئو ته:

الف - پير صاحب جي شان
۾ گستاخي ڪري کيس مريدن
جي نظرن ۾ ڪيرائجي.

ب - فقيرن ۽ غازين کي
پڙ ڪائجي ته جيئن اهي مرشد
سان ڏيڻ گستاخي جي بدلي
وٺڻ لاءِ لشڪر تي وڏي پيماني
تي حملا ڪن.

پ - هن ايراضي ۾ حڪومت
جي اختيار ۽ قبضي جو مظاهرو
ڪجي.

فوج طرفان پير صاحب جي
گهر ڏانهن ويندڙ سڀ رستا ۽
لنگهه بند ڪيا ويا ته جيئن هن
ايراضي ۾ حرن جي وڏي پئماني
تي چوڌر نه ٿي سگهي. پير
صاحب جو محل ڪوٽ جي
اندر هئو ۽ عمارت سان گڏ
مسجد به هئي. مسجد کي نقصان
ڪان بچائڻ لاءِ بهرپائين محل
۽ مسجد جي دريائي حصي کي
سڌورن وسيلي ڊهرايو ويو ۽ هر
محل جي عمارت کي بارود سان
آڏايو ويو.

انهي ڪاوڙ ڏياريندڙ
ڪارروائي جو به ڪو ڪڙٽيل
نه نڪتو ڇاڪاڻ ته هر تمام
هوشيار ۽ چالاڪ هئا. هنن ترڻ
جوابي ڪارروائي ڪرڻ بجاءِ
حڪمت عملي واري خاموشي
اختيار ڪرڻ بهتر سمجهي ته
جيئن مناسب موقعي لاءِ پنهنجي
سگهه سهيڙي سگهن.

حرن مان ڪي سرحد ٽپي
راجپوتانا رياست وڃي پهتا ۽
اتي پنهنجن چئن جي، نئين سر
نظم ڪرڻ لڳا. بهرحال ان

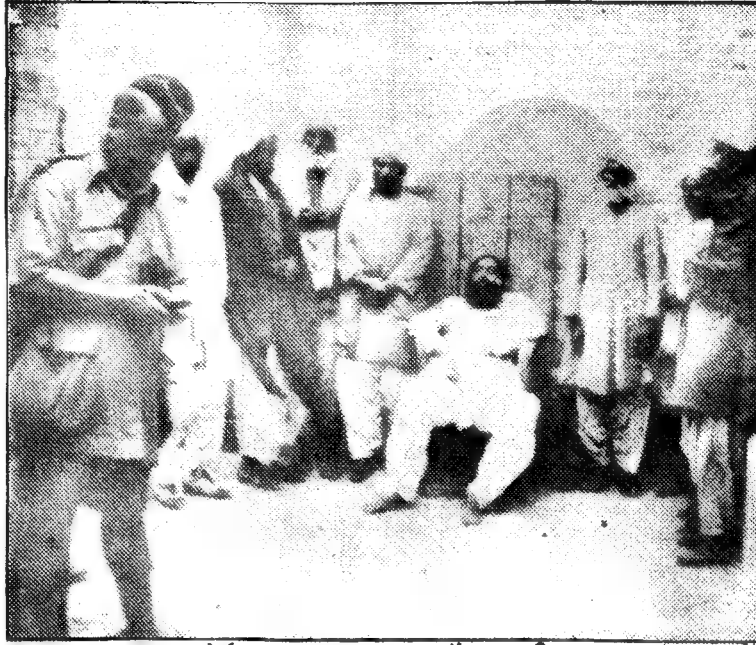
هوندي به اسانجي وڏي ڪارروائي
جي ڪري گهڻائي غازي گرفتار
ٿي پيا ۽ باقي ٿورا وڃي
پٺيان بچيا.

جنرل صاحب جيسلمير رياست
جي جاسوسي ڪرڻ جو حڪم
ڏنو ته جيئن انهي ايراضي ۾
حرن جي چوڌر بابت تازي خبرچار
حاصل ڪري سگهجي. بدقسمتي
سنهنجو پڇ—و نه ڇڏيو ۽
هي تمام اڻانگ—و
ڪم سنهنجي حوالي ڪيو ويو.

مونکي رڃ ٿي رڃ ۽ اٽ تي
انگل ٿي سٺو ميلن جو نهايت
اڻانگو سفر ڪرڻو هو. رياست ۾
پهچڻ کانپوءِ مونکي ٽن ڏينهن
تائين زوري سرڪاري مهمان طور
ترسايو ويو ۽ پوءِ هڪ سٺو ڀلوڙ
ڪاٺو اٽ ڏنو ويو. اها همت

معززين واري سلوڪ نعت ڪئي
ويئي. حقيقت ۾ اٽ جي رفته رهام
تيز هئي ۽ مون اها هڪ ميل جو
سفر مس ڪيو هئو ته اچي پئي
جي ڪنڀي ۾ دور ٻهر. خدا
خدا ڪري انهي اٽ کان چند
ڇڏائي ڀو اٽ ورتي. جنهن تي
بنا ڪنهن تڪليف جي باقي سفر
طئي ڪيم. بعد ۾ مونکي خبر
پئي ته رياست جي راجا جي
نيت مونکي تنگ ڪرڻ ۽
پنهنجي ڪم ۾ ناڪام ڪرڻ
جي هئي ڇاڪاڻ ته هو اٽ
ڪوڏيل مهمانن کي نه سهندو هو.

هتي جي حالتن ڪسي ڏسڻ
وائس کانپوءِ مونکي پتو پيو ته
ريگستان يا ٿر جا ماڻهو ڏاڍا
مسڪين آهن. هننجي ڪندي
خوراڪ جو مڪيه ذريعو وٺن جا
چوڏا ۽ مڪڙ هئا. پيٽن جو
ٻائي انهن تلائن مان پرڻدا
هئا جن ۾ سندن چوٽاڻو سال به
پيو ڀوڳ وجهندو هئو. مون انهن
تلائن ۾ مال ڪسي وهنجندي ۽
مخندي به ڏنو. جيئن ته جيسلمير
رياست ۾ به پيٽن جي ٻائي

پير صاحب جي آخري تصوير جنهن ۾ ڪشمرسٽڊ پوليس
ايف ايس ڀنگ ۽ ڪجهه مريد به نظر اچن پيا۔

هن تي جنرل ڪورٽ مارشل
۾ مقدمو هلايو ويو ۽ ۲۰ مارچ
۱۹۴۳ع تي هن کي ڦاسي جي
سزا ڏني وئي. جڏهن ته مقدمي
جي ڪارروائي ۾ پير صاحب
(شهيد) جي دفن ٿيڻ واري هنڌ
کي راز ۾ رکيو ويو هو انهي
ڪري ذاتي معلومات جي باوجود
ان تي ڏيک ٿي ڪرڻ کان
في الحال پاسو ڪريان ٿو. (ناضل
ليکڪ فوجي اختياري وارن جي
اجازت کان هو ۽ مضمون جي پنهين
قسط ۾ انهن رازن تان پردو هٽايو
آهي. اهو احوال مضمون جي آخر
۾ آيل آهي — رننگريز)
(هلندڙ)

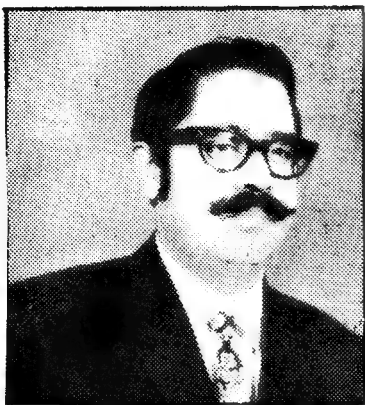
سان ملان. هيءَ حڪم
حيرت ۾ وجهندڙ هو انهي ڪري
آئون دليل ڏوڏائيندو رهيس ته
ڪهڙي ڪيڏ ٿي سگهي ٿي.
جڏهن آئون منزل مقصود تي
پهتس ته اتي برگيڊيئر لنگلنڊس
۽ فريڊي يونگ ڪسي اڳواٽ
موجود ٿي. مسٽر يونگ مون کي
پڇيائون ته اسين هتي ڇا ڪري
ڪي ملڻ لاءِ آيا آهيون جيڪو
ناگهور جبل کان هو انهي جهاز
ذريعي آندو هو وي. چئند
گهڙين کان پوءِ اها معزز شخصيت
به اچي پهتي ۽ هن کي سخت
پهري هيٺ بند ونگن ۾ سينٽرل
جیل حيدرآباد آندو ويو.

جو ذريعو ساڳيو هو انهي ڪري
مون ڪو به لوڻاڇي هائي تي
گذاري ڪرڻ جو فيصلو ڪيو.
مونکي تائڻ ڏنو ويو هو ته اهو
هائي محل جي ڪو به مان آندو
ويندو هو پر جڏهن ڪم جي
پڇاڻي ڪري ورڻ جي ڪم ته
پتو پيو ته اهو لوڻاڇو هائي به
ساڳئي تلاءُ جو هو. شڪر ٿيو
جو اها پڌراني پڇاڙي ۾ ئي جي
نه ته آئون آڄ وگهي ٿي.
وڃان ها.

هڪ ڏينهن مونکي حڪم
اچي ٿيو ته منجهند جو اڏائي
وڃي حيدرآباد هـوائن اڏي
تي ڊپٽي فورس ڪمانڊر

بک

”اسين اهڙي وڻي ۾ پيدا ٿيا آهيون، جيڪا پن تهذيب جو وچ وارو عرصو آهي۔
هڪ تهذيب مري رهي آهي ۽ ٻي جنم وٺي پئي۔ ان ڪري هي وچ وارو وقت بک
جو وقت آهي۔ مانيءَ جي بک، انسانيت جي بک ۽ پيار جي بک۔ اها تاس هينئر اجهامي
ڪونه ٿي سگهي۔ باقي ان مان ڪم وٺي سگهجي ٿو۔“

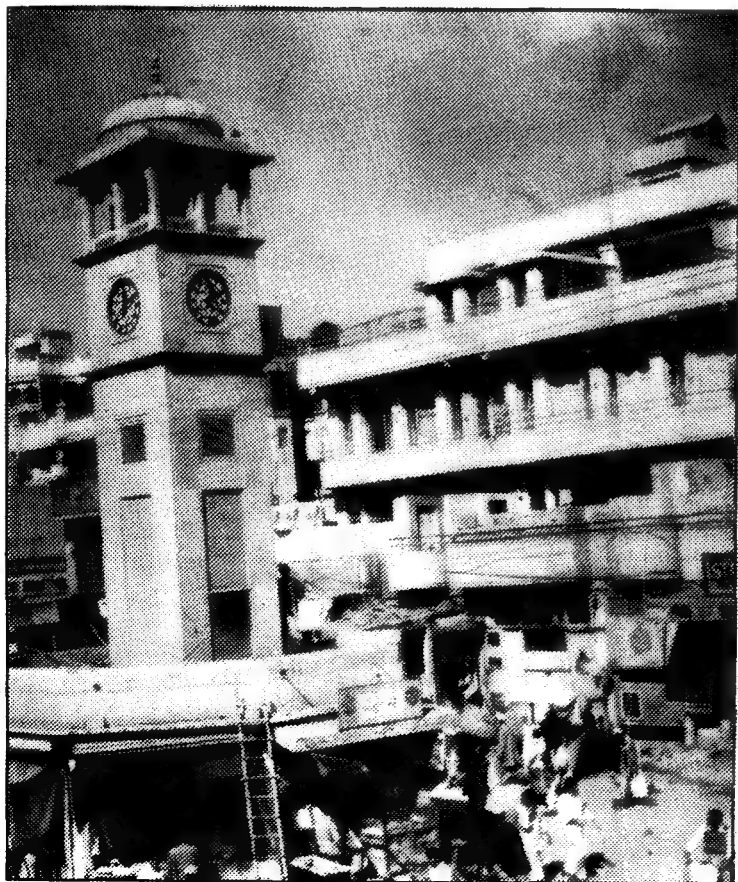
جو شھر شڪارپور هو ايشيا ۾ لاجواب رشيدي پيڻي

داؤد خان جي پوين مان مير بهادر خان اول رکيو هيو، جو جهانگير ۽ شاهجهان جو همعصر هيو. جهنگير ۽ شاهجهان جو دور ۱۶۱۷ع کان گهڻو اڳ هو. ان ڪري تاريخ سنڌ (ڪلهوڙا دور) جو مصنف مولانا غلام رسول مير ان راءِ جو آهي ته هن شهر جو ناني بهادر خان اول نه، پر بهادر خان ثاني آهي، جو اورنگزيب جو همعصر هيو. بهادر خان ثاني مني ۽ ترائيءَ جي

آهي. ان بابت ٻه رايو نه آهن ته هن شهر جو بنياد ڪنهن ۽ ڪڏهن وڌو. شهر جو بنياد داؤد پوٽن هٿان ۱۰۲۶ھ يا ۱۶۱۷ع ۾ پيو. لکي درٻارن حاجي فقير دلاور جي مسجد ۾ جو ڪتبو لڳل آهي، ان جي لفظ ”غوڪ“ مان اجد موجب شهر جي بنياد پوٽ جي تاريخ ۱۰۲۶ھ ثابت ٿئي ٿي. البت شهر جي ساني متعلق تاريخن ۾ اختلاف ملي ٿو. اوائلي دور جا مورخ لکن ٿا ته هن شهر جو بنياد

سنڌ جا اڪثر تاريخي شهر صلح سانت ۽ خوشهه ليءَ جي دور ۾ وجود ۾ آيا ۽ وڌيا ويجهيا آهن. ان جي ابتڙ شڪارپور جو شهر مقامي جهنگون، گهرو لڙاين ۽ سياسي بحرانن ۾ ٺهيو ۽ اسريو. سورهن صديءَ ۾ سنڌ جي چانڊڪا پرڳڻي ۾ ڪلهوڙن جو خاندان هڪ مذهبي ۽ روحاني قوت ٿي اڀريو. سندن مریدن جو تعداد وڌيو ته مغل نوان ڪن جا گهرو ڏسي پنهنجي لاءِ حمايت حاصل ڪرڻ شروع ڪئي. اهڙيءَ ريت هيءُ خاندان فقيريءَ ۾ فوجي طاقت ٿي اڀرڻ شروع ٿيو. هن خاندان ۾ چينو، چيني يا چينا خان پهريون شخص آهي جو چانڊڪا ۾ سياسي قوت ٿي مشهور ٿيو. سندس مٿي پڄاڻا هن جي پسن پسن امير محمد مهدي خان ۽ امير دائود خان ۾ گديءَ تان نڪرڻ ۽ جڳهڙو شروع ٿيو. اهڙي ريت سنڌ جي سري ۾ ٻه سياسي قوتون مذهبي بنسٺ رانيءَ سان هيٺا ٿيون. وڏو پٺاڻ محمد مهدي ۽ ان جا پوين ڪلهوڙا سڏجڻ لڳا، ۽ ننڍي محمد دائود جا پوين داؤد پوٽا سڏائڻ لڳا. داؤد پوٽا جڏهن ڪورڪو ڌنڌو ۽ چنڊي تلوار جا مالڪ ٿيا ته سکر ضلعي جي خانپور محل ۾ ترائيءَ جي علائقي ۾ سياسي اقتدار جا مالڪ بڻجي پيا.

شڪارپور جو شهر انهن داؤد پوٽن جو اميازي ڪرسمو

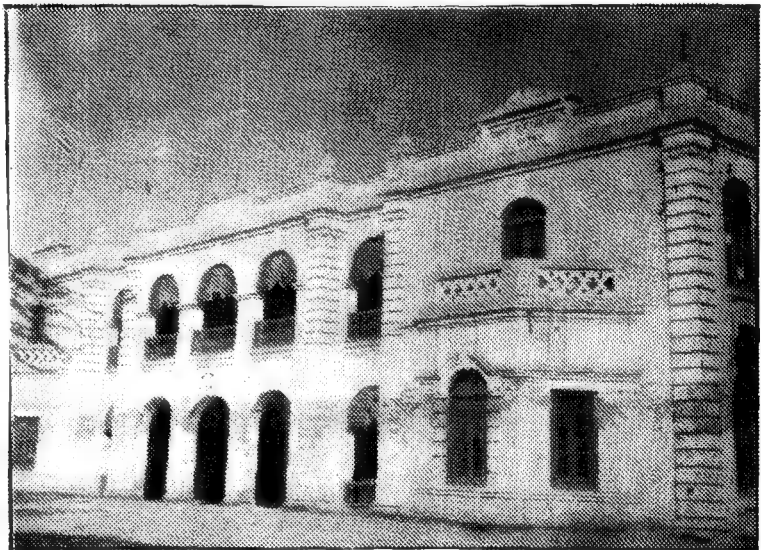
علائقي اقتدار اثر رسوخ حاصل ڪيو. ان وقت، امير ميرزا خان بکر ۾ مغلن جو نواب هيو ۽ ساڳئي ئي وقت سبي ۽ ڏاڍر جو ناظم پڻ. سبيءَ جي نظامت ۾ خانپور جو محال به اچي ٿي ويو جنهن جي حد هيٺ لکيءَ تائين هئي، ۽ وچ ۾ گهاٽو جهنگ شڪار لاءِ هوندو هيو. مير بهادر خان ثانيءَ نواب ميرزا خان کان خانپور محال واري علائقي جو جهنگ نرائيءَ جي عيوض گهري ورتو. وچ سان جهنگ جو ٽڪرو صفا ڪرائي هنن اتي پنهنجي خاندان ۾

شاهه بهمي ڌرين ۾ ٺاهه ڪئي ڪوش ڪئي پر ڪي به نٿا ٿيو، هي بزرگ پنهنجي ڌرين جو مرشد هو. نيٺ لکيءَ ۾ وزيرآباد جا مهر مياڻي گهٽي ويا. تر جي بڙدين ۽ جتوئين ڪسي سان ڪري دائود پوٽن سان وڙهڻ لاءِ سنڀري نڪتا. شڪارپور ۽ لکيءَ جي وچ ۾ فولاد واه وٽ پنهنجي فوجن ۾ جنگ لڳي، مهن هارايو ۽ اهڙي ريت ۱۶۰۳ع ۾ لکيءَ جو ڪوٽ به دائود پوٽن کي هٿ آيو ۽ هنن هو سياسي اقتدار علائقي ۾

جنهن ڪجهه ٻڌڻي شوڪاري هڪ هنڌ ڪڍو ڪوڙيو ۽ چيو: ٻهئي هڪ شهر ٺهڻ گهرجي ۽ ان جو نالو شڪارپور رکيو وڃي. اهڙي ريت شڪارگاهه شڪارپور ٺهيو.

لکيءَ جي ڪوٽ سان دائود پوٽن کي ايترو خزانو هٿ لڳو جو هنن شڪارپور شهر کي چوڌاري عالم پناهه ڏياري، جا ۱۰-۱۱ فوٽ ويڪري هئي. ان کي اٺ دروازا هيا، جن جا نالا گهڻو ڪري چوڌاري شهرن ۽ ڳوٺن ڏانهن ويندڙ رستن جي مدنظر رکيا ويا هيا. جهڙوڪ: لکي در، سري در، واڳڻو در، خانپور در، نوشهرو در، ڪرڻ در، هزاري در ۽ ٻئي در. ڪي مورخ لکن ٿا ته ان عالم پناهه کي هڪ دري به هجي جا صديق ماڙيءَ واري دري جي نالي سان سڏبي هئي.

ميان دين محمد ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ سون ۾ قرار شروع ٿيو. ان قرار ميان يار محمد جي ڏينهن ۾ خوفناڪ صورت اختيار ڪئي. مرزا قليچ بيگ لکي ٿو ته ميان يار محمد جي ڏينهن ۾ اهو شهر پنوهن جي هٿ ۾ هيو، جن ڪسان ڪسي يار محمد ڪلهوڙا سلطنت ۾ شامل ڪيو ۽ مٿس خدا آباد نالو رکيو، پر غلام رسول مهر ان راءِ جو آهي ته اها شڪارپور پنوهن واري هئي جا يار محمد فتح ڪئي هئي. موجوده شڪارپور ٽن ڏينهن ۾ دائود پوٽن جي حڪومت ۾ هئي. ان وقت سبي ۽ ڏاڍر جي ناظم نواب مرزا خان رعايا تي ڏيڍا ظلم پئي ڪيا. پٽ جي اطاعت وٺڻ لاءِ هن ماڻهو مارائڻ به شروع ڪيا هيا. ان ڪري رعيت سندس خلاف اڻسي ڪڙي ٿي. سندس پٽ اختيار حال ٻچي دائود پوٽن وٽ شڪارپور ۾

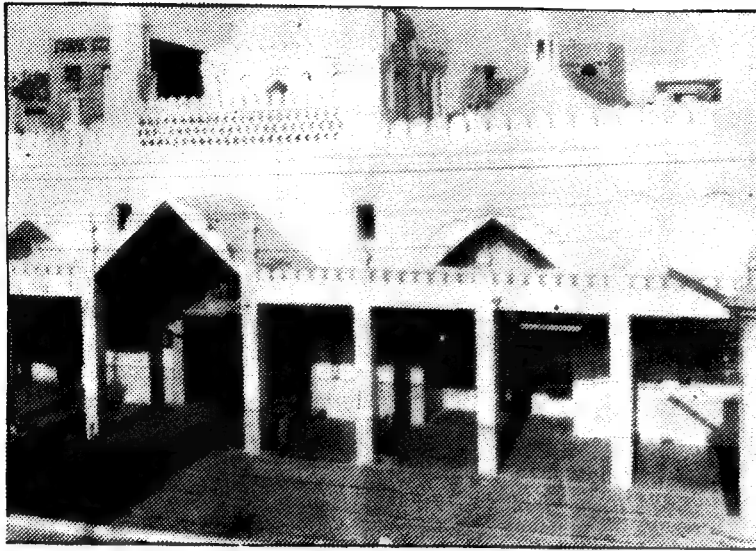

جمائي هال شڪارپور

مزيدن لاءِ وسندي ٺاهي، ۽ باقي علائقو شڪار لاءِ ڇڏي ڏنو. ان شڪارگاهه جي نسبت سان ئي هن نئين وسنديءَ تي شڪارپور نالو پيو.

ان وقت لکيءَ جي علائقي تي مهن جو تسلط هيو. مهن نه پئسي چاهيو ته سندن علائقي يا آس پاس ۾ ڪا نئين طاقت اچي ۽ آسري خاص ڪري دائود پوٽن جي، جن جي پويان مذهبي روحاني قدس ۾ تقليد به هئي. هنن دائود پوٽن سان چڙچاڙ شروع ڪئي. لکيءَ جي هڪ بزرگ ۽ درويش سلطان ابراهيم

وڌيڪ مستحڪم ٿيو. ان ڪاميابيءَ لاءِ دائود پوٽا سلطان ابراهيم شاه جي دعا کي به هڪ سبب سمجهن پيا. لکيءَ شهر جي ٻاهران ڳڙهو مقام ان جنگ جي شهيدن جو يادگار آهي. شڪارپور جي نزديڪ ڇوڏسي ڳوٺ جي وڏيري چوڏهيي خان جي پٽ پنهور خان بهادر خان جي مدد ڪئي هئي. ان جي نالي تي پنهور واه ۽ پنهور بند اڄ به مشهور آهن. ان فتح جي ياد ۾ دائود پوٽن هڪي شهر ٻڌائڻ جو خيال ڪيو. چون ٿا ته سلطان ابراهيم شاه ٽي گهرايو ويو،

احمد شاه ابدالي جي ڏهري ايل اچي مسجد

ورتي. ستت ئي سرزا خان -ري ويو. بکر جي نواب سبي ۽ ڏاڍر جي ناظم جو پروانو بختيار خان کي ڏنو. اقتدار ملڻ سان ئي هنن محسنن سان هٿ ڳنڍيا ۽ دائود هوتن کي شڪارپور سان هڪائي ڪيڏيو. ان دوران بهادر خان ڏاڍي فوت ٿي چڪو هو، ۽ سندس پٽ سرڪ خان دائود هوتن جو سردار هو. مبارڪ خان ان ظالم ۽ ڏاڍي خلاف شهزادي معزالدين ڏانهن ملتان ڏانهن ٿي ويو. معزالدين ڪاوڙجي دائود هوتن سان شڪارپور تي ڪاهي آيو. بختيار کي شڪست ۽ موت نصيب ٿيو. سندس لاش کي چار ٽڪر ڪيو ويو ۽ هر ٽڪرو شڪارپور، خانپور، بختيارپور ۽ بکر جي شهرن ۾ لٽڪايو ويو. شهزادي معزالدين شڪارپور واپس دائود هوتن کي موٽائي ڏني.

ميان يار محمد جي پٽ ميان نور محمد ڪلهوڙي اقتدار ۾ اچڻ بعد دائود هوتن تي زور آندو ته هو شڪارپور ڇڏي وڃين. دائود هوتن سندس چيو نه ڇڏيو. احتياطاً قلعي کي مضبوط ڪرڻ شروع ڪيو. سن ۱۷۲۳ع ۾ ڪلهوڙا شڪارپور تي ڪاهي آيا. نو سؤ هٿيار ڳهرو ۽ لڙائي هلي. آخر فيبروري ۱۷۲۴ع ۾ جنگ ختم ٿي ۽ عهدنامو ٿيو. مبارڪ جي مرڻ بعد محمد صادق دائود هوتن جو حاڪم ۽ شڪارپور جو والي ٿيو. ان جي عهد ۾ ميان نور محمد جو لشڪر وري ۱۷۳۵ع ۾ شڪارپور تي ڪاهي آيو. هن ڀيري دائود هوتن هارايو ۽ پنجاب طرف ڀڄي ويا. آڄ جي سجاده نشين کين ملتان گهرايو ۽ اني کين هڪ وڏي جاگير عطا ڪئي.

۱۷۳۹ع ۾ هندستان کان مڙندي نادر شاه افشار سنڌ تي

ڪاهي آيو. ڪلهوڙن سان مقابلي ۾ دائود هوتن نادر شاه جي مدد ڪئي. نور محمد ڪلهوڙي اُن مڃي تاوان ۽ ڏن ڏيڻ قبول ڪيو. هن دائود هوتن کي عيوض ڏيڻ چاهيو پئي. ان کانسواءِ سندس مراد سنڌ کي ورهائي مٿس حڪومت ڪرڻ جي به هئي. هن سنڌ کي ٽن حصن ۾ ورهايو ۽ شڪرپور ۽ ڀرور وارو علائقو محمد صادق دائود هوتن کي ڏنو. محمد صادق پنجاب طرف مليل جاگير هٿ بهاول خان کي سونپي، پاڻ شڪارپور ۾ اچي رهڻ لڳو. ان سمي بکر ڀڳتي تي، جنهن ۾ سبي ۽ شڪارپور به اچي پئي ويا، افغان سرڪار بهاران شيخ صديق نواب هو، جو شڪارپور ۾ رهندو هو. صادق دائود هوتن جي مٿي پهچاڻا هن شڪارپور تي اختيار هلائڻ شروع ڪيو. صادق خان جا هٿ بهاول خان ۽ عليمراد خان شڪارپور تي لشڪر ڪاهي آيا. شهر ۾ جنگ لڳي جنهن ۾ نواب صديق بهارجي ويو. شڪارپور جو محلو صديق ماڙي ان افغاني نواب جي نالي سان منسوب آهي. نواب جي هانڌ ڪرڻ لاءِ نادر شاه سڄي سالار

طهماسب جي ڪمان هيٺ شڪارپور تي حملو ڪرايو. دائود هوتن پنهنجون عورتون ڪهڙي افغان ڪڏڪ جو مقابلو ڪيو. جنهن مار ڪاڌي ۽ هيشه لاءِ سنڌ ڇڏي پنهنجي نئين جاگير ڏانهن هليا ويا. کي تاريخدان چون ٿا ته دائود هوتن پنهن جو عالم نشين جاگير ڏي اماڻيو ۽ پاڻ مقابلي لاءِ تيار ٿيا. شاهه طهماسب پهتو ته بنا مقابلي ڀڄي شڪارپور خالي ڪري ويا. بهرحال ان تي ڪوبه اختلاف نه آهي ته اها دائود هوتن جي آخري پاڇ هئي ان بعد هن وڃي پنهن جي نئين جاگير سنڀالي جا بهو بهاولپور رياست جي نالي سان اڳتي جي جاگرافي ۽ تاريخ ۾ مشهور ٿي. کي مورخ لکن ٿا ته گذريل وفادارين ۽ خدمتن جي بدلي ۾ نادر شاهه دائود هوتن سان راضي ٿيو ۽ کين شڪارپور بجاءِ غزنوي صوبي جي نوابي بخشِي. مارچ ۱۷۷۵ع ۾ صادق خان غزني وڃڻ لاءِ بهاولپور کان شڪارپور پهتو. اتي افغاني عملدارن سان اڻ هٿ ۾ جهڳڙو ٿيو، جنهن ۾ هو مارجي ويو. ان بعد سندس پوين وڃي بهاولپور وسائي. ڀرپوري حملي آور نادر شاه

افغانن سان ڏهه ۽ ڏوسري ڪٿي
 ۱۷۴۷ع کان ۱۸۲۴ع تائين
 شڪارپور شهر ۾ اتر سرحد تي
 رهيو. هونءَ به ماضيءَ ۾ ڪافي
 عرصي کان سنڌ جي تقدير ايران،
 بلوچستان ۽ افغانستان سان ٻئي
 واسطو رهي آهي. شايد ان
 ڪري ئي سنڌ ۾ ان پيشنگوئي
 نما چوڻي ۽ جنم ورتو ته ”جڏهن
 ڪڏهن سنڌڙي نوڪي قنڌارون
 جوکو.“

نادر شاهه جي موت کانپوءِ
 افغانستان ۾ احمد شاهه ابدالي
 قوت ڏي اڀريو. ميان نور محمد
 مقرر ڏن ڏيڻ بند ڪري ڇڏيو
 هو. ان ڪري احمد شاهه
 پاڻي پٽ کان سوڻندي
 پنجاب ويندي، سنڌ ۾ پير گهمايو،
 نور محمد پنهنجي پٽ محمد مراد
 کي سندس خدمت ۾ موڪليو،
 جنهن ۱۲ لک رپيا ساليانو ڏن
 ڏيڻ قبوليو ۽ موت ۾ احمد شاهه
 نور محمد کي سنڌ جي نوابيءَ
 جو پروانو ڏنو ۽ شڪارپور به
 سندس حوالي ڪئي. پر گڏوگڏ
 اتي افغان نواب به رهندو هو،
 جو صحيح معنيٰ ۾ شڪارپور جو
 والي هوندو هو. ڪلهوڙا نالي
 ماتر حاڪم ۽ ڏن ڀرو هيا. اها
 حالت غلام شاهه ڪلهوڙي تائين
 نظر اچي ٿي، جنهن ۾ شڪارپور
 نبي اصل حڪومت ڪلهوڙن
 جي نه پر افغان نواب جي
 هوندي هئي جو سڀي - ڏاڍر جو
 ناظم سڏيو هيو.

ميان عبدالنبي ڪلهوڙي
 جي ڏينهن ۾ ڪلهوڙن ۽ ڏاهرن
 جي وچ ۾ ڪي غلط فهميون ۽
 ناراضگيون پيدا ٿيون. عبدالنبي
 ڪابل ڪڍي ڏن ڏيڻ ۾ به
 گس گساڻ ڪرڻ لڳو. سروراز

خان ڪلهوڙي جي ڏن ۾
 عبدالنبيءَ خلاف عزت خان به
 تخت جو وارث ٿي ان جي دعويٰ
 ڪرڻ لڳو. عزت يار خان وڃي
 ڪابل ۾ احمد شاهه جي پٽ
 تيمور شاهه جي مدد ورتي جو
 ڪابل جي تخت تي ويٺو هيو.
 عبدالنبي تي ڏن نه ڏيڻ
 ڪري ڪاوڙيل هو. تيمور شاهه
 عزت يار خان کي حڪومت جو
 پروانو ڏنو ۽ سڌه سالار محفوظ
 خان جي سرگردگيءَ ۾ فوج
 به مدد ۾ ڏني. افغاني لشڪر
 شڪارپور پهتو ته عبدالنبي
 خان به موقعي جي نزاکت ڏسي
 ٽالپرن کي ڀڻ سان ڏاهي وڌو ۽
 مير بجار خان سان گڏ ڪلهوڙن
 ۽ ٽالپرن جو گڏيل لشڪر وڌي
 شڪارپور طرف وڌيو. لکي ۽
 شڪارپور جي وچ ۾ ۱۷۸۸ع ۾
 جنگ لڳي. افغان فوج شڪست
 کائي وڃي شڪارپور ۾ قلعي بند
 ٿي. مير بجار خان گهرو ڪيو ۽
 آخر قلعو فتح ڪيو. ان شڪست
 تي ڪوڙ ۽ ڪروڙ ۾ شاهه تيمور
 پاڻ وڏو افغاني ڪڻڪ وڌي
 شڪارپور تي ڪاهي آيو. جنگ
 شڪارپور جي ڀرسان لڳي. پر
 ڪنهن به نتيجي ڪم ان اڳ ۾
 ڌرين هڪ عهد نامي هيٺ ڏاهه
 ڪيو، جنهن موجب ڪلهوڙن ۽
 ميرن سٺ لک ٽاوان ڀري ڏنو ۽
 سالياني ڏن ادا ڪرڻ جو به
 انجام ڪيو. ان وقت شڪارپور
 قنڌار جي گورنر غلام صديق خان
 هيٺ هئي ۽ نوابيءَ جي آمدني
 ۵ لک ۳ هزار رپيا سالياني
 هئي. هن نواب ٽي آخري ڀيرو
 سکر جي قلعي جي مرست
 ڪرائي هئي.

شاهه تيمور جي مرڻ بعد
 سندس پٽن قيصر مرزا ۽ زمان شاهه
 جي وچ ۾ تخت تسان چڪتاڻ
 ٿي. ان وقت سنڌ جي ٽيڪ ٽالپرن
 جي ماتحت ٿي چڪي هئي، پر

ڪي ٻيا قنڌار جي سردار
 هيٺ هئي. اتي عربن جو ۳۵
 نواب منصوبو علي خان،
 ڪي تاريخون عبدالغفور خان لکن
 ٿيون، ڪابل جو ناسزد حاڪم
 هيو. ڪابل ۾ گهرو لڙائي جو
 موقعو وڌي مير ڪرم علي خان
 ۱۸۲۴ع ۾ نواب ولي محمد
 لغاريءَ جي سپهه سالاري هيٺ
 شڪارپور تي ڏهائي ڪئي.
 ميرن فتح ڪئي ۽ پنهنجي
 حڪومت ۾ شامل ڪري ڇڏي.
 تاريخ پڄاڻي ان فتح وقت به
 شڪارپور جي عالم پناهه مڙني
 دروازن سميت سلامت موجود هئي.
 ڪجهه وقت کان پوءِ شاهه
 شجاع ڪابل جو تخت ڏئي ڏيو.
 پير پختا ڪري هن سنڌ طرف
 ڌيان ڏنو، جو ميرن مقرر خراج
 ڏيڻ ۾ کوتاهي پئي ڪئي.
 هو ميرن کي سبڪت ڏيڻ لاءِ
 ڪڻڪ وڌي شڪارپور تي
 ڪاهي آيو. ۱۸۳۰ع ۾ شڪارپور
 وٽ مير غلام عليءَ جي لشڪر
 سان مقابلو ٿيو، جنهن جو انجام
 ڏاهه واري عهد نامي ۾ ٿيو. ان
 ڏاهه موجب ميرن شاهه شجاع
 کي ڏهه لک چئني ۵ لک
 ساليانو ڏن ڏيڻ قبوليو. شايد
 اٺ سال کن آرام سان حڪومت
 ڪئي. تنهن بعد هن جي خلاف
 ڪابل ۾ بغاوت ٿي. هو ٻار بچا وٺي
 پهرين خانڀڳڙهه (جڪب آباد)
 آيو ۽ پوءِ شڪارپور ۾ اچي لڏي
 لاڏاڻين. ميرن کيس شڪارپور جو
 علائقو رهاڻشي ڏيئي طور ڏني ڇڏيو.
 هوڏانهن شاهه شجاع جو مخالف
 دوست محمد خان وڏو لشڪر
 وڌي هن کي ختم ڪرڻ لاءِ
 شڪارپور طرف چڙهي آيو.
 لاڙڪاڻي ويجهو مير ڪرم علي
 سان جنگ ڄمائي. جنگ هلندي
 ڳالهه ٻولهه ٿي ۽ نيٺ ڏاهه
 ڪري هڪ عهد نامو ڪيائين.
 ميرن وٽ ڪو به هو شجاع کي

سندھ نہ رهن ڏيندا. اهڙي ريت شاهه شجاع ٺٽو ڏيڻي، ٻار ٻچا ۽ ٻار مددگار وٺي ويهي عجيب ٻهتو. اها تعجب جهڙي ڳالهه آهي ته مشرق جا حڪمران تخت تان لوقي نڪرڻ بعد به پرديس پنهنجي حمايت ۾ لشڪر ڪڍو ڪري سگهندا آهن. ائين ئي شاهه شجاع به ڪيو. هڪ وڏو لشڪر ساڻ ڪري هو ۱۸۳۸ع شڪارپور طرف ڪاهي آيو، جتان اڳتي سندن منزل قندهار هئي. شڪارپور ويجهو سرن ڪي مات ڪري کانئن ۽ لڪ ڏن باسراڻي هو اڳتي وڌي ويو.

ايشيا جي اهم شاهراهه جتي
اهم شهري ڪري رنجيت سنگهه
جون ۱۸۴۳ع ۾ رنجيت سنگهه سنڌ
تي ڪاهه ڪئي. شڪارپور لاءِ
خطرو پيدا ٿي پيو. شڪارپور کي
چڏڻ جي عيوض سڪ ۱۰ لک
رهيا ڏن گهري رهيا هيا. ميرن
مقابلي جي سگهه نه ساري
انگريزن کي وچ ۾ ٽيڪو ڪري
آندو. انگريزن موقعو مناسب
ڄاڻي ٻنهن جي پيرن تي —
چادر چڪي ۽ هڪ عهد ناسو
ڪرايو ان پٽاند شڪارپور لاءِ
پنگ طور ميرن ۲۵ لک رهيا ڏنا
جي انگريزن سکن اڏو اڌ ڪري
کنيا. بدلي انگريزن سکن ۽
افغانن جي چڙهائي جي حالت
ميرن جي دفاع جو ذمعو کنيو.
ميرن حيدرآباد انگريزن جي
سياسي ڪماشتي جو رد ۾ قبول
ڪيو نه افغانستان ڏانهن فوج
ڪشي ۽ جي حالت ۾ سنڌ مان
انگريزي فوج کي راهداري —
ڏني.

۱۸۳۸ع ■ انگريزن پنهنجي
پٺو شاه شجاع جي مدد ۾ لشڪر
موڪايو جو سنڌ مان ٿي ڦٽار
وڃڻو هيو. سنڌ جي عام ان
راهداري جي مخالفت ڪئي ۽

انگريزي لشڪر سان سامهون ٿيڻ لاءِ تيار ٿيا. هنن ٽٽي ۾ فوجين جا گدام ساڙي ڇڏيا. انگريزن عهد نامي جي بنياد تي فوج وٺي وڃڻ کي سوڙهو ڪيو. ميرن پڻو عهد نامو ڪيو جنهن موجب ٽي رڳو ڏهه لک قانون پري ڏنو ۽ انگريزي فوج کي سنڌ سان ڦٽار وڃڻ ڏنو، پر کين (انگريزن کي) بکر ۽ شڪار پور ۾ فوجي ڇاڙهي ۽ جي به اجازت ملي. اهڙي طرح شڪار پور ۾ صدر وارو علائقو وجود آيو. ان بعد ۱۸۴۳ع ۾ سنڌ فتح ڪري مرچلس ٽيئر شڪارپور کي به پنهنجي حڪومت ۾ شامل ڪري، کيس ضلعي جو نائب گورنر بڻايو جنهن ضلعي ۾ بکر، ڊيگب آباد ۽ لاڙڪاڻو (دادو جي ڪجهه حصي سميت) اچي پئي ويا.

ان بعد شڪارپور جي تاريخ
 ۾ هل هنگامي جو ذڪر مشهور
 جنگ آزادي دوران ملي ٿو، جنهن
 کي انگريز ۱۸۵۷ع واري لوي جي
 نالي سان سڏين ٿا. ان جنگ
 آزادي دوران حيدرآباد ۾ ڪراچي
 ۾ ڊيسي ساهين بغاوت ڪئي.
 انگريزن بغاوت کي دٻائي اڳواڻن
 کي ڪورٽ مارشل ڪري توڻ
 جي سڻهن ۾ ڏنو. جڏهن شڪارپور
 جي ڇانوڻي ۾ اها خبر پهتي
 ته اهو ڊيسي فوجين بغاوت جو
 منصوبو ٺاهيو. سيپٽمبر ۱۸۵۷ع ۾
 ان تي عمل ڪيو ويو. ساڻن
 ڪجهه شهرين به ساٿ ڏنو. هنن
 بغاوت جو اعلان ڪري انگريزي
 ساهين ۾ عملدارن کي مارڻ
 شروع ڪيو. پر ستت ئي انگريزي
 فوج مقامي خدائن جي مدد سان
 ستن حاوي ٻنهي وٽسي ڪيترن
 سرن مڃاهڻ کي شهيد ڪيو
 ويو. ان ڏينهن سارو شهر ڏونهن
 سان ڪارو ٿي ويو هو. اها بغاوت
 به سنڌ هند جي ٻين شهرن جي
 بغاوت جيان مقامي خدائن جي

تمڪ ھراسي ڪري ناڪام وئي
۽ شڪارپور جي شھيدن جو خون
رانگان ويو.

وچ ايشيا، افغانستان، ايران
 ■ انځر اولهه هندستان جي
 واپاري رستن جي سنگم
 ٽي وسيل شڪارپور جي
 جي شهر جنهن تيزي سان عروج
 ۽ زوال جون منزلون طئي ڪيون
 آهن تنهن جو مثال تاريخ
 ڪونه ٿو سگهي. سياسي بحرانن
 ۽ گهرو لڙاين جي دور ۾ جنم
 ورتل هن شهر جا ٽڪڙي شهرت
 ۽ اهميت ماڻي سا سنڌ جي ٻي
 ڪنهن شهر نه ماڻي آهي. هي
 شهر افغاني والار کان وڏي
 ٽالپري عهد تائين وچ ايشيا،
 ايران ۽ افغانستان جي واپار
 جو مرڪز ٻئي رهيو آهي. بولان
 ۽ سولا لڪن جي دروازي تي
 هئڻ سبب هي شهر ٽي صديون
 کن سنڌ جو وڏي وڏو تجارتي
 مرڪز، واپار جي لحاظ کان
 هند ۽ سنڌ جو پهريون نمبر شهر
 بڻي شمار ٿيو آهي. هن شهر جو
 واپار لاهور، ملتان، قلات،
 ڪيچ، سون مياڻي، مڪران
 ڪيترين منجهن خراسان، سرهند
 بخارا، قندار، ڪابل، اصفهان
 ۽ ڪلڪتي جي شهرن سان
 هلندو هو. سنڌ ۾ ريلوائي پوڻ
 پيڙين رستي تجارتي کان اڳ،
 اتر اولهه هندستان جو سارو واپار
 شڪارپور معرفت ٿيندو هو. ان
 واپار کي وڌائڻ ۽ همٿائڻ لاءِ
 سهوليتن مهيا ڪرڻ جي سلسلي
 ۾ افغان حاڪمن هت هڪ وڏي
 قافلہ سراع به ٺهرائي هئي. هن
 قلعي نما سراع جا آثار اڄ به
 شڪارپور اسٽيشن جي اولهه
 طرف، جيڪب آباد روڊ تي موجود
 آهن. ان واپار ۽ تجارتي اهميت
 ڪري ئي ڪابل جا والي هن
 شهر جي مالڪي ۾ ڀڃڻ لاءِ
 آماده نه ٿيندا هئا.

من - و - تیج رتی طور تی

وڌڻ ۽ اسٽرٽ تڏهن شروع ڪيو جڏهن ڪابل جي شاهه تيمور هتان جي هندو واپارين کي جاني ۽ مالي تحفظ جو يقين ڏياريو. ان يقين ڏهائيءَ بعد ئي لوهان قوم جي هندو پائينندن واپار ۾ ايتري سهڻي ڪٽي ۽ دلچسپي ورتي جو دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ”سندورڪي“ ڪمونيٽي طور پکڙجي ۽ مشهور ٿي ويا. ايشيا جا ٺاڻي جا ڏي وٺ وارا Traffickers ٿي پيا سندن هندي ۽ پراسري نوٽ جتي ڪٽي سون سمان هئا. سترهن صديءَ ۾ جيتري اهميت ٺٽي کي واپار ڪري حاصل ٿي، اوتري ئي خشڪيءَ رستي واپار ۾ شڪارپور جي شهر کي ملي. راجپوتانا، اترهندستان، ايراني نار وچ ايشيا جي اڪثر بندرن ۽ شهرن ۾ هنن پنهنجي شهرن جا واپاري ۽ گمашتا موجود هوندا هيا. اتي انهن جون وڏيون وڏيون ڪوٺيون هونديون هيون.

سترهن ۽ اڌهن صديءَ ۾ هي شهر نه رڳو سياسي طرح پکڙڪاڻ صوبي ۾ گوءَ ڪٽي ويو، پر واپار ۾ به علائقي جو ننگ ٿي ويو. ڪلڪتي کان ڪشمير تائين هن شهر جي هاڪ ۽ ذات هئي. اها هتان جي واپارين جي وهنوار ۾ ساڪ جي ثابتي هئي. ويهين صديءَ جي شروعات تائين به شڪارپور جا صراف ۽ بئنڪر ايشيا جي مشهور ۽ ساڪ وارن بئنڪرن ۾ شمار ٿيندا هيا.

شڪارپور جي واپار کي پهريون ڌڪ ٺٽي ۾ پورچوگيزن ۽ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي ڪوٺڻ پوڻ سان لڳو. ان بعد اقتدار لڙاين جي ڪري به هتان جي واپار کي نقصان رسيو، ۽ چو جو ڪابل ۽ قندھار رستي واپاري سهوليت ۽ سلامتي نه رهي. ايسٽ انڊيا ڪمپني ٺٽي

جي واپار وڌائڻ ۽ لڳي ويئي. ان ڪري نه رڳو اقتصادي طرح پر سياسي ۽ سماجي طرح به شهر بستي پوڻ لڳو. ان زوال جي دراصل شروعات ڪلهوڙن ۽ ميرن جي ڏينهن ۾ ٿي چڪي هئي. ايسٽ انڊيا ڪمپني جي ايجنٽ مسٽر ڪئلينڊر لکيو آهي ته ڪلهوڙن جي صاحبيءَ ۾ ئي شڪارپور جو واپار گهٽجي ويو هو. ڇاڪاڻ ته حاڪمن سڙهيل محصول غير مناسب، چئوڻ اچا، ۽ ورتاءُ اڻ وٺندڙ هيو. ٽالپرن جي عهد ۾ حالتون اچا به وڌيڪ خراب ٿيون. ۱۸۰۹ع ڌاري ملتان ۽ ڪابل درميان لافلي رستي واپار نه ٿيڻ برار وڃي رهيو هو. ان جو سبب اهو هيو جو ٽالپر حاڪم هندو واپارين کان نفرت ڪندا هيا ۽ مٿن غير مناسب محصول ۽ چئوڻ وجهي کين تنگ ڪندا هيا.

ڪي انگريز فوجي عملدار ۽ سياح ميرن جي آخري ڏينهن ۽ انگريزن جي اوائلي دور حڪومت سنڌ ۾ آيا هيا. انهن مان اڪثر شڪارپور به آيا. انهن پنهنجن روزنامن يا يادگيريون ۾ ان وقت جي شڪار بابت نهايت ئي دلچسپ ۽ معلوماتي تفصيل ڏنا آهن. اهڙن تفصيلن ۽ معلومات مان چونڊ ٽڪرا هٿ پيش ڪرڻ موضوع کان ٻاهر نه ٿيندو.

مسٽر بوسٽن پنهنجي ڪتاب ”سنڌ بابت ذاتي مشاهدات“ ۾ ۱ جون ۱۹۴۳ع ۾ چيو، لکيو آهي ته هي شهر گندڪيءَ جو ڍير ۽ قتل حالت ۾ آهي. ان جي آدمشماري پراڻي هزار آهي. ڦارنڻ پنهنجي ڪريئر ۾ سنڌ

ڏينديون، هڪ ڀيري تي نوڪري ڪبي ۽ رات جو گهر موٽي، ته

دوبو هٿ ۾ هوندو، جنهن ۾ ڪهر جي ڪاٺن لاءِ ڪا چهر چٽي يا مٺاڻ ۽ ساڻ هوندو. جي اچا به ڪو پيشي وارو هوندو ته لکي در تان بگيءَ تي وڃي شاهي باغ ڪڍندو، لکي در ۾ شاهي باغ شڪارپور جي سماجي زندگي جا مرڪز هوندا هيا، ته ٻانسي سال ڇڄڻ ناٿ لائبريري ثقافتي ۽ ادبي زندگيءَ جا جهولا هوندا هيا.

سانوئيءَ ۾ سنڌ واه تي جي منڊل مڇندا هيا ۽ مڇلا لڳندا هيا، تنهن جو مثال هند سنڌ ۾ ڪونه ٿو هجي. شڪارپور ته ڇا پر سنڌ جي سماجي جيون جون ان مٿ ۽ ٻي نظير يادگيريون ان مبلي سان منسلڪ آهن. شڪارپور جي پوڙهن ۽ ميرن مڙس کي ته اهي منڊل ياد ڪري اکين ۾ ڳوڙها اچي وڃن. ياد ڪيو پيا ٿا ٿا سام پرين. ميلو ڇا هوندو هو چڻ شڪارپور جي ساري سماجي ثقافتي ورثي جي نمائش هوندي هئي. مهينن کان پيو مهل جو انتظار ڪيو هيو. ساوڻ جو پهرين ڪڪريون ۽ ڪڻ ڪڻ پسي هر شهري رستن تي اچي ڳائيندو هو. هلو هلو سنڌ تي ساوڻ به آيو آ.

مولا پنهنجي مهر سان سينهوڙو وسايو آ. پوءِ سنڌ واه جا باغ باغچا، گهٽ گهر، وانڻون ۽ وٽاءُ هر رنگ، نسل، مذهب ۽ عمر جي زن ۽ مرد سان وڃي ويندا. سر ۽ ارات جو نظارو پيو. جهنگل ۾ منگل لڳي ويندو. راکڀ رنگ جون محفلون پيون ٿينديون، ناس چوٽر جون بازبون لڳي وينديون. مداري ۽ ڪرتين وارا سارڪا ڪندا. ڪي واهن ۾ تڙ ڪندا، ته ڪي ميوي مليري تي مارو ڪندا. ڪي پيار پيا ويندا ته ڪي خيالن جي ڏي وٺ ۾ هوندا. مطلب ته هر طرف هر لحاظ کان

چھڻو ۽ چڙو هوندو.

جن اهي ماڻهائڻ ۽ منڊل ڏٺا سي
اڃ به اهي اهي سارن. چوڻ بهيا
هتي اڃ اها شڪارپور ۽ سنڌ جا
شيل شغل! سنڌ جو نامور محقق
پير حسام الدين ته ان شڪارپور،
سنڌ واه شڪارپور، جي رهڻي
ديس وڳي ۽ خرد نوش جي
ذوق شوق کي ياد ڪري
جنسي ڏٺا ساه ۽ ڀڄو پري، ڀڄو
چوندو هجي ته هڪ دفعو ڏٺو
اٿم ڀڄو دفعو ڏٺن جي خواهش
اٿم. پر اها خواهش اڃ ڪڏهن
ٿي پوري ٿي. ڪالهه جي حقيقت
اڃ هڪ خواب ٿي پئي آهي.
اڃ شڪارپور رڳو خواب جو هڪڙو
۽ لوڙاڻيل عڪس آهي.

ڪالهه جي شڪارپور جي ان
سماجي، ثقافتي ۽ سياسي زندگي
سنڌ کي زندگيءَ جي ڌار ڌار
شعبن ۽ ڪيئي عظيم شخصيتون
ڏنيون، جي سنڌ جي تاريخ جو
لازوال ورثو ۽ حصو ٿي پيون آهن
۽ جي حال حيات آهن، سي
بم اهرم جڳهه ۽ ناسوس جا
مالڪ آهن. ڪنهن جا نالا
ڪيئي ڪنهن جا ڪيئن. شهيد
الله بخش سورو، مرحوم سر
غلام حسين، حاجي مولا بخش
سورو سياست ۾ وارو وڃائي ويا.
رحيم بخش سوروي جي جان ۾ به
دلڪش شخصيت، ادب جي ميدان
۾ ساسي چن راءِ، مرحوم مراد علي
ڪاظم، معصوم غلام علي سرور
مرحوم لطف الله بدوي، مرحوم
احسان بدوي، آنجهڙائي
جهاننداس ڀاڙيا ۽ ڪيئي داس
نافي، ادب جي آسمان جا روشن
ستار، پونين ۽ مرحوم حنيف
صديقي، مرحوم حبيب پٽو، شيخ
ايساز، نورالدين سرڪي، بشير
موريائي، قيوم طراز، نياز همايوني
۽ ٻيو وفا به شڪارپور جي مردم
خير زمين جي پيدائش آهن. ٻيو
ڪي ته هن نال هندستان جو وڏي

روڏو ادبي اعزاز ساهيتا اڪيڊمي
ايوارڊ مليو آهي. ثقافت جي
ميدان ۾ مرحوم استاد
گامڻ خان، سنڌ ۽ ڪلاسيڪي
راڳ جو اهو هت ٿي فن جي
خدمت ڪندو رهيو ۽ معنيٰ ٿيو.
گلشن صوفي مرحوم ۽ مرحوم
غزالا رفيق به ۽ رڳو جو ناز
هيا. ان ڪانسواءِ ڪيترائي سنڌ
جا ناميارا ڪامورا ۽ تعليمن جا
ماهر هن تاريخي شهر جي خاک
مان پيدا ٿيا. ان مان ڪي پنهن
جو وارو وڃائي ويا، ڪي اڃا اوج
۾ آهن. مذهبي علم ۽ فڪر ۾ به هي شهر
پختي نه رهيو آهي. ميان فقير الله
هاوي، ملان صاحبڏنو، ملاويس،
پير نظام الدين سرهندي، شروعاتي
دور ۾ ۽ ويجهي چڪي مرحوم
عبدالڪريم چشتي مڃيان سنڌ،
سنڌ جا غير متنازع ۽ مڃيل عالم
۽ معهود تسليم ڪيا وڃن ٿا.
مرحوم چشتي ته سياست ۽
صحافت جي ميدان ۾ به نالو
ڪڍيو. اها ڪالهه جي شڪارپور
آهي. اڃ ڇا آهي؟ ان لاءِ مستقبل
جو مورخ ٿي لکي سگهندو!

حوالن وارا ڪتاب:-

۱. پوسٽن ٿي ڪنهن،
پرنسپل آفروشن آن سنڌ.
۲. مرزا قليچ بيگ، قديم
سنڌ، ان جا مشهور شهر ۽ ماڻهو
(سنڌي ادبي بورڊ)
۳. لطف الله: سنڌ جو سفر:
مترجم: ڪنهن ايسٽ وڪ،
(سنڌي ادبي بورڊ)
۴. مولائي شيدائي: جنت السنڌ
(سنڌي ادبي بورڊ)
۵. لانا غلام رسول سهر:
تاريخ سنڌ (ڪلهوڙا دور) جلد
(سنڌي ادبي بورڊ)
۶. نائون مل سيٺ سي ايس آءِ:
يادگيريون (سنڌي ادبي بورڊ)
۷. رچرڊ برٽن: سنڌ ۽ سنڌو
ماڻهو (سنڌي

ادبي بورڊ).

۸. جيمس برنسڊ ڊاڪٽر:
سنڌ جي درٻار (سنڌي ادبي بورڊ)
۹. ايسٽ وڪ ڪنهن: نئين
مصر جا پراڻا ورق: (سنڌي ادبي
بورڊ).

۱۰. چيلاڻي، ايس. بي.
ڊاڪٽر: سنڌ جي اقتصادي تاريخ:
(سنڌي ادبي بورڊ)

۱۱. راشدي حسام الدين:
هو ڏوٿي ۽ ڏينهن: (سنڌي
ادبي بورڊ).

۱۲. راشدي علي محمد:
اهي ڏينهن اهي شينهن (جلد ۳)
(سنڌي ادبي بورڊ).

۱۳. مانگ بي پٿوالا:
هٿيارڪل جا گرافي آف سنڌ.
(سنڌ الايجي، سنڌ يونيورسٽي).

۱۴. سوسي ايڇ. ٽي: گزيٽر
آف سنڌ: (ويست پاڪستان
گورنمينٽ پريس لاهور).

۱۵. لعل محمد لعل:
ميجسٽري فار ڊولپمينٽ آف
شڪارپور (ڪوئ-نور پريس
شڪارپور).

۱۶. حبيب الله پٿو، سنڌ
جو هڪ تاريخي شهر، شڪارپور
(ماهانامو "نئين زندگي" ڪراچي
آڪٽوبر ۱۹۷۰ع)

۱۷. لطف الله بدوي،
شڪارپور جي ابتدائي آبادي،
ڊاٽو پوٽا (ماهانامو "نئين زندگي"
ڪراچي جون ۱۹۵۹ع).

۱۸. ڪريم بخش خالد،
آزاديءَ لاءِ جدو جھد ۽ سنڌ جو
حصو (ماهانامو "نئين زندگي"
ڪراچي مارچ ۱۹۷۱ع)

۱۹. سکر سرويئر: ڊسٽرڪٽ
ڪائونسل سکر ۱۹۶۷.

۲۰. ڊسٽرڪٽ سيشنس
رپورٽ (سکر ڊسٽرڪٽ)،
پاڪستان گورنمينٽ پبلڪيشن
۱۹۶۱-۱۹۶۲.

۲۱. رحيم دادو لائي شيدائي:
بلوچستان جي مختصر تاريخ:
ريلوي اليڪٽرڪ پريس سکر.

۲۲- هينري هائيجر: سنڌ ۽ بلوچستان جو سفر (سنڌي ادبي بورڊ)

سڌارو آيو ۽ ترقي ٿي. زير زمين پاڻيءَ جي نيڪال جو نظام عمل آيو. رستا ٺهيا، پارڪ ۽ پبلڪ جڳهون ٺهيون. سن ۱۸۷۳ع ۾ هت هاءِ اسڪول پيو، جو شايد سنڌ جو پهريون هاءِ اسڪول هيو. ورهاڱي کان اڳ ۽ پوءِ جا تـرت سـنڌي اعـليٰ آفيسر اڪثر هن اسڪول سان تعلق ۾ پرائي نڪتا. سال ۱۹۳۰ع ۾ پاور هائوس ٺهيو ۽ شهر وڌيڪ رونق ۽ ترقيءَ ۾ تيز رفتاري آئي. پر انهن سڀني کان وڌيڪ شڪارپور جي خصوصيت ۽ نمايان خوبي هتان جي سماجي، ثقافتي ۽ تعليمي زندگي هئي.

شهر جي ان سماجي، ثقافتي ۽ تعليمي زندگي کي پيدا ڪرڻ ۽ اجاگر ڪرڻ ۾ هتان جي زنده دل ۽ احساس رکندڙ ماڻهن ۽ ادارن جو گهڻو حصو آهي. زندگيءَ سان واسطو رکندڙ اهڙا ڪيئي ادارا هيا جي عوام طرفان قائم ڪيا ويا ۽ هلايا ويا هيا. ڪاليج، سول اسپتال، اکين جي اسپتال، آريو ويدڪ ميڊيڪل ڪاليج، ٿيئٽر، لائبريريون، هيلٿ سينٽر، ڊراماٽڪ سوسائٽيون، سنگيت سڄي وڻ، ادبي انجمنون ۽ تعليمي جماعتون ۽ ڪوڙين ٻيون اهڙيون تنظيمن شڪارپور ۾ سرگرم عمل هيون. انهي ڪري

شڪارپور جي سماجي، ثقافتي، تعليمي ۽ ادبي زندگي سنڌ جي ڪنهن به ٻئي شهر کان ٻيئي ۾ گهٽ نه هئي. هتان جي ماڻهن جي زندگي به، خاص ڪري شاعرن، رنگين ۽ مثالي هيون. مندن زبان رهڻي ڪهڻي، ڪاٺ خوراڪ ۽ لباس دلڪش ۽ وڻندڙ هيو. ڪنهن ليکڪ چواڻي، هـو راجڪماري واري زندگي گهاريندا ۽ ڏک

ڏيندا هيا. شام ٿيندي تـمـ نـنـدا وڏا، مخصوص هوڻاڪ ۾ نڪري پوندا. ريشمي کوٽ، ڀرت ڀريل ملام يا وائل جو چولو، جي سرنديءَ وارو تـمـ ڊبل گهـوڙي بوسڪيءَ جو پهراڻ، ڳلي ۾ وڻي ۾ سوتين جي ڪنڍي، ٻين ۾ سيم ڇريل ڇمهل، سڌو لکي در تي. راڌي جون ڇاپون، ديوان جون ڪلفيون ۽ فالوده ضرور چڪبو. پوءِ خالص شڪارپوري زبان ۽ لهجي ۾ حال احوال ٿيندا، ڪچهريون پسگردائيءَ ۾ سميت ٿي لک ڪن سالياني هتي، جنهن جا ست حصا ٿيندا هيا. چار حصا حيدرآباد وارا مير ۽ ٽي حصا خيرپور وارا مير ڪٿندا هيا. خيرپور وارن جي رياست جي ڪل آمدني ه لک هئي.

شهر کان اٽڪل ميل پنڌ تي درياءَ جي شاخ سنڌ واه تي سالانو شاهي ميلو لڳندو آهي. هن کي آبڪلاڻي (ساوڻيءَ) وارو ميلو سڏبو آهي. مان به اهو ميلو ڏسڻ ويس. تمام گهڻي تعداد ۾ مرد خواه زالون ميلي ۾ شريڪ ٿيا. هتي مون کي پهريون ڀيرو سنڌي هندو سندن کي بنا پردي ۽ حجاب ڏسڻ جو وجود مليو. آڻ ٻانهيڪ جي اهو چوڻ لاءِ تيار آهيان ته انهن مان ڪيتريون برطانوي پري ڇهرن سان مقابلو ڪري سگهن ٿيون. هر طرف ايتري خوشي ۽ مسرت هئي جو هتي ڪيئي بس ڪر هڪ پاسي وڌي مجمعي ۾ ڪو پيرن ڊگهي ڏاڙهيءَ سان تنپوري جي سرتي وجد ۾ اچي نچي به رهيو هيو ۽ ڳائي به تنپورو هڪ نوجوان سندري وڃڻي رهي هئي. هوءَ وقت بوقت هن زنده دل ۽ خوش مزاج پيرن سان ڳائڻ ۾ پنهنجي سربلي ۽ مٺي آواز سان ساڻ ڏئي رهي هئي ۽ سر به جهولي رهي هئي. انگريزن سنڌ فتح ڪرڻ بعد

شڪارپور طرف ڏهاڙ ڏيڻ شروع ڪيو. شهر کي ضلعي جو هيڊڪوارٽر بڻايو ويو. هن شهر جي، ورهاڱي کان اڳ انگريزي دور ۾ به، واڌاري لاءِ هندو جاتي ۾ گهڻو حصو ورتو. سنڌ واسي، جن جو واهار، ڏور اوڀر، هندستان، وچ ايشيا ۽ افغانستان ۾ چوٽ تي هيو، پنهنجو مسڪن وري به شڪارپور کي بڻائيندا آيا. هو ڏور ڏور کان پئسو آڻي شڪارپور ۾ محلات نما ماڙيون ۽ جڳهون، ۽ سهڻا سهڻا تفريح گاه ۾ علم، نور جون جايون ٺهرائيندا هئا. انهن جي همت افزائيءَ ڪري هت هن عمارت سازي ۽ ڪٺ جي ڪم، خاص ڪري ڪٺ تي ڪم ڏاڍو زور ورتو. ورهاڱي کان اڳ شڪارپور جو رازو ۽ ڊڪڻ ساري هندستان ۾ مشهور ٿي چڪو هيو، ۽ ڪيئي راجا ۽ نواب هن کي پنهنجي جامن ۽ محلن جي تعمير لاءِ وڏي ويندا هيا. اهڙي ريت هي شهر ايشيا جو ”پئرس“ سڏجڻ ۾ پئي آيو.

۱۸۵۵ع ۾ شڪارپور کي بمبئي ميونسپل بورڊ انڪٽ هيو. ميونسپالٽي جو درجو ڏنو ويو. ميونسپل جو سربراھ آءِ. سي. ايس (انجنيئر سول سروس) آفيسر هوندو هو. ميونسپالٽي ٽين آمد شھر ۾ وڌيڪ آهي (شايد قافله سرائ) ست ٻهٽ ۽ مٺيءَ جي ٻوڪ مٺي ٿئي ٿي شهر جي آدم ۽ اڌ لوهاڻا ڪٿري هندو آهن ۽ باقي اڌ مسلمان آهن.

هن شهر جي مارڪيٽ ڏاڍي مٺي ۽ سهڻي آهي جا مٺن ڍڪل آهي. هتان جا واهاري سنڌي ڪانسواڻ پڻ ۽ فارسي به ڄاڻن ٿا. صدر جي ملائقي ۾ اسان جي رجمنٽ جو مارڪيٽ آهي ۽ جنهن کي صدر بازار چون ٿا. اسان جي فوج سان بلوچن جو وڏو

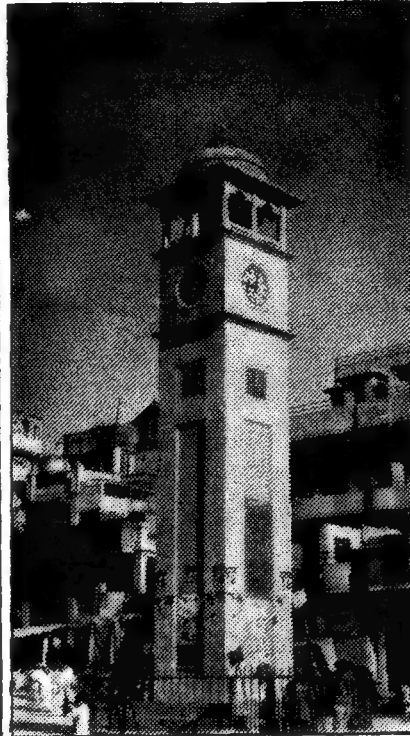
نالي ڏيڻي سوچاري هئي. هر ايتري حسين نه جو دل جي لڳي ويڃن جو ڊپ ٿئي.

۱۸۴۳ع ۾ چارلس نيپئر سنڌ فتح ڪئي ته ساڻس گڏ ليفٽيننٽ برٽن به هو، جو رچرڊ برٽن جي نالي مشهور سورج ۽ اديب ٿي مشهور ٿيو. هن پنهنجي ڪتاب ”سنڌ“ سنڌو ماڻھو ۽ سنڌو ٿورون“ ۾ هن شهر جو ٿورو بيان ڪيو آهي، سو لکي ٿو ته هي شهر دلير شهرواين جي تجزيي سٺن ۽ واپار جي اثر ڪري ايشيا ۾ شهرت ماڻي چڪو آهي. شهر هڪ گرم ۽ وارياسي هت تي ٻڌل آهي. سندس آبادي اٽڪل چوويهه هزار آهي. گهر ۽ جايون زبون حالت ۾ آهن. گهڻيون سوڙهيون آهن. هتان جي سوڙهي شاهي بازار ڪنهن زماني ۾ مشهور هئي، پر هينئر نهايت غليظ ۽ اڻ وڻندڙ آهي. شڪارپور شهر جو واپار هاڻي اڳ جيان وڌندڙ نه، پر گهٽجندڙ آهي.

مٿي چڏيل ڪئپٽن ايسٽ وڪ ٻڌ سان گڏ هڪ مسلمان منشي لطف الله کي به وڏي آيو هو. هي سالو جو رهندڙ هو ۽ ايسٽ جو ترجمان ۽ فارسي زبان جو استاد هو. هن ايسٽ وڪ سان سفر جو سفرنامو لکيو هو جو ڪئپٽن ايسٽ وڪ ايڊٽ ڪري ”لطف الله جي آتم ڪهاڻي“ نالي سان انگريزي ۾ ڇپرايو هو. ان سفرنامي ۾ سنڌ بابت احوال سنڌيءَ ۾ ترجمو ”سنڌ جو سفر“ نالي سان ڇپجي چڪو آهي. هن سفرنامي ۾ شڪارپور بابت نهايت ئي دلچسپ بيان ۽ حڪايتون ڏنل آهن، جنهن جو اختصار هي آهي: شڪارپور سنڌ جو وڏي ۾ وڏو شهر آهي، جنهن ۾ اٽڪل پندرهن هزار گهر آهن، جن مان ڪي ٻه ماڻھو آهن. چوڌاري سڄي ڀت آهي ۽ ٻاهران هڪ ننڍڙو ڪچو قلعو.

عورتن ۾ شمار ٿيندي هئي. هوشياريءَ، دانائيءَ، تدبير ۽ لياقت ۾ پنهنجي ساڍي سوڌي مڙس کان گهڻو وڌيڪ ۽ تيز هئي. هن جي مهاڙ زال جي هٿ ۾ هوندي هئي.

شڪارپور جي آمدني

۱۸۳۹ع) رڳو فوجين سان ئي نه سٺو ماڻهو اجل جو شڪار ٿيا، فوجين کي اجتماعي قبرن ۾ ڀوريو ويندو هو، جتان رات جو گدڙ ۽ ڪتا سندن لاش ڪڍي ٻاهر ڦٽو ڪندا هيا. ابراهيم شاهه کيس بازن جي شڪار تي وڏي ويو، جتي شڪار گهٽ هو، پٺاڻن ۽ ايرانين جو ڳوڙ ڳههسان گهڻو هو، جنهن جا هو عادي ٿي ڏٺا. باقي سنڌي ماڻهو نهايت ئي ايماندار، خلوص وارا ۽ اعليٰ ڪردار جا مالڪ هيا. هڪ آڪسٽ تي ابراهيم شاهه کيس هڪ ناچ گادي جي فیشن ۾ ڪاٺيو. اها محفل قاضين واري باغ ۾ ٿي هئي. ايسٽ وڪ چوائي سڌي ناچيون هندستان جي ناچين کان گهڻو گهٽ آهن. انهن سان هڪڙي سهڻا

آزار آهي هوروز حلو ڪن ٿا. ڪي فوجي مارجن ٿا، ته ڪي ڦٽن ٿا، سواريءَ جا وڻ ڪاهي وڃن ٿا، ڪو ڏينهن به اهڙي واقعي کان خالي نه آهي. شهر جا مشهور واپاري ۽ شاهوڪار چترال ۽ جيئسنگهه ڪئپٽن ايسٽ وڪ سان ملڻ آيا هيا. جيئسنگهه ڏاڍو سهڻو، ڀل ۽ فضيلت وارو آهي. سندس پٽ سنڌ جي حسين چوڪرين ۾ شمار ٿيندي هئي، جنهن کي شاه شجاع زوريءَ کڻي ويو آهي. ان ڪري هيءُ قوم شاه شجاع کان سخت نفرت ڪري ٿي. جيئسنگهه وٽ مون هڪڙي ايرينگن جي جوڙي ڏني جن ۾ ڪپٽون جي آنسي جيترا زبرد هيا. انهن جي قيمت ويهه هزار رپيا هئي.

ان وقت شڪارپور جو گورنر جنرل هو، جنهن کي برطرف ڪري ٽي شاه ولد اسماعيل شاهه حيدرآباد واري کي رکيو ويو. انهن ڏينهن ۾ حيدرآباد ڦرهار وارو وزير اسماعيل شاهه به ڪڍي ويندي پنهنجي هٿ وٽ رهي رهيو هو. هتي ته وڏا خطرناڪ وڃون ٿين ٿا. ڏينهن اهڙو وڃون منهن جي هٿ مان نڪتو. ان مهل مون وٽ هڪ دوست عطا محمد ڪاڪڙ (ڪاڪڙي عطا محمد وارو) به ويٺل هو جنهن چيو ته مان خوش نصيب هوس ته هن وڃون جي ڏنگ سان ڪوبه نه به ڇڏندو آهي. عطا محمد ڪانسواڻ عبدالرحمان دراني به منهن جو دوست آهي. انگريز ڪيس سھڻب اعليٰ تمدن وارو سمجهندا آهن ڇو جو هو بيگم کي بنا پردي دوستن ۾ آڻيندو ۽ ملائيندو آهي. شڪارپور سان روانگيءَ وقت هن اسان جي دعوت کڻي هئي. پنهنجي زال مڙس سان سان گڏ ماني ڪاڌي، سندس زال شڪارپور جي حسين

جي فتح وقت هن شهر جي آدمشماري ٽيهه هزار لکي آهي، جا ان وقت جي ٺٽي ۽ حيدرآباد کان درس هئي. ان وقت ٺٽي جي آدمشماري ويهه هزار هئي ۽ حيدرآباد جي ٻارهن هزار هئي. سترهين ۽ ارڙهين صديءَ ۾ ايت انڊيا ڪمپني شڪارپور شهر سان هن ريت درآبادي ۽ برآمدتي واپار ڪيو:

ٺٽي پوڻ سبب مير ٻاهرين بالادستيءَ کان آزاد ٿي پيا آهن ۽ آسانيءَ سان هو شڪارپور جو زرخيز ضلعو هٿ ڪري سگهيا آهن. شڪارپور ٺٽي مير سهراب حڪومت ڪندو آهي، پر آمدنيءَ جو حصو پٺن ميرن کي به ڏيندو آهي.

هن به پنهنجي مشهور ڪتاب ”نئين مصر جا پراڻا ورق“ ۾ شڪارپور جو تذڪرو ڪيو آهي. ان وقت شڪارپور جو گورنر مير حاجي وڏي وزير اسماعيل شاھ جو وڏو پٽ ٺٽي شاھ هو. سندس ننڍڙو ڀاءُ ابراهيم شاھ شڪارپور ۾ ميرن جي درٻار جو ايلچي هيو. هي پٽي پائر ايراني نسل جا هيا. ابراهيم شاھ ڪٽر مذهبي ماڻهو هيو ۽ خير مسلم جي هٿ جي ڪا به شئي نه واپرائيندو هيو. هو حد درجي جو ڪنجوس هيو. شهر جو داروغو (پوليس مئجسٽريٽ) محمد حسن هيو، جو عهدي جي برعڪس ڏاڍو نڪ دل، رحم دل ۽ وعدي جو سچو هيو. تن ڏينهن شڪارپور ۾ وڏي ڪالرا سٺن ڪيڏو جنهن جو پهريون شڪار برطانوي ڊاڪٽر فورس هيو. هڪ رات ٺٽي (نومبر

درآمد

انگريزي مال ۳۰۰۰۰ روپيا
ڪنڊ ۸۰۰۰۰
مسالو ۽ سار ۱۰۰۰۰۰
جملي ۲۱۰۰۰۰ روپيا

برآمد

ڪابل جو پٽ ۵۰۰۰۰ روپيا
ڦلات جو سوڳي رنگ ۳۰۰۰۰
سڪل ميوو ۵۰۰۰
آليم (مقامي) ۵۰۰۰
جملي ۹۰۰۰۰ روپيا

۱۸۳۱-۳۸ ۾ ڪيپٽن ايسٽ وڪ شڪارپور ۾ انگريزن جو اييجنٽ ۽ فوجي سربراھ هيو.

ڊاڪٽر جيمس برنس ۱۸۴۸ع سنڌ ۾ آيو پنهنجي ڪتاب ”سنڌ جي درٻار“ ۾ هن لکيو آهي ته ڪابل جي حڪومت

ڪرهنالاهي، شڪارپور ۾ آيو، ڪاموڻي ٺٽي ۾ مشهور

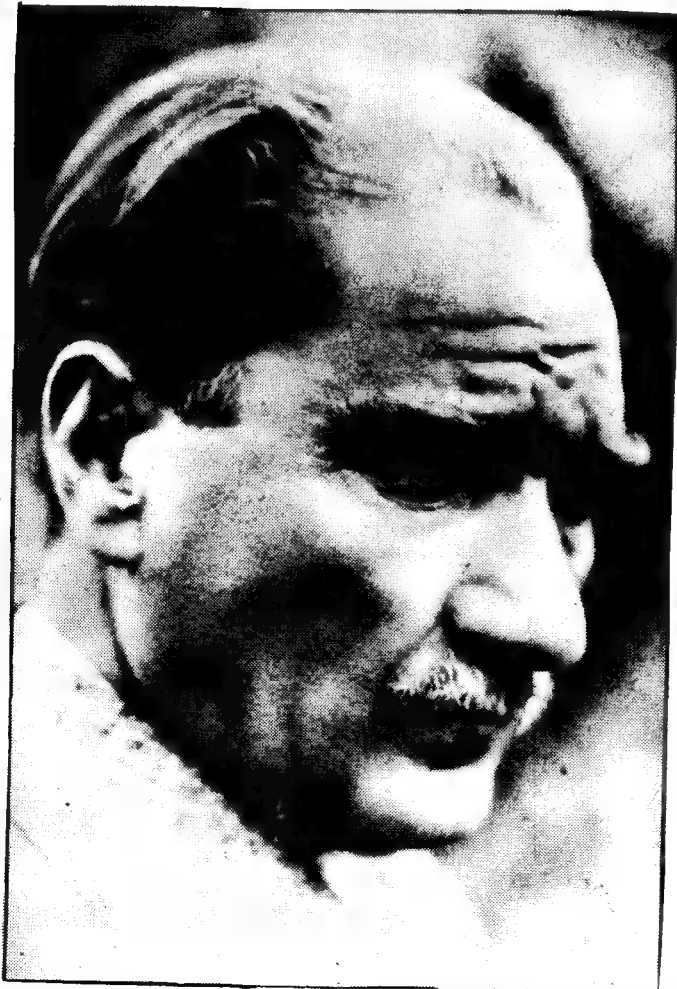
مصطفیٰ کمال
اٽالڪ جي سوانح
ايڇ سي آر مسٽرنگ
جي ڪتاب
گري وولف جو ترجمو

بغداد جي سلطنت جي ٽڙا وڙهه
ڏيندي ڏٺي. هندن اڳڀريون
ڪري ڪي هندن فتح
ڪري ورتو. سليمان شاهه جي
سوت کان پوءِ سندس پيڙهيءَ جو
ڏهون سلطان، زبردست سليمان،
جيڪو قانون ڏيندڙ، انصاف سان

تيرهن عيسوي صديءَ ۾ چين
واري پٽ کانوڏي، سموري وچولي
ايشيا ۾ وڏو ڏڪر آيو، ۽ ڌرتيءَ
سینهن ۾ هٿن سبب ڌارون ڏني
ڦٽي پئي. قبلا پنهنجن ڀوين
لاءِ نون چراگاهن جي ڳولا ۾
۾ نڪري پيا. انهن ۾ هڪ عثماني
ترڪن جو قبيلو هو، جنهن جو
سردار پنهنجي جهنڊي تي ڀري
بگھتر جي ننڍي ڪٽي هاندو ۽
اهو سردار سليمان شاهه هو. اهي
منگولائي ترڪ، قديم ۽ ظالم
هئا، ۽ سندن عادتون ڀورن بگھترن
جهڙيون وحشت ڀريون هيون. هنن
۾ ڀورن جهڙي سگهه هئي ۽ صدين
کان گوپيءَ جي رڻ پٽ جي ڍڪ
پاسي گهوڙن جي پٺن تي
گذاري هئا. جڏهن گدھ ۽
هاڻيءَ جي اڻٺ کان مجبور ٿيا،
سليمان شاهه پنهنجي ماڻهن کي
اولهه پاسي وڌي نڪتو. تاتارين
جي وڏن هجوسن سوڌو ڏکڻ دن
سڙي آرينا کان ٿيندو اچي
ايشيا مان ٻهٽو، ائين جهلند
تاريخ ۾ پير هائائين.

سليمان مري ويو، هن جي جاءِ
تي طغرل اچي ويٺو ۽ ان کانپوءِ
امير عثمان سلطان آرڪان
پوءِ ٻي جي جاءِ تي پٽ جي
سلطان ٿيڻ جو سلسلو ڏهن پيڙهين
تائين هليو. هنن پنهنجي اڳيان
زوالجندڙ سلجوقي عربن جي

راج ڪندڙ سڪهارو بادشاهه هو.
تنهن جي حڪومت البانيا کان
فارس جي سرحدن، مصر کان
ڪيائوس تائين حڪومت ڪئي.
هنگري ۽ ڪرائيميا سندس ڏل ڀرو
ملڪ هئا. يورپ جا بادشاهه
سوکڙيون ڪئي، پنهنجن لڙاين ۽
کاڌن سدد طلب ايندا هئا. هن
جون فوجون روم ساگر ۽ سڀ کان
مٿيون هيون، ۽ اوڀر ڏي ايندڙ
وات تي به اهي ئي ايندا
هيون. اتر آفريڪا، هن جي
چا پڇا ۽ قبولي ۽ فلسطين
هن جي هئي. هن دنيا تي قبضو
چمائڻ لاءِ وڏو ڀڄڻو رکيو. ۸۰۰ع
۾ هن ويانا جي دروازن تي ڌوڏو
ڪڍايو ۽ عيسائي دنيا کي اچي
ڳڙ کان ورتائين.
هو مٺو ۽ پڙواڳي شروع ٿي
وئي. هن جو جانشين سليم هو،

جنهن لاءِ چيو وڃي ٿو ته هڪ آرمينيائي نوڪر جي تعمير سان حرام ٿي چئو هو. هن کان پوءِ ستاويهن سالن کان اڳ، پر هڪڙو ٻئي کان ڇٽ. محل جي حرم، خواجہ سرائي ۽ حرم جي سڃاڻ رکندڙ عملدارن جي عيد ٿي وئي. هنن منجهان فولادي رڳيون ختم ٿي ويون. هو اخلاقي طرح گمراهه ٿي ويا. هنن جي مطمح رعايائيندن خلاف انقلاب آندو. يونان، سربيا ۽ بلغاريا پنهنجي آزاديءَ جا اعلان ڪري ڇڏيا. زبردست سلطنت کان پوءِ وارن ٽنهي سؤ سالن جي اندر عثمانيه سلطنت ڏنڊاڻي ڪئي ٻهجي وئي. روس، گريڪ، آرميني ۽ گرائيميا تي قبضو ڪري، قسطنطينيه ۽ دره دانال وٺان روم ساگر جي رستي تي دعويٰ ڪئي. فرانس وري تيونس

نيٺ حوجو ڏنو. چار سال پوءِ سالونیکا شهر ۾ علي رضا ۽ زبيده کي هڪ ٻار ڄائو جنهن جو نالو رکيو ويو. مصطفيٰ.

غرات جي سڃاڻ ۾ حاڪم جي لاش بازي واري ترڪيءَ ۾ علي رضا ۽ زبيده سالونیکا جي ترڪ ڪوارٽرن ۾ هڪ ٻهڙ جي اڌ چڙهيءَ تي، هڪ پراڻي قلعي جي پٿين اندر رهندا هئا. يهودين سان ڀريل هي هڪ ننڍو واپاري شهر ۽ بندر هو جتان بلقان سان روانگي واپار هلندو هو. علي رضا هڪ غير اهم شخص هو. سلطنت جي قرضن واري انتظاميه ۾ ڪلرڪ اچي ٿيو هو. ترڪ حڪومت جي ٻين هٿن زاردين ڪلرڪن وانگر بنا ڪنهن استاد ڪنهن خاص ڏانءِ جي هو به

زبيده ٻهائين ٻن سالن جي عمر کان جو ٻڌو حياتين، ته ان وقت به ٻڌي ۾ هئي جڏهن ٽيهن سالن جي ڄمار ۾ مصطفيٰ پيدا ٿيس. ڪڏهن ٻاهر به نڪرندي هئي ته ٻڌي ۾. هوءَ ٻنهي اڻ پڙهيل ۽ گهر کان ٻاهر جي معاملن کان صفا اڻ ڄاڻ هئي. ان هوندي به گهر تي سندس راج هو. ۽ رعب واري زانفان هئي. هن جو قد ڊگهو، اکيون سڀوري، ڪا وار سڀني هئي. هڪ هاري گهر مان آيل هئي، ان ڪري ڪم ڪار ۾ اڇي ڀلي ماڻي هئي، هوءَ ذهين ۽ حياتي جي قديم حقيقتن کان ڀلي پت آگاهه هئي. هر ترڪ عورت وانگر هن جو سڄو ڌيان گهر، مڙس ۽ ٻارن تي هو. سندس وڏو هٿ مري ويو هو.

شاعري ۽ ادب کي ڇڏي انقلاب جي نوس ڪم ۾ جنبي ويو

اچي هٿ ڳنڍيا، برطانيا، مصر ۽ قبرص تي قبضو ڪيو. نئين اڳتي وڌندڙ جرمني، سلطان عبدالحميد جي پٺ ڏيڻ لڳي. هرڪا قوم ترڪيءَ تي خاص حق ۽ اقتصادي رعايتن جون دعوائون ڪرڻ لڳي. هر يورپي طاقتون هڪ ٻئي سان چڙچاڙ ۾ هون ۽ ڪنهن کي ترڪيءَ ڳوڙن جي هٿ نه ٻڌي ٿي. اهڙي ريت سلطان عبدالحميد باسفورس واري پنهنجي سڃاڻ ۾ وڃي ڏيکاري سان يورپين کي ڀڃڻ لڳو ۽ ائين جهڙندڙ عثمانيه سلطنت کي ڪجهه وڌيڪ وقت ملي ويو.

۱۸۷۷ع ۾ روس فيصلو ڪيو ته ان سڄي قصي کي ختم ڪري وڃي سو جنگ جو اعلان ڪري قسطنطينيه تي ترڪيءَ اندر ڏهن ميلن تائين ڌوڪي آيو. يورپ وارن، عثمانيه سلطنت جي سالميت کي قائم رکڻ لاءِ هن تي واپس

ڪلرڪي ۾ جنم ورتو هو. مهنين جا مهينا قرضن ۾ ورتل رهندو هو. نوڪريءَ کان پوءِ واري وقت واپار وڌو ڪندو هو. ترڪ ڪوارٽرن جا سمورا گهر ماڻ ۽ انڌ ۾ حياتيءَ گهاريوندا هئا، ڪا چور ڪونه هئي. ننڍين ٻارڙن، جي گهڻين ۾ ڪڏهن راند روند، يا اوري هري جي هوٽلن ۾ ٿوري سرگرمي کان سواءِ هڪ ننڍاڪڙي ماڻ ڇانيل هئي. اوڀل سويل وڏي ڪاري بيدولي ڪپڙي ۾ هڪ اک ظاهر ۾ باقي سموري ڊڪيل ڪا عورت، ڏينهن ڏٺي جو ڀوت وانگر هڪ گهر مان نڪري ڪيڏانهن ويندي هئي. هر گهر جا دروازا پنهنجي پاڙيسرين تي بند هئا. عورتون هڪ ٻي سان ٻيل حياتي گهاريوندا هون، هر شاهوڪار پاشائن جي محلاتن جا حرم سندن من پسند عورتن سان ڀريل هئا.

مقبولا نالي هڪ ڌيءَ هئي. مصطفيٰ جي پالڻا ۾ رتل. مصطفيٰ ٻهري جسم، بلو اکين ۽ هليبي جهڙي وارو هڪ ڇپ ڇاپ رهندڙ، هر اردو ۽ گهڻو ڪري بي چيو ٻار هو. هو ٻن ٻارن سان ورلي ڪا سنگت رکندو هو ۽ هڪلو ٽي ٻيو راند روند ڪندو هو.

علي رضا نوڪري ۾ ٿي هئس جو ڌنڌو ڪرڻ لڳو. سندس خواهش هئي، ته هئس واپاري ٿئي. زبيده جي مرضي هئي ته هو ملان ٿئي. هن کي بهرپائين هڪ مدرسي ۾ قرآن پڙهڻ لاءِ موڪليو ويو. هو اسڪول داخل ٿيو، جتي سندس چڱو ڇڙو هو.

اوجو علي رضا مري ويو، ڪٺ جي ڌنڌي ۾ ڌوڪڙ پئسا هٿ ٺهي ڪونه. آڪهه وٽ ڊمڙي به ڪونه هئي. زبيده سالونیکا کان ٻاهر پنهنجي هاريو

ڪنڊڙ پاءُ وٽ وڃي رهي هئي .
مصطفيٰ کي اتي ڪهڙو وڙڻ
جي ڪڙهه صاف ڪرڻ ۽ رين
جي مار سنڀال جي ڪم تي
رکيو ويو. اهو ڪم آزاد قضا
هن کي ڀانءِ پنهنجي ويسا ۽ پاڻ
وڌيڪ سخت سگهارو ٿيو. هر
جيش تي ٿورو وڌو ٿيو. ته وڌيڪ
هڪلو ۽ آزاد ٿيڻ لڳو. ٻين سالن
کان پوءِ جڏهن مصطفيٰ يارهين
سالن جو ٿيو، تڏهن زبده پنهنجي
ڀيڻ کي زور ڀريو ته هن جي
هٿهائي جو خرچ ڀري. ڳوٺ ۾
رهڻ واري عرصي ۾ هوءَ وڌيڪ
ويڙهاڪ ۽ چڙواڳ ٿي ويو هو.
ماءُ جي مرضي هئي ته هٿس ريڙيا
ٿي نه رهي.

اهڙي ريت هن کي وري
سالونڪا جي اسڪول ۾ داخل
ڪيو ويو. هر هي ڏاڍو ڏنگو ٻار
هو، ۽ اسڪول جا سڀ ضابطا
ٽوڙي، شاگردن سان جهيڙا جهڻا
ڪندو رهيو. ۽ هڪڙي ڏينهن
هڪ استاد هٿان مار کائي، ساڻس
بدتميزي ڪري وٺي ڀڳو، ۽ اچي
ماءُ وٽ دم پٽيائين.

زبده هن کي هاڙهن گهريو،
پر هن جي ڀيڻ هن تي هٿس زيان
ڪرڻ نه پئي گهري، زبده جڏهن
هٿ کي سمجهائڻ لڳي، ته هو
هڏيون ڏيڻ لڳو. ماءُ رهڙ
پٽيس ته پاڻ به جهيڙي لاءِ تيار
ٿي ويو. هن جي ماسي جو خيال
هو ته ڏنگو ٻار آهي، ۽ واپار
سڌس وس ۾ ڪونهي، تنهنڪري
کيس مهاڻي ڪيو وڃي. سو هن
کي سالونڪا جي ملٽري
ڪئبنٽ اسڪول ۾ موڪليو ويو.
ان اسڪول جو خرچ سلطان
پريمڊو هو ۽ اهڙن ٻارن کي داخلا
ملندي هئي، جيڪي هوشيارهجن.
زبده دل ۾ پئي هڻي، ته
مصطفيٰ کي ماس واري ڳالهه
وٺي. ٻڙي جي هڪ ٻار احمد
کي هن بونيفارم ۾ ڏنو سو ڳالهه

وٺي وس. مصطفيٰ ملان ٿيڻ نه
هيو گهري.

پنهي ڪنهن کي پڌائڻ
کان سواءِ، هن پنهنجي پيءُ جي
جي هڪ رٿائو عملدار دوست کي
ميٽر منت ڪئي ته هو ڪاليج ۾
سندس وڏو ٿي هلي داخل ڪرائي
هن کان امتحان ورتو ويو، ۽ ماءُ
جي روڪڻ کان اڳ ئي هو
پاس نه ٿي ويو.

ڪئبنٽ اسڪول ۾ هن هر

بختا ڪيا. هوءَ ڪامياب ٿي پر
ٻين کي ڪونه ڪونه وٺندو هو.
جيڪڏهن هٿس ڪو تنقيد ڪندو
هو، ته ڏاڍو جهيڙاڪ ۽ پخيل
پنهنجي ويندو هو. هو رڳو پاڻ تائين
رهيو ۽ ڪنهن سان ڀاري دوستي
ڪونه ٿيس. ڪنهن به شاگرد کي
هن جي ڳالهين ۾ پوڻ جي همت
نه ٿيندي هئي، ڇاڪاڻ ته هوءَ
وڙهن کان ”ڀڻ-ڪهاڙيءَ“
لڳو هيو هو.

هو پنهنجي هٿهائي تي
هو. حسان ۽ فوجي ڪمن ۾
غير معمولي ذهن ۽ هروڀر
ٿيڪ ڏاڪ هو. سندس پني سال ۾
هڪ ماٽر ڪئپٽن مصطفيٰ هن کي
ترقي ڏني، هٿهائيندڙ شاگرد
ڪري، ننڍي ڪلاس سنڀالڻ جو
ڪم کيس ڏني ڇڏيو. نالي ۾
فرق ڪرڻ لاءِ هن سندس نالي ۾
ڪمال جو واڌارو ڪري ڇڏيو.
ان ڏينهن کان هو مصطفيٰ ڪمال
سڏجڻ لڳو.

ڪاليج تائين ڏاڍو تيزيءَ سان
وڌي آيو ۽ شاگردن کي ٻاڙهن
واري معتبري به ڪندو آيو.
جڏهن به ڪو ٻيو شاگرد هن کان
وڌيڪ ڪامياب ٿيندو هو ته
هن کي ڏاڍو ساڙ ٿيندو هو.

ڪئپٽن مصطفيٰ جي دوستي
۽ بچاءُ هن کي چڱي نه لڳي.
اها دوستي به چڱي نه هئي. هو
ڏاڍو تيزيءَ سان وڌيو ۽ ڇوڏهن
سالن کان اڳ ئي ٻاراڻي مرحلي
کان ٽپي هليو.

سترهن سالن جي عمر ۾ هن
ڪئبنٽ اسڪول پاس ڪري ورتو.
۽ کيس سينئر مئٽرڪ اسڪول
موناسٽر ڏانهن اماڻيو ويو.

موناسٽر ۾ مارچ ڪنڊڙ فطرن
جي ڌوڙ ۽ هٿن جا ٽڪڙ هئا،
يونان، ڪرمت تي قبضو ڪيو.
ترڪيءَ جنگ جو اعلان ڪيو ۽
فوجون سرحدن ڏانهن پئي ويون.
ڳڻشي ۽ ويڌن جو وقت هو. سلطان
جي انتظاميا جو سرشتو ته اهوني
سورهين صديءَ وارو هو، پر سندس
عملدار بدعنوان ۽ نالائق هئا. هر
هند غربت ۽ نالائقي هئي. سمورن
نوجوانن اصلاح لاءِ رڙيون پئي
ڪيون.

ڳڙهو پگهڙ، سلطان عبدالحميد
جيترو پرڏيهن کان ڊنل هو، اوترو
پنهنجي رعيت کان ڳڙهر نئين خيال
کي هن چيٽاڙي پئي ڇڏيو، ۽ سڌارن
ڪان انڪار ڪري ڇڏيائين.
سموري سلطنت کي جاسوسن جي
چار ۽ ويڙهي ڇڏيائين. شخصي
آزادي سلامتيءَ جو نالو نشان
ڪونه هو. هن ڏيهه واسين سان
جيل ۽ ڇڏيا. بلقان ۾ سوناٽر
جي اوسي پاسي انقلابي جذبو
ڀريو هيو هو. نوجوان مصطفيٰ
ڪمال ان سموري حالتن کي
سمجهڻ لڳو. هوءَ سرج اختيار
خلاف انقلاب آڻڻ جا خواب ڏيڻ
لڳو.

موڪل وارن ڏينهن ۾ هو

سالونڪا ويو، پر ماءُ جي گهر کان پري رهيو، جنهن روڊس جي مچي مانيءَ واري هڪ واپاري سان شادي ڪري ڇڏي هئي. مصطفيٰ ڪمال کي ڏاڍي سٺيان لڳي، ۽ هو ماءُ سان وڙهي به پيو هو. پنهنجي ويڳي پيءُ سان به سندس ڳالهه ٻولهه ڪونه هئي. سالونڪا ۾ هو، ڏوٽينگن جي ڪن هادرين سان رهڻي ڪانئن فرنيچر ٻولي سڪن لڳو. هن پاڻ ڪان ٿوري ننڍڙي عمر واري شرميلي ڇوڪر فيڊس سان دوستي رکي جنهن کي فرنيچر چڱيءَ طرح ايندي هئي. هنن گڏجي جيترو ئي سگهين انقلابي ادب گڏ ڪيو. والٽير، روسو،

هو واهيات حياتي گذارڻ ڪاهي پيو. راتين جون راتيون هو شراب ۾ جوا ۾ جنبي ويو. شهر براين جا اڏا هئا، تن کي پاڻ ڏانهن ڇڪي ورتو. هن گنهڻ سان به بيار نه ڪيو، پر ضمير کي لتاڙيندو هرڪا حرڪت ڪندو ويو. اوچتو هن پنهنجي ان عمل سان بغاوت ڪئي ۽ پنهنجي حقيقي مقصد واري ڪم ۾ ساڳي سگهه سان جوڙجي ويو. هن جي ڪاميابيءَ جو بنياد هو پاڻ ئي هو. ترڪيءَ ۾ هر گنهڻ کي پنهنجي لائق جي آڌار تي اُڀرڻو ٿئي پيو. مصطفيٰ ڪمال پنهنجا سڀ امتحان زبردست طرح سان پاس ڪندو آيو ۽ کيس اسپيشل

حراسين، ظلم ۽ خون خهالن کسي ڇڏي واري عمل خلاف ڀرپا ويٺا هئا. اها تنظيم انهن ملن جي خلاف هئي. جيڪي وهن، پرين ۽ ڊپ جو ماحول پندا ڪري بادشاهي ڏاڍ واري سرشتي لاءِ ڍال بڻيل هئا.

”وطن“ جي ميمبرن قسم کڻي پاڻ کي ان مقصد سان واڳي ڇڏيو ته شاهي آمرت ختم ڪري عوام جي مرضيءَ واري آئيني حڪومت پارليامينٽ واري قانون ڪري عوام کي ملن کان ۽ زانفالن کي پردي ۾ بند ڪوٺڻ کان چوٽڪارو ڏيارجي.

مصطفيٰ ڪمال ”وطن“ ۾ شامل ٿيو. اتي همفليت لکيائين،

هو ڏسڻ جي جسم، نيرين اکين ۽ هيڏي چاهي وارو هڪ ڇپ چاپ رهندڙ ۽ پراڌو ۽ بي چيو پار آهي.

سمورن فرنيچر ليڪڻ، هاس ۽ جان اسٽورٽ مل جي سياسي معاشيات تي ڪتاب پڙهيا. انهن ڪتابن تي پابندي هئي، ۽ انهن جو هڪڙو معنيٰ قيد جي سزا، جطري جي پڙهڻ ۾ وڌيڪ سزا ٿي آين.

مصطفيٰ ڪمال تقرير سازي شروع ڪري ڏني ”ترڪيءَ کي پرڏيهي حملي ۽ بدعنوان سلطان کان آزاد ڪرائڻ گهرجي.“ آزاديءَ تي هنن مضمون لکيا ۽ گهڻي لفظي شاعري ڪئي.

هن کي خاص طرح سان قسطنطنيه جي جنرل اسٽاف ڪاليج ۾ گزيٽيڊ سب ليڪچرر ڪري چونڊيو ويو. هو هاڻي ويهن سالن جو سگهاري جسم وارو جوان هو.

هن کي حياتيءَ جو تجربو ڪونه هو. سالونڪا هڪڙو ننڍڙو شهر هو. ننڍهڻ ۾ جنهن لازارن رهيو هو ۽ پهرائڻ ۾ ڳوٺ هو. موناستر به سوڳو سوڻي شهر هو. قسطنطنيه جي وڏي، پر گندي ماحول واري شهر

جنرل اسٽاف ڪورس لاءِ چونڊيو ويو، جيڪو به هو پاس ڪري ۱۹۰۵ع جي جنوري ۾ ترقي وڌي ڪوٺڻ ٿي ويو.

هن پنهنجي ڪم ۾ سياست کي به ملايو. موناستر ۾ هو پن ڇوڪرن کان ڪجهه وڏو هو، پر اسٽاف ڪاليج ۾ هن جي عمر ڏهاڙت وارا نوجوان عملدار هئا. ڏٺو ته هو سڀ انقلابي هئا. هر نوجوان، بادشاهه جي جارين ۽ پرڏيهي عمل دخل خلاف ڀريو ويٺو هو. هنن جي استادن ۽ سينئر عملدارن جي گهڻائي جون همدرديون نوجوانن سان هيون، پر منجهن ايتري همت ڪونه هئي، جو ٻاهر نڪري اچڻ يا اڳواڻي ڪن.

ڪاليج ۾ هڪ انقلابي تنظيم ”وطن“ جي نالي سان اڳ ٿي موجود هئي ان جون ڳجهيون ڪچهريون ٿينديون هيون ۽ سرڪار خلاف همفليت ڇاپي هڻو هٿ ورهايا ويندا هئا. اها تنظيم سلطان جي پراڻي حڪومت، عملدارن جي

تقريرون ڪيائين. سوسائٽي جي ڪم ڪار بابت ڪاليج جي انتظاميا کي خبر هئي، پر ان ڇاڻي وائي ان ڏانهن ڌيان نه ڏنو. هر سلطان جي جاسوس محلات ۾ وڃي اطلاع ڏنو، ته بادشاهه ڪٿي ٿي پيو ۽ ملٽري ٽريننگ جي ڊئريڪٽر جنرل اسماعيل حقي پاشا کي حڪم ڏنو ته ”وطن“ کي ختم ڪرايو وڃي. هن ڪاليج جي اختياري واري کي ڊپٽاٽ پڙايو، جن اڳتي لاءِ خيال ڪيو ته وڌيڪ گسڏجائون ڪاليج ۾ نه ٿين. ”وطن“ ۾ ٻاهر ڪم ڪرڻ شروع ڪيو.

مصطفيٰ ڪمال امتحان ۾ وڃو ڪيو ته عهدي تي چڙهڻ کان اڳ ڪجهه هفتن جي واندڪائي ملي ويس. خرچ پڪي لاءِ ڪجهه پئسا ماءُ موڪلي ڏيندي هيس. هن ”وطن“ جي اڳواڻي سنڀالي تنظيم جي آفيس لاءِ هڪڙي ڪوٺي ۾ واڙ ٿي ورتي، جتي ويهي همفليت لکيا ويندا هئا. ڪن گهرن ۾ هنن جون گڏجاڻيون

ٻينديون هيون. ڪجهه ۽ خطري هن کي چڻ پرکي ڏيڻ وارو ڪم پئي ڪيو. هن انقلابي تنظيم جي ڪم ڪرڻ وارا طريقي سان شروع ڪري ڏنا. جن ۾ ميل ٺاهڻ، ميمبرن جي مقصد سان سڄي نئي پرکڻ، ڪجهه لفظ ۽ نشانين ٺاهڻ وغيره اچي ٿي ويا.

پوليس سور وقت، تنظيم جي ميمبرن کي سڳ سڳو ٻڪڙ جي ٽاڙ ۾ هڻي، ۽ اها ڳالهه ڏکي به نه هئي، ڇاڪاڻ ته نوجوانن ۾ ڇاڻ ۽ سرت ادران جوش وڌيڪ هو. هڪڙي جاسوس، تنظيم جو ڀروسو حاصل ڪري ورتو ۽ پوءِ هڪ ڏينهن مقرر وقت تي جيئن سڀ اچي گڏ ٿيا، ته پوليس کين هڪڙي ورڻو، ٻين ميمبرن سان گڏ مصطفيٰ ڪمال به استنبول جي جيل ۾ بند ٿي ويو. هن جو ڪيس ٻين جي پيٽ وڌيڪ ڪٽيڙ هو. پوليس وٽ هن جي خلاف جهجهو ثبوت هئا. جن کي ٻين کان ڌار اڪيلو بند ڪيو ويو. هن جو آئيندو اونداهو پئي نظر آيو. جيڪڏهن سلطان جي نظرن ۾ هو پوانتو ماڻهو سمجهيو ويو ته ڪو ڳوليو به نه لپي، ڪهڙا پيا ماڻهو ڪم ڪيا ويا هئا، يا ڊگهي عرصي جا قيدي بنيا ويا، يا جلاوطن ڪيا ويا.

زاهده ۽ سندس ٻن سالونڪا کان هن سان ملاقات ڪرڻ لاءِ آيون، پر کين اجازت نه ملي، ان هوندي به هنن ڪجهه پئسا ڏياري موڪليس. هر هندي کان پوءِ هن کي سوڙهي جاءِ تي رکيو پئي ويو. پر ان قيد هن ۾ وحشت پري ڇڏي.

هڪ ڏينهن اڳواٽ ٻڌائڻ کان سواءِ هن کي جنگ واري ڪاتي جي آفس ۾ اسماعيل حق پاشا جي اڳيان آندو ويو. پاشا ڪا ڳالهه هن کي ڏسندو رهيو.

پاشا وڏي ڌاڙهي ۽ ويڪرن ڪهڙن وارو، سلطان جي ڀروسي وارن عملدارن سانجهان هو. نيٺ هن ڳالهه ٻڌي: ”تون پنهنجون ڏاڍيون صلاحيتون ڏيکاري چڪو آهين، جيڪڏهن تون پنهنجو آئيندو چاهين پيو ته بادشاهه سلامت سان وفادار ٿين ها. پر تون هاڻ کي پنهنجي وردي کي بي مانو ڪيو آهي. تون خراب سنگتين سان رهين، جا ۽ شراب سان لذت لائين. سڀ کان وڏي ڳالهه ته تون بادشاهه جي خلاف ٿي وئين. تون سياست ۾ شامل ٿي، غدارن وانگر پنهنجي آقا جي خلاف پاڇارو شروع ڪري ڏنو. تنهن هوندي به بادشاهه سلامت توتي رحم ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي. تون نوجوان ۽ بيوقوف آهين. توکي ڪنولري ريجمينٽ دمشق ۾ مقرر ڪيو ويندو. تنهنجي آئيندي جو آڌار، تو جي متعلق رپورٽن تي هوندو، پر تون بيوقوفيون ۽ احمقيون ڇڏ ۽ پاڻ کي فوجي فرض لاءِ وقف ڪري ڇڏ. خبردار ٿج، ٻيهر ڪو موقعو نه ملندو.“

ساڳي رات پوليس هن کي شام وڃندڙ جهاز تي چڙهي آڻي. هن کي مائٽن يا ماءُ سان ملڻ جي اجازت نه ملي. هو بيروت پهتو ۽ اتان گهوڙي تي چڙهي لبناني جبل اورانگهيندو دمشق ۾ پنهنجي ريجمينٽ سان شامل ٿيو.

اتي اها ريجمينٽ، دمشق جي ڏکڻ وارن جبلن ڏانهن دروزين خلاف ڪارروائي لاءِ سانباها پئي ڪيا. اهي دروزي هميشه انقلاب ۽ آزادي لاءِ وڙهندا پئي آيا. هن شهر ذريعي مصطفيٰ ڪمال کي پهرين فوجي سرگرمي جو موقعو مليو، پر باقاعده فوجي لاءِ هي ڪم خطري جهڙو نه هو. بلڪه جبلن جون رنڊڪون، پاڻي ۽ رستن جي کوٽ هنن لاءِ وڏا مسئلا هئا. دروزي ڏاڍا سرکش ۽ بدست ماڻهو هئا.

ساڳي وقت پنهنجي ڌرتي جي زورتي زورتي کان باخبر پڻ. ترڪ فوجين ڏاڍا هئا هنيان، پر مخالفن کي هڪڙي يا نقصان پهچائي نه ٿي سگهيا. دروزين هنن سان باقاعده لڙائي نه پئي ڪئي ۽ جيئن ئي خطرو ٿي ڏٺائون ته ڏڙي پڪڙي پئي ويا. ترڪ جيڪو ڪجهه ڪري پئي سگهيا، ته سو اهو ته هنن جي خالي ڪيل ڳوٺن جي گهرن کي باهيون ٿي ڏنائون. اهي ”ڦاڙها ماري“ هو اونهار جي موڪل تي دمشق ڏيڍو ڏيئي اچي ويٺا.

مصطفيٰ ڪمال اتي ئي ”وطن“ جي شاخ قائم ڪئي. جيل جي سختين ۽ حقيقي پاشا جي ڌوڪن هن کي پيايو ڪونه هو. هو بنيادي طرح هڪ انقلابي هو، جنهن کي ملڪ جي ادارن جي ڪا پرواهه ئي ڪونه هئي. هن ۾ هاڻي جوش جي جاءِ تي ڳڻن ڳوت واري سرت ايندي پئي وئي. هن شاعري ۽ ادب کي ڇڏيو، انقلابي تنظيم جي ڏوس ڪم کي لڳي ويو.

هن لاءِ ميدان تيار هو. هتي به هن کي قسطنطينيه جي ساڻن سان هڪ همراھ مقصد لطف مدد لاءِ ملي ويو. تنظيم ڏوري ڳاڙهي کان شروع ٿي، شام ۾ ترسيل ترڪ فوج ۾ پڪڙجي وئي هن جو خيال هو ته دمشق کان ٿي بغاوت ڪجي، پر سگهو ئي محسوس ڪيائين ته ائين ممڪن ناهي. فوجي عملدارن جو ساٿ هوس پر مڪاني ماڻهو هنن جي خلاف هئا. پوءِ يارن دوستن صلاح ڏنس ته اهو ڪم بلقان وڌيڪ ڪارائتو ٿي سگهي ٿو. سو اوڏانهن بدلي ڪرائڻ جي ڪوشش ڪري.

هن موڪل ملڻ جي پرواهه ڪرڻ کان سواءِ ئي سالونڪا ويڃڻ جو فيصلو ڪيو. شام ۽

الفتح ۾ چڪتاڻ سبب ۽ نتيجا

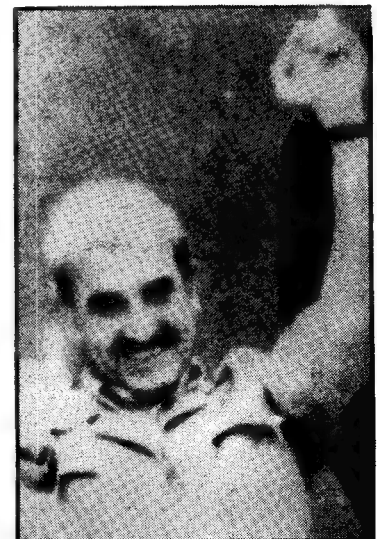
الفتح کي ۱۹۵۰ع واري
ڏهاڪي ۾ قائم ڪيو ويو هو. ان
وقت به ۽ هاڻي به هن پارٽي ڪو
واضح پروگرام نه ڏنو آهي.
شروعات کان وٺي سندس اهو موقف
رهيو آهي ته اها ڪنهن به نظريي
سان ٻڌل ڪونهي ۽ سڀني نظرين
جا فلسطيني انهي ۾ هڪ جيترو حصو
وٺي سگهن ٿا. انهي نموني جي
تنظيم جو مقصد ئي اهو هوندو
آهي ته جيئن قومي جدوجهد جي
اڳواڻي مليون طبقو پنهنجي هٿ
وس ڪري سگهي. ڇاڪاڻ ته
جيڪڏهن هو پنهنجو حقيقي
پروگرام عوام آڏو آڻي ٿو ته
سندس ڏيندڙ حشر ٻڌري هٿ آهي.
انهي ڪري هن لاءِ ضروري آهي
ته هو عوامي نعرا ڏئي ۽ عوام
جي ڳالهه ڪري ۽ عوام جي
اڳواڻي حاصل ڪري ۽ پنهنجي

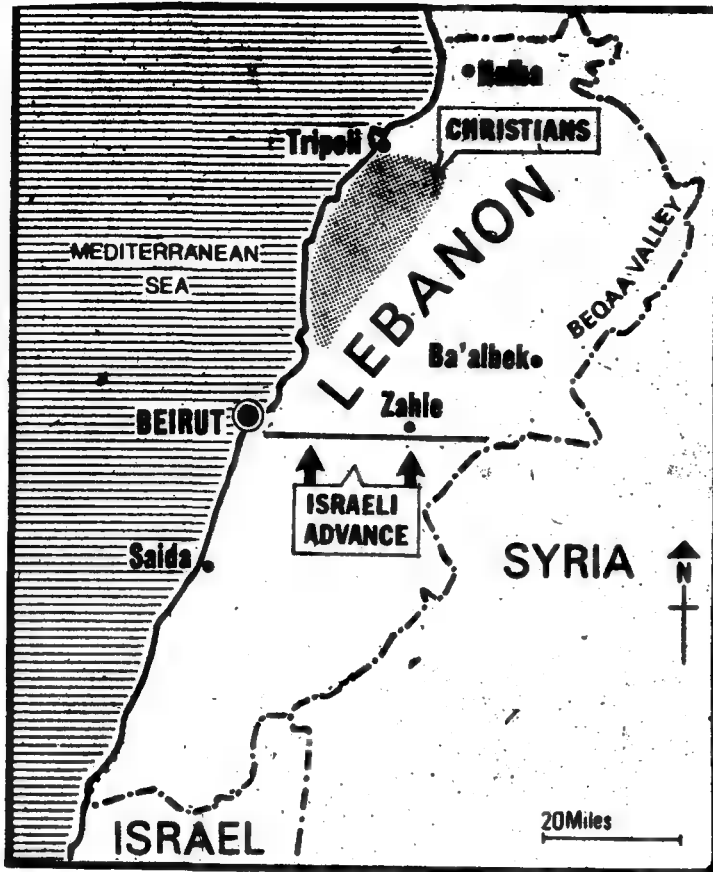
جي ماڻهن جي مفادن کي نقصان
رسايو آهي ۽ ڪين انهي ڳالهه
لاءِ مجبور ڪيو آهي ته هو
اتحاد، جدوجهد ۽ اتحاد جي
اصول پٽاندڙ پنهنجي جدوجهد کي
هڪ گڏيل پليٽ فارم تان
هلائين. انهي لاءِ بي - ايل - او
هڪ اهڙي وڏي اتحاد جي
صورت آهي جنهن ۾ هر ڌر پنهنجي
ڌار حيثيت پڻ برقرار رکندي پئي
اچي. الفتح، بي - ايل - او جي
هڪ اهم ڌر هئڻ سان گڏوگڏ
هڪ اهڙي جماعت به آهي
جيڪا پاڻ کي سڀني طبقن جي
نمائنده جماعت جي صورت ۾
پيش ڪري ٿي ۽ اهڙي طرح
سندس اها دعويٰ آهي ته ان جو
مقصد فلسطين جي قومي مقصدن
کي حاصل ڪرڻ آهي.

دنيا جي هراڻقلاب کي مختلف
لاها ڇاڙها ڏسڻا پوندا آهن. انهن
لاهن ڇاڙهن جي ڪري پري پيڙل
ماڻهو کي صورتحال ڪڏهن نهايت پر
اميد ڏسڻ ۾ ايندي آهي ته ڪڏهن
وري مابوسي جي چڪر ۽ وڙجي
ويندو آهي. انهي سڄي صورتحال
جي عقلي چنڊ ۾ ٿي نه ڪرڻ
ڪري سندس قائم ڪيل نتيجا
وڌيڪ پختا نه رهندا آهن ۽ کيس
هر ڀري منڍ کان ڳالهه شروع
ڪرڻي پوندي آهي.

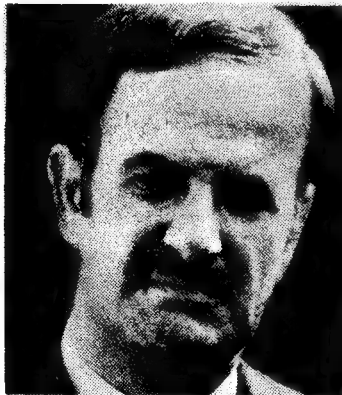
انهي ساڳي ڳالهه کي نظر ۾
رکندي اسان فلسطيني انقلاب جي
موجوده صورتحال جو جائزو وٺنداسين.
فلسطيني انقلاب جي سلسلي ۾
فلسطيني عوام جي قومي ٻڌيءَ
کي نه اهم رتبو مليل آهي. انهي
جو سبب اهو آهي ته صيهونيستي
سازش فلسطين جي سڀني طبقن

ڪشمن ۾ ٿيندڙ فلسطينين جي قتل عام الفتح جي بيروت چيڊن واري فيصلي کي غلط ثابت ڪري سندس حيثيت کي اڇو ڏيک ڪمزور

ڪري ڇڏيو. بيروت کي ڇڏي وڃڻ جي فيصلي هومان ان جو اهو مقصد پڻ لڪل هو ته مزاحمتي تحريڪ جي زور کي مختلف ملڪن ۾ سندس ڪارڪن کي ورهائي ڪهڙيو وڃي، ته جيئن هو پنهنجن فيصلن کي تنظيم تي مڙهڻ ۾ وڌيڪ آڌار ڏئي. ان جي ريت قومي پيڏي ۾ اڳي کي

ٿيا، انهي جو سبب اهو آهي ته الفتح، ٻي ايل او جي اڪل سڃاڻي ادارن ۾ پنهنجي ڪهڙي کي برقرار رکيو آهي ۽ اهڙي ريت منجهس ايندڙ ڪا به تبديلي هوري تنظيم کي متاثر ڪري ٿي. بيروت جي جنگ هلندي الفتح منجهه موجوده ڪاڀي ڌر، مٿين طبقي جي ڪمزورين جو فائدو وٺندي پاڻ کي وڌيڪ مضبوط ڪيو. ساڄي ڌر جنگ کي وڌيڪ ڀڳهه ڏيڻ جي فائدي ۾ نه هئي. ڇاڪاڻ ته انهي نموني سندس اڳواڻ واري حيثيت وڌيڪ ٻڌڻي ٿي هئي. انهي سلسلي ۾ اهڙا اطلاع به آهن ته ساڄي ڌر سان واسطو رکندڙ، الفتح جا ڪجهه ڪمانڊر جنگ هلندي پنهنجي سپاهين کي ڇڏي پاڻ گولي ٽپي ويا هئا. پر ڪاڀي ڌر جي دٻاءُ جنهن کي ممڪن طور تي عام سپاهين جي حمايت به حاصل هئي جنگ کي اڍائي مهينن تائين جاري رکيو. بيروت چڏڻ کانپوءِ صاهر ۽ شتلا

مقصودن کي هورو ڪري. ان ريت مٿين طبقي جي اڳواڻي ۾ جنهن جي نمائندگي ياسر عرفات ۽ سندس ساٿي ڪري رهيا هئا انهن لاءِ الفتح پڻ فلسطيني عوام جي مختلف طبقن جو هڪ ڪڏيل ٻڌڻ فارم ٿي پيو.

انهي سڄي پس منظر ۾ اسين الفتح جي موجوده گهٽتائي کي سمجهي سگهون ٿا. الفتح مختلف طبقن جو اتحاد آهي انهي ڪري سندن مفادن جي وچ ۾ ٿيندڙ ٽڪرائن ٿا آهن. اهو ٽڪرڪڏهن ماڻو ۽ ڪڏهن تيز هوندو آهي. سندس نوعيت جو دارومدار تنظيم منجهه مختلف وقتن تي مختلف طبقن وچ ۾ قائم ٿيل توازن تي

آهي. انهي توازن وسيلي ئي تنظيم جي پاهرين سرگرمي جي صورت مقرر ٿئي ٿي. بيروت جي جنگ کان اڳ واري دور کي مٿين طبقي جي مڪمل حاوي هئڻ وارو دور ڪري ليکي سگهجي ٿو. پنهنجي انهي حيثيت جو فائدو وٺندي الفتح پاران بي-ايل-او تي اهڙا به فيصلو سڙهيا ويا جيڪي اڳتي هلي فلسطين جي مزاحمتي زور ڪل لاءِ تمام هڪڙي ڌر ثابت

ان ٻارن جيڪو نقصان پهچايو ويو، انهي جو اظهار فلسطيني اڳواڻن جارج حباش پنهنجي هڪ ٽيليويزن انٽرويو ۾ هن ريت ڪيو: **■ تنظيم جي مرڪز جي مختلف ملڪن ۾ ورهائجڻ ڪري گڏيل سياسي، ثقافتي جي موجودگي ممڪن ناهي. اهو مرڪز هينئر جاگرافيائي ۽ نظرياتي طرح اڳ جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ ورهايل آهي.** **■** بيروت جي جنگ اسرائيل کي گهريل نتيجا مهيا ڪري نه سگهي. هو بي-ايل-او کي ختم ڪرڻ نه ڀري جي ڳالهه، کيس رڳو بيروت ڇڏڻ تي به مجبور نه ڪري سگهيو. انهي لاءِ به کيس آمريڪا ۽ عرب رجعت پسندن تي ڀڙڻو پيو. سندس منجهه **■** اها ڳالهه اچي ويئي ته فلسطين جي مزاحمتي تحريڪ کي رڳو طاقت وسيلي ڇڙوڇڙ نه ٿو ڪري سگهجي. انهي مقصد لاءِ کيس پنهنجن فلسطيني ۽ عرب دوستن کان به مدد وٺڻي پوندي. فلسطين جي مزاحمتي تحريڪ وقت پنهنجي سڄي جدوجهد هلندي به اهم هٿيار رهيا آهن. انهن مان هڪ جدوجهد جي مختلف طريقن جهڙوڪ جنگي ۽ سياسي وغيره ڪري گذاري هلائڻ ۽ انهن مان هينئر هٿيار بند ويڙهه ڪري فوقيت ڏيڻ، ٻيو هٿيار سندن قومي ٻڌي آهي جيڪا دشمن جي اک ۾ هميشه ڪنڊي جيان محسوس ٿيندي رهي آهي. آمريڪي اڳواڻي ۾ قائم ٿيل وچ اوڀر جي رجعت پسندن جي اتحاد مختلف سڌارن سڏي فلسطيني تحريڪ کي سندن انهن ٻن اهم هٿيارن کان محروم ڪرڻ جو پروگرام بنديو. انهي سلسلي ۾ فلسطينين جي بيروت ڇڏڻ کان ترٽ ٻيو ريگن رٿا جو اعلان ڪيو ويو. انهي رٿا ۾ فلسطينين جي جدا رياست جي وجود کان ئي انڪار ڪيو ويو ۽

اهو تجويز ڪيو ويو ته الهدي ڪناري ۽ غزه جي ٻئي کي اردن سان هڪ وفاق جي صورت ۾ گڏيو وڃي. فلسطين جي عوامي آزادي ۽ جمهوري معاذ آزادي ٻارن انهي رٿا کي مڪمل طور رد ڪيو ويو، جڏهن ته ياسر عرفات پنهنجي ساڳئي منجهل پاليسيءَ جو ورجاءُ ڪندي اهو چيو ته انهي رٿا ۾ ڪجهه ڇڏڻ ڳالهون آهن، انهي ڪري انهي کي پوري طرح رد نه ٿو ڪري سگهجي. ڪجهه وقت کان پوءِ فيض هلال سامهون آيو، انهي هلال ۾ جيتوڻيڪ فلسطين جي آزاد رياست جي ڳالهه ڪئي وئي هئي، پر ان جي باوجود ريگن هلال کي آمريڪا نواز عربن جيئن جو تڏهن رهڻ ڏنو.

هن سال فيبروري ۾ ٽينڊر ٻي، ايل. او جي نيشنل ڪائونسل جي اجلاس پنهنجي آئيندي جي حڪمت عملي متعلق تمام اهم فيصلو ڪيا. ڪائونسل جي اجلاس وقت سامراجي اطلاعاتي ذريعن وڏي پئماني تي پروپيگنڊا ڪئي ته انهي اجلاس ۾ بي. ايل. او ڇڙوڇڙ ٿي ويندي. انهي پروپيگنڊا جو جواب ڏيندي جارج حباش واضح طور تي چيو ته وائس آف آمريڪا ۽ رنجيدو اسرائيل جن خبرن جي لاءِ انتظار ڪري رهيا آهن انهي سلسلي ۾ ڪن سياسي ڪانسوا ٻيو ڪجهه هٿ نه ايندو. فلسطين جي ڪاٻي ڌر لاءِ اتحاد ۾ رهندي اختلاف ۽ جدوجهد مضبوط قومي اتحاد لاءِ هڪ لازمي شرط آهي جنهن کي سامراجي اطلاعاتي ادارا نظر انداز ڪري رهيا هئا. ڪائونسل جي اجلاس ۾ بي. ايل. او جي ڪاٻي ڌر جي حيثيت انهي ڪري به وڌيڪ مضبوط هئي جو هن وقت الفتح جي ڪاٻي ڌر هڪ بڌي مؤقف سان سامهون آئي

هئي. ڪائونسل پنهنجي ٿوري ذريعي جي ڪن فيصلن جو اعلان ڪيو، انهي مان ان لاڙي جي تمام ڇٽي ريت خبر پوي ٿي. ريگن هلال کي هڪ پاسي رکيو ويو، ته ٻئي پاسي فيض منصوبي کي عربن جي گهٽ ۽ گهٽ سياسي سرگرمي ڪوٺي انهي ۾ لهه تي زهر ڏنو ويو ته هٿيار بند ويڙهه کي تيز ڪيو وڃي، ته جيئن انهي قومي توازن کي جيڪو هينئر مڪمل طور تي اسرائيل جي حق ۾ آهي، پنهنجي حق ۾ بدلائي سگهجي.

اهڙي طرح جمهوري ادارن ۾ سڄي ڌر پنهنجو مقصد حاصل نه ڪري سگهي. آمريڪا ۽ سندس ساٿين ٻارن انهي ڳالهه جو اقرار ڪيو ويو ته ياسر عرفات ريگن هلال يا ڪنهن ٻئي ڌر ۾ ڳالهين ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ پنهنجي تنظيم کان ڪو به اختيار حاصل نه ڪري سگهيو آهي.

ٻه رهاڻ عرفات، ڪائونسل جي فيصلن کي هڪ پاسي رکي شاهه حسين سان انهي بنياد تي ڳالهون شروع ڪيون. انهن ڳالهين جو مقصد هو ته ريگن هلال ۽ فيض هلال جي وچ ۾ ڪا ٽين واٽ ڪڍي وڃي. فيض هلال جي سامهون اچڻ سان انهي ٻي-ايل-او جي ڪاٻي ڌر انهي شڪ جو اظهار ڪيو هو ته انهي جو مقصد ريگن هلال کي ٿوري تبديلين سان قبول ڪرڻ آهي. ياسر عرفات پنهنجي لکي هلايل ڳالهين ۾ شاهه حسين کي هر قسم جي اختيار ڏيڻ لاءِ تيار ٿي ويو هو ۽ ايستائين جو واشنگٽن، ياسر عرفات جي ڪمزور حيثيت کي محسوس ڪندي ڳالهين لاءِ اهو شرط پڻ لاڳو ڪري ڇڏيو ته بي-ايل-او لاءِ اسرائيل کي تسليم ڪرڻ کان سواءِ ڳالهين ۾ شريڪ

نه ٿيو ڪري سگهجي. عرفات ۾ شاهه حسين جي وڃ ۾ هلندڙ ڳالهين ۾ رڳو دستاويزن تي صحيحون ٿي ٿيون، جو الفتح وڌندڙ چڪتاڻ کيس پئتي هٿن تي مڃيور ڪيو.

انهي عرصي ۾ آمريڪا پاران امن جي نالي ۾ علانقي ۾ پير پختا ڪرڻ جي ڪوشش جاري رهي. ڊگهي ڳالهه ٻولهه کانپوءِ لبنان جي حڪمرانن کي اسرائيل سان هڪ اهڙي ڏوهه ڪرڻ تي مڃيور ڪيو ويو جنهن ۾ لبنان جي حاڪميت ۾ خودمختياري ۾ مستقل طور اسرائيلي مداخلت کي قانوني حيثيت ڏني وئي. انهيءَ ڏوهه ۾ انهي ڳالهه کي مڪمل نڪتي طور شامل ڪيو ويو ته اسرائيل، شام ۽ بي- ايل- او جي فوجن جي مڪمل طور لبنان مان نڪرڻ کان اڳ ۾ پنهنجن فوجون واپس نه گهرائيندو، اهڙي نڪتو هو جنهن اسرائيل کي لبنان تي اڳرائي لاءِ هر ڪاٻو هو پر هو پنهنجي ان مقصد کي جنگ ذريعي حاصل نه ڪري سگهيو. شام پاران انهي ڏوهه کي مڪمل طرح سان رد ڪيو ويو ۽ چيو ويو ته اسرائيل بنا ڪنهن شرط جي لبنان سان پنهنجي فوجون واپس گهرائي، جڏهن ته ياسر عرفات پاران ڳالهه صاف نه ڪئي وئي ۽ انهي تي آمريڪا جي وسيلي لبنان سان ڳالهه ٻولهه جي دروازي کي کليل رکيو ويو، اهو مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ عرفات تنظيم ۾ پنهنجي حيثيت کي وڌيڪ گهٽ ڪرڻ لاءِ اهڙن همراهن کي ترقي ڏيئي اهو عهد تي رکيو جن بيروت جي جنگ هلائي ان وٽندڙ ڪردار ڏيکاريو هو. انهن مان هڪ حاجي اسماعيل هو جنهن جي خلاف تحقيقات هلي رهي آهي ته هو بيروت جي جنگ هلائي پنهنجن ساهين کي ڇڏي پڇي

ويو هو. باغين جي اڳواڻ ابو موسيٰ انهي صورتحال کي بيان ڪندي واضح ڪيو ته انهن مقررين جو مقصد لبنان مان فلسطيني فوجن ڪڍڻ لاءِ ميدان صاف ڪرڻ کان سواءِ اسرائيل خلاف هٿياربند جدوجهد کي مڪمل طور ترڪ ڪرڻ آهي.

الفتح ۾ هلندڙ چڪتاڻ پهرين نه پر اندروني سببن جي ڪري آهي. سڄي گهڙائي جو سبب هڪ ته تنظيم جي اڳواڻي ڪندڙ ساڄي ٽر پاران اختيار ڪيل ڊائونڊول پاليسين آهن. ٻيو سبب انهن پاليسين تي عمل ڪرڻ لاءِ تنظيم جي جوڙجڪ کي نوڪر شاهي جي بنياد تي تنظيم ڪري هڪ گروهه جي آبريت قائم ڪرڻ آهي. ابو موسيٰ پنهنجي هڪ انٽرويو ۾ انهي تي ڳالهائيندي چيو ته ”عرفات فلسطيني انقلاب کي هڪ اهڙي بدترين نوڪر شاهي ۾ بدلائي ڇڏيو آهي جنهن ۾ جو وڌيڪ سڌارو ٿي پيل ملڪن مان به ڪٿي نه ٿو ملي. اهو ادارو ويڙهه ڪرڻ جي لائق نه آهي انهي ڪري جڏهن جنگ شروع ٿي ته اڳواڻ پنهنجن ساهين کي ڇڏي پاڻ گولي ٽي ويءَ عرفات جي پاليسين تي ڳالهائيندي ابو موسيٰ واضح ڪيو ته سندس اڳواڻي ۾ لاڳتو هڪ سال کان تنظيم بي مقصديت جو شڪار رهي آهي، اسان پنهنجو پاڻ کي هر ڪنهن سان ڳنڍيندا پيا اچون. اسان ساڳي وقت آمريڪا سان به آهيون ته سوويت يونين سان به آهيون. فيض بلان جي نه حق ۾ آهيون ته برزنف بلان سان به گڏ آهيون. اهڙي طرح اسان جي پاليسي نظرياتي طور هڪ ڪاٺيل ٿي پئي آهي.“ باغين ياسر عرفات کي موڪليل نوٽ ۾ انهيءَ ڳالهه تي زور ڏنو آهي ته الفتح جو انتظام

اهڙي عبوري ڪميٽي جي حوالي ڪيو ويو ۽ جي جنهن ۾ کين برابر نمائندگي مليل هجي ۽ جيڪا نئين باڊي جي چونڊجڻ تائين ڪم ڪري.

انهي سڄي صورتحال جي جائزي وٺڻ مان ڪجهه ڳالهون سامهون اچن ٿيون. ساڄي ٽر هٿيار بند جدوجهد کي سياسي جدوجهد کان بلڪل ئي ڌار ڪري ڏي پيش ڪري. هو هڪ اهڙي موقعي تي جڏهن قومي انقلاب اڳرائي واري حيثيت ۾ آهي هٿياربند جدوجهد کي هڪ پاسي رکي رڳو ڊپلوماسي ذريعي ئي دشمن کان ڪجهه رعايتون وٺڻ ٿي چاهي. انهن رعايتن لاءِ هو ڪنهن به حد تائين وڃڻ لاءِ تيار آهي. اهڙي طرح قومي مفادن سان ٽڪرائجندڙ پنهنجن طبقاتي مفادن جي بجاءِ خاطر هو قومي مفادن کي قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهن. انهي مرحلي تي ئي سندن اڳواڻي وارو ڪردار گهڙائي جو شڪار ٿي ٿيو ۽ ڪاٻي ٽر اتحاد اندر رهندي پنهنجي جدوجهد ۾ پنهنجي صحيح مؤقف کي تنظيم جي پاليسين کي وڌ کان وڌ پنهنجي حق ۾ ڪري ٿو.

نيو يارڪ ٽائيمز چواڻي ته آمريڪا ۽ اسرائيل جا جاسوسي ادارا الفتح اندر انهيءَ چڪتاڻ کي ڏاڍي ڳڻتي سان ڏسي رهيا آهن. ڇاڪاڻ ته کين انهي ڳالهه جو ڊپ آهي ته ڪاٻي ٽر جي هٿ ۾ اقتدار اچڻ سان اسرائيل خلاف فوجي ڪاررواين ۾ واڌارو ايندو. جڏهن ته عرفات جي هٿ ۾ اقتدار هٿڻ جي صورت ۾ به سندس مؤقف مستقبل ۾ وڌيڪ سخت هوندو.

انهي چڪتاڻ تي ٿيندڙ بين الاقوامي رد عمل مان به اسان

ادب :

سوال : فرد جو مسئلو ادب ۾ هڪ سوال بڻيس آهي . ائين ٿي ته چيو وڃي ٿو ته تخليق جو مرڪز فرد آهي. توهان ان متعلق ڪهڙي راءِ رکو ٿا؟

جواب: فرد ۱۱ سماج جو رشتو
هيءَ ماءُ، پيءُ وارو آهي اسانوت
گذريل اڌ صديءَ کان اهو فرد ۱۱
سماج جو رشتو نٿي ٻڌو آهي. فرد
محصول ۽ ٽئڪسون ڏني نه مٿ

ف۔ م۔ لاشاہی

ھر کوم اٹھو
 موتی دالو
 تنویر عباسی
 سنان
 گالہ پورہ

تتویر عباسی

سان

گاہ بولہ

قنویرو عباسی

چم: مٿين ڏسمبر ۱۹۳۴ء سيوڊو ڊيرو (خيرپور ضلعو)
تعليم: هيرانند اڪيڊمي ڪراچي ۾ ابتدائي تعليم. اٺن جي وي هاءِ اسڪول، ڊي جي ڪاليج، ايل ايم سي ڄامشورو.

ادب ۽ شروعات: سورهن سالن جي عمر ۾، پهريون شعر حيدرآباد جي رسالي فنڪار ۾. شاعري جا مجموعا: ”ڳوٺ ٽيون رباب“، ”شعر“ ۽ ”سچ نري هيٺا“ ٻيا ڪتاب: شاهه لطيف جي شاعري جلد پهريون شاهه لطيف جي شاعري ٻيو جلد لکجن هٿ. ويٽنامي لاول جو ترجمو ”جي ماربا نه موت“. ”ٻاراڻا ٻول“ جي ترتيب ”جديد سنڌي شاعري“ چونڊ ۽ ترتيب. نانڪ يوسف ۽ خير محمد هيساڻي جي شاعري جي ڪتابن جي ترتيب. ٻورپ جو سفر نامو ”ڏوري ڏوري ڏيهه“ ۽ مضمونن ۽ مقالن جو مجموعو (هي ٻئي ڪتاب ڇپائي هٿ)

سوال: سنڌي ادب ۾ ڇڻڻ (Prtisan) وارو ڪردار ڪهڙن بنيادن تي اختيار ڪيو؟

جواب: ڪنهن به ادب جو
کردار، قوم جي پنهنجي وقت
جي مجموعي صورتحال مطابق هوندو
آهي، ڇو ته ان جي حالتن کان
ڌار ڪا حيثيت ڪانهي. ادب هڪ
ثقافتي ٻنڌاوار آهي. اجتماعي
قوتيت جي سياسي، سماجي
تاريخي پس منظر ۾ جنم وٺي ٿو.
سنڌي ادب جو ڪردار
ساڳيو آهي.

سوال: توهان ان ڌر ٿيل ادب جو حصو ڪيئن ٿيا؟

جواب: سڌونجيون مخصوص حالتون ممڪن آهي ته ڪي ذاتي يا هجن، پر اجتماعي حيثيت سان حالتن جو اثر ته وري مون تي به پوي ٿو ۽ مان به ڪل جو چڙ آهيان. مون کي سنڌي ساج ڪان الڳ نه ٿو ڪري سگهجي.

پر سماج جو فردن ۽ ان کي عزت، حياتي ۽ ملڪيت جي سلامتي ڏيڻ آهي. پر اهو رشتو ٽٽي چڪو آهي. فرد، محصول نه پري ٿو پر کيس زندگي ملڪيت، محنت ۽ عزت جي سلامتي ڪونه ملي آهي. ان حالت ۾ فرد فراجي ۽ چڙواڳ ٿي وڃي ٿو.

سوال: اديب سماج جو شعور ۽ ساهه رکندڙ فرد آهي، اهو ان فراجيت ۽ چوڻو ڇا ٿو ٿئي؟

جواب: اهي فرديت ڏانهن مائل (Individualist) ادبي ڌاڙيل آهن. ادب ۽ انارڪزم ائين آهي جيئن سماج ۽ ڌاڙيل جيڪو اديب ذهني طرح بخڻو ڪونهي اهو ائين آهي.

سوال: ان جو ٿوڙو؟

جواب: ان جو ٿوڙو اهڙو سماج ٻڌا ڪرڻ آهي جنهن ۾ فردن کي سماج سان رشتو قائم ڪرڻ جو انعام ٻڌا ٿئي، ادب جيڪڏهن ان پاسي قدم رکي ته ان جو ڪردار اهم ٿي سگهي ٿو پر اهو ڪم اديب کان وڌيڪ سياستدان جو آهي. فرد ۽ سماج جيڪڏهن رشتو ٽٽي ٿو ته اهو ائين آهي جيئن انٽر جي ذرن ۽ رشتو ٽٽي پوي ۽ ان مان پوانتي قسم جي تباهي پکڙجي وڃي.

سوال: اديب جو ڌڻ ڪنهن

مان ۽ ڇو؟

جواب: سارتر چيو هو ته اسين سڀ ادب ڏانهن ذسيوار آهيون مان به ٿو چوان ته اسين سڀ ڏانهن ذسيوار آهيون ۽ اهو اسان جو ذريعو آهي پر عوام جي وسيلي ادب آسماني صحيفو ڪونهي ادب زمين جي پٺاڙي آهي، ان ڪري ادب جو انسان ان جي سماج سان گهرو تعلق آهي. غير جانبداري خلا ۾ ممڪن ٿي سگهي ٿي.

سوال: تنظيمي سطح تي ان

جو نيمرو؟

جواب: رٽرينڊرسل جي هيو مئسٽر تنظيمي سطح تي ان جو جواب آهي.

سوال: انسان ۽ رستي واري ان مجرد ۽ سماجي ڌڻ بندي واري اصول کي نظر انداز ڪيل ان تحريڪ جو ڪو ڪارائتو نتيجو سامهون نه ڪونه آيو آهي؟

جواب: مون اڳي ئي چيو آهي ته ”هرڪو ماڻهو موني ڊائو، هرڪو دل هيرن جي ڪاٺ. ڄاڻي ٿو ته سهي ان ڇاڻ.“ سو ماڻهو جي معنيٰ ئي اها آهي ته هن جون جانور واريون جبلتون ختم ٿيل هجن. جنهن ۾ حيوانيت نه هجي اهوئي ماڻهو آهي. ڪراچي جو هڪ اڳوڻو مئٽر جمشيد نروانجي ڪنهن گهوڙي کي چٽو ڏسندو هو ته گهوڙي کي ڏٺي تي اچي بهاريندو هو ۽ ڏانهن ڏيندو هو ته هن تي ظلم ٿيو آهي.

سوال: توهان انسانيت جي ڳالهه ڪريو ٿا ۽ سامري واري طلسم جو ذڪر به ڪيو اٿو. اهو سامري به ماڻهو آهي ۽ ماڻهه تي ئي اختيار رکي ٿو؟

جواب: ساڻهوءَ جي وصف تي جيڪڏهن سوئڙ به هورو اچي ته اهو ماڻهو آهي ۽ جيڪڏهن ساڻهوءَ ۾ سوئڙ واريون صفون آهن ته اهو سوئڙ آهي.

سوال: تخليق هڪ واردات آهي، ان لاءِ ڪنهن به رٿا جي ضرورت ڪونهي. اوهان ڪهڙي راءِ جا آهيو؟

جواب: تخليق ٻن قسمن جي ٿيندي آهي. روايتي ادب ۾ انهن مان هڪ کي آورد ۽ ٻي تي آمد چيو ويندو آهي. آورد ۽ سوچي لکيو آهي ۽ آمد ۾ اوچتو لکيو آهي. آمد بهتر ٿيندي آهي.

سوال: اوچتو لکڻ واري

عمل جي نتيجي ۾ ڪا اهڙي شيءِ به لکجي ويندي هوندي جنهن کان پوءِ ليکڪ کي خاطري نه ٿيندي هجي؟

جواب: خاطري نه ٿيندي ته ڇاڙي ڇڏيندس. مون جيسترا شعر لکيا آهن ان کان ڏهون ڇاڙيا آهن.

سوال: ڇاڙڻ جو بنياد؟

جواب: ڏيڪنگل.

سوال: اوچتو لکڻ جي وڃڻ واري ڳالهه لاڳو ٿيڻ جي صورت ۾ ائين به نه ڇڻي سگهجي ٿو ته اهو شعوري عمل ڪونهي؟

جواب: ادب مشڪري ناهي اهو شعوري عمل آهي رٿابندي ڪرڻي پوي ٿي. ادب خبرداري سان سوچڻ جو نتيجو ۽ عمل آهي.

سوال: تجربي ۽ مشاهدي جي تخليق جي عمل تي ٿيندڙ اثر کي ڪجهه واضح ڪندا؟

جواب: مشاهدو، سڳند.

جي سوين حصي جيتري هڪ جهلڪ جهٽڻ واري ڳالهه آهي ۽ تجربو هڪڙي نه پر ڪيئي زندگين جو نتيجو آهي. مشهور آرٽسٽ وان گوگ ستارن کي ڪپهه جي پوئين وانگر ڏٺو ۽ ائين ئي انهن جي تصوير ڏيکاري. تجربو هڪ کان وڌيڪ زندگين جو سلسلو آهي. ساڻهوءَ جي ٻيهر اچڻ وارو تصور ان تجربو جي نتيجو آهي.

سوال: هاڻوڪين حالتن تي تصور کي لاڳو ڪرڻ ڪيترو ضروري آهي؟

جواب: هنن حالتن ۾ ضروري آهي.

سوال: هينئر هر ڪا ڳالهه ماڻهن جي مسئلن جي حوالي سان ڪجي ٿي.

جواب: تصور کي به نئون جامو ڏئي Neo تصور ڪري سگهجي ٿو.

سوال: جڏهن سائنسي سوچ

موجود آهي تڏهن تصوف کي
ڪنهن به روپ ۾ اڳيان آڻڻ
جي ضرورت ڪهڙي آهي؟

جواب: تصوف تي دانشورانه
قسم جو ڪتاب محي الدين ابن
العربي جو ”مصوص الحڪم“
آهي. ان ئي تصوف کي مقبول
وضاحت پنهنجي جسي سادو لال
حسنين ڏني. بابا فرید گنج شڪر،
سيد علي هجویری، شاه لطیف ۽
سچل ان ذريعي ڪيترے برستيءَ
جي جادو کي ختم ڪيو
سانسني سوچ رکندڙ ۽ فکري
طرح اڳڀرائي ماڻهن کي ڀلي
اڳتي هلڻ ڪوي، اسين به انهن
سان آهيون.

سوال: انهن سان هنڻ جي
حالت ۾ تصوف تان هٽ ڪٿڻو
هوي ته؟

جواب: تصوف، ڪائنات
جي وحدت ۽ انسان ۽ ڪائنات
جي تعلق واري وحدت کي قائم
ڪري ٿو. تصوف ۾ فرد ۽ سماج
جي رشتي واري وحدت موجود
آهي ۽ اهو سڀني ڪيترن پٺن کان
مٿي ٿئي انساني وحدت جي
ڳالهه ڪري ٿو. مان ڏهه صديون
اڳ واري تصوف جي ڳالهه نٿو
ڪريان پر تصوف کي وحدت جي
صورت سمجهان ٿو.

سوال: انساني ٽڪرائن کي
ان وحدت ۾ ڪٿي ڦٽ ڪندا؟
جواب: تضادن ڏانهن ڀڄڻ
قسمن جا رويا آهن: هڪ نارت
وارو ۽ ٻيو محبت وارو. سماجي
تضادن ڏانهن به روپو همدرد

وارو ۽ ٽڪرائن ڏانهن محبت وارو
روپو هجي. ائين ئي نوابيت
ڏانهن به روش نفرت واري نه
پر چنڊ ۽ ڇڻ ڪرڻ واري هنڻ
گهرجي.

سوال: اهي روپا داخلي
ڪونهن؟

جواب: محبت واري ڳالهه
معروضي آهي، ائين جيئن ڊاڪٽر
جي ذريعي آهي ته سمورا
شخصي پيد پاءَ ڇڏي مريض
سان شفقت وارو ورتاءُ ڪري.

سوال: تصوف هڪ روش
آهي يا نظريو؟

جواب: نظريو نه ٿو چئي
سگهجي، تصوف هڪ روش آهي.

سوال: تصوف جي دائمت
متعلق ڇا ٿا چئو؟

جواب: هر ڪا شئي تبديل
ٿيندڙ آهي ۽ تصوف تي به اها
ڳالهه لاڳو ٿئي ٿي.

سوال: ڀلا سنڌ ۾ ڪلهوڙا
به تصوف جي آڌار تي حڪومت
۾ آيا هئا ۽ اختيار هٿ ڪرڻ
ڪان پوءِ ڪجهه ٻي واجبيون
سندن هٿن ٿيون؟

جواب: آدم شاهه يا يار محمد
ڪلهوڙو صوفي نه هئا.
ڪلاسيڪل تصوف ۽ پيري
بريدي غارو تصور آهي ۽ اها
انهيءَ دور جي ڳالهه هئي.

سوال: سنڌي ادب کي
مستقبل مزاجي سان ڳڻندڙ
فيض، ڪرشن ۽ ساهر جهڙا ماڻهو
ڇو نه مليا آهن؟

جواب: اهي ورهاڱي کان

اڳ = اديب آهن ۽ ان ئي دور
کان ڪنهن به هٿ ڪندڙ ملهه. ان کان
سواءِ هنن شهري حالتن کي به
ڏٺو، جتي انساني خاڪن جي
گهرائي جي چنڊ ۽ ڇڻ ڪيائون
۽ ان جي ڪارڻن کي سمجهيائون.
سوال: نئين نهي جي حوالي
سان اڄ جي ادب جا مسئلا
ڪهڙا آهن؟

جواب: نئين نهيءَ جو وڏو
مسئلو انگريزي کان ٻي خبري
آهي. گهٽ انگريزي ڄاڻ
ڪري هو ٻاهرين ادب کان آگاه
ڪونهن، ان ڪري معيار ڪري
ٻيو ٻيو مون ڏٺو آهي ته اسان
جا ڪيترا سٺا شاعر پنهنجي
ڪلاسيڪي ورثي کي نٿا پڙهن.
شاهه سچل ۽ سادي هنن کي
پر زبان باد هنن گهرجن. ٽي وي،
ريڊيو، رسالن ۽ اخبارن ۾ اچڻا
پر شاهه کي چڱيءَ طرح پڙهي
نٿا سگهن. ضروري آهي ته عالمي
معيار جي ادب کان واقف ٿيڻ،
تڏهن ئي سٺو ادب تخليق ڪري
سگهندا.

سوال: هڪڙو سبب اهو
ڪونهي ته هو سماجي مسئلن جي
گهرائي کان واقف ڪونهن؟

جواب: اها تعليمي سرشتي
جي خامي آهي. انگريزي جي
اهميت تي ان ڪري زور نه ڏنو
ڏنو وڃي ته ماڻهو ڀلي جاهل
رهن. ان گهوناڻي جو نيمرو
مطالعو ڪرڻ آهي.

عشق سلامت منگي، عشق
مبارڪ ڏيڻ، عشق ۾ لوڪ جا
طعنا تنڪا سهڻ جي باوجود ڀڄڻ
باهه عشق جي ڪڏي هوندڙ،
پيائي جي خلاف جنگ جوڻندڙ
۽ اناالعق جو نعرو ڏينهن سان اوچو
ڪندڙ عظيم عاشق سچل سرمست
جي زمين درازا تي ۱۵ رمضان
۶ جون واري ڏينهن، يسار جو
عرس ملهايو پئي ويو.
مهينو رمضان جو ۽ گري اتر
سند جي، سا سچل سان عشق جي
هام هڻندڙن ۽ آزمائش جهڙي

مقالي جو عنوان ”سچل جي شاعري
تاريخ جي روشني ۾“ هو. مقالي
جي شروعات ۾ سنڌ جي تاريخ
جا اهم واقعا تاريخوار ڀڄندا يا ويا،
جنهن ۾ ۱۵۲۰ع کان ۱۷۳۰ع
تائين سنڌي ماڻهن جي ڪڏهن
باقاعده پاڻ هرتو گوريءَ لا جنگ
جيءَ به ذڪر هو. ان سموري
تاريخي صورتحال جي روشني ۾
سچل جي شاعري جو ذڪر ڪيو
ويو. مقالي ۾ اها حقيقت بيان
ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي ته
سچل جهڙو پنهنجي دور جو نهايت
ذهين شخص پنهنجي قوم تي وهيل
۽ وهندڙ ويل کان پاڻ کي ڌار نه
ٿي ڪري سگهيو. ۽ ان سلسلي
کي قلم رکندي سچل غلطروايتن
خلاف سرڪشي ڪئي ۽ هو
انسان جي عظمت جو پرچارڪ هو.
سنڌي پوزيٽو سچل جي سنڌالاجي
شعبي جي سربراه ڊاڪٽر غلام علي
الانا جي تفصيلي مقالي جو عنوان
”علم اللسان ۽ سچل جو ڪلام“
هو. الانا صاحب جي مقالي ۾
سچل جي ڪلام ۾ آيل اشارن،
اميرن، علامتن، جو ذڪر ۽
انهن جي چنڊچاڻ ڪئي وئي.
الانا صاحب جتي سچل جي
ڪلام جي گراں ترين ويڻن کي
ڀڄايو، اتي سچل جي دور جي
سماجي حالتن جو به ذڪر ڪيو.

سچل سرمست جي
ميلي
تاريخي اديبي کانفرنس
جو احوال

”عشق گهمايان گهٽيان“

ايمان سلامت ۾ هر ڪو منگي، مڏن عشق سلامت منگي

کانفرنس جي شروعات ٿي ۽ علامه
غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب
اسٽيج تي صدارت جي ڪرسی
سنڀالي. قاسمي صاحب ۸ پروگرام
موجب خاص مهمان جي حيثيت ۾
آندا ويا هئا، ۽ صدارت ڪراچي
يونيورسٽي جي وائيس چانسلر
ڊاڪٽر معصوم علي ترمذي کي
ڪرڻي هئي. هر ترمذي صاحب
هڪ ته دير سان پهتو ۽ سندس
طبيعت به ٿيڪ ڪونه هئي. ادبي
بورڊ جي سيڪريٽري غلام رباني
آگري اسٽيج سنڀالي. وچور ان
ريت رکي وئي ته اڳ ۾ مقالا ۽
مضمون پڙهيا وڃن ۽ پوءِ مشاڪرو
ٿئي.

ڊاڪٽر نواز عسلي ”شوق“
مقالن پڙهندڙن منجهان پهريون
اديب هو جنهن کسي اسٽيج تي
ڪوٺ ٿي. شوق صاحب جي

جهڙي هئي. اهو ته نه ٿو چئي
سگهجي ته جيڪي اتي آيا اهي
سڀ ان آزمائش ۾ پورا اٿيا ۽ هاڻي
پلي ڪن تي پگور رکي وڃي
ويهي رهن، پر نه چڱو خاصو
ڏوري بهڻندڙن پنهنجي بت رکي.
صبح جو نوين وڳڻ کان ادبي
کانفرنس جي شروعات ٿيڻي هئي
پر نوين وڳي اڃا ابتدائي جو ٺاه
ٺوهه ئي پورو ڪونه ٿيو هو. ساڳي
ڏهين يارهين وڳڻ ڌاري اسٽيج
تي سگهڙن جو ڊنبلو اچي پهتو ۽
لوڪ ادب جي هنن نقبن مختلف
صنفن منجهان واري سان ڪجهه
نه ڪجهه پئي ڀڄندا. بيت ۽
سينگار جا بيت ڀڄائڻ کان پوءِ
گجهارتن جي محفل مٽي ۽ جهونا
جوڳي پاڻ آزمائش آيا ۽ ڏاڍي
مزدار قسم جي ڏي وٺ ٿي.
ان کان ۽ باقائدي ادبي

رشيد پنڀي

تي سڀل ڏٺو ويو هو، تنهن پنهنجي تقرير جي شروعات ڪندي چيو ته صوفي شاعرن جو الميو اهو آهي ته مختلف مسائلن پنهنجي ليکي هنن جي ڳالهين جو مطلب ڪڍن ٿا. هن چيو ته سچل جي مشهوري حيدر ڪارڻ ولي الله هئي. نه هو ڇا ڪاڻ ته سوين اهڙا ولي الله آهن جن کي پنهنجن ايراضين کان ٻاهر ڪوبه نه ٿو پهچي. هن چيو ته هو سنڌ واسي ننڍي توڙي وڏي جي دل ۾ سچل ۾ پئجي. جي وسڻ جو بنيادي ڪارڻ اهو آهي ته هنن جو جو عوام سان عشق هو. خادم عباسي سچل جا هي شعر ”لوڪ ڪنن لڄ مور نه آوي، عشق گهميان گهميان“ ۽ ”جيڪا نالو گنهين نينهن جو،

غلام ربابي آڪرو

تنهن ڪسي ايندي شهر نيڪالي“ پڌائيندي چيو ته ڏي جي عشق شهر نيڪالون ڪونه ملنديون آهن. سو سچل جڏهن چوي ٿو ته ”وقت اهو ٿئي ويو، دونهي دور ڪرڻ جو“ ته اها سماجي وحدت ۽ ڪڏهن به ختم ڪرڻ جو ڏس آهي. خادم چيو ته سچل جو ڪلام مڪمل طرح سان ڪونه سهيڙيو ويو آهي ۽ گهڻو اهڙو ڪلام آهي جيڪو

اديبن ۽ شاعرن سان جي زخمن جو ڪڏهن نشتر سان ڪڏهن ڪوڙين ستين ٽڪرين سان علاج پئي ڪيو آهي ۽ سنڌي شاعرن، پڙهي، سچل، بيدل ۽ بيڪس جيڪو ڪجهه ڏٺو، ان پوڄارا هر ڪري ڇڏيا. محترم رشيد پنڀي، سچل مارو سچ جي موضوع سان سچل

غلام مصطفيٰ قاسمي

جي سرڪشي ۾ سچ سان ساٿ نپائڻ واري عمل جي آفندي ڏيکارڻ جي ڪوئي ئي ٻوڪ ڪندي چنڊ ۾ ڪشي ۽ خود سچ ڪسي، جيڪو، سواءِ چنڊ چان جي هڪ مجرد اصطلاح آهي تنهن جي لاڳاپيل، نسبتي ۾ قطعي ڏسڻ تي روشني وڌي. جناب محمد علي حيدر، جنهن سچل تي ٿيندڙ ڪم جي بلوگرافي تي ڪم ڪيو ۽ اڃا به ڪندو اچي تنهنجي مقالي جو عنوان هو ”سچل وٽ محنت جو مان“ مراد صاحب سچل جي سر مشي جي حوالي سان سچل وٽ محنت جي مرتبي ۾ حيثيت کي واضح ڪيو ۽ پڌايو ته مقصد لاءِ ڏوڪ ڌارڻ، سوڙو ۽ سختيون سڻ ۾ گڏوگڏ عزم ۽ همت جهڙا جذبا پورهن جي اهميت کي آڏاڻن ٿا. محترم خادم عباسي، جنهن ڪي گذريل سال ساڳئي موقعي تي سچل سرشت تي لکيل مقالي

فتاح ملڪ

۽ چيو ته سچل سنڌ جي سياسي تاريخ جي ٻن عرصن جو ساکي هو هڪڙو ڪلهوڙن جو ٻيون دور سنڌ تي مدد خان جي ڪاهه ۾ وطن دوست سنڌي اڳواڻن جو قتل ڏٺائين ته ٽالپرن جو زمانو به ڏٺائين. الانا صاحب چيو ته سچل جي دور ۾ لفظن ۽ لغت ۾ واڌارو ٿيل هو. ان جي شروعات پڙهي ڪئي هئي ۽ سچل فارسي ۽ عربي جا گهڻا لفظ ۽ ترڪيبون استعمال ڪيون. الانا صاحب چيو ته سچل جي شاعريءَ جي انهن ٽن پهلون تي ڌيان ڏيڻ گهرجي. ”عقيدت جا گل“ جي عنوان سان مسٽر غلام ربابي آڪري

هدايت بلوچ

پنهجي لکني پڙهي ۽ اديبن کي گڏ ڪندڙ منتظمن کي ساراھڻ کان پوءِ هن صاحب سچل جي صوفي هنن واري پهلوءَ تي روشني وڌي. مسٽر حميد سنڌي ”سون لپان نوسان“ جي سري سان هڪ تاثر پڙهيو ۽ پڌائين ته سنڌ جي تاريخ لکڻ واري ڪم تي فڪري انقلاب جو وڏو اثر رهيو آهي. هن چيو ته سنڌي مفڪرن

ڪونهي. ان ڪري علائقي جي
پنهنجي شاھو شاھو نصير

جو ذڪر ڪندي هن چيو
 ته ان جو ڪلام جيڪڏهن
 ڇپجي ته سنڌ جي تاريخ وري
 لکڻي هوندي. هن زور ڏيندي چيو
 ته جيڪڏهن سچل کي سماج
 کان ڪٽي ڌار ڪيو ويو ته اها
 سائنس بي اهماني ٿيندي.

ان کان پوءِ نوجوان شاعر
مختيار ملڪ ”چل جي شاعريءَ
۾ جمالپائي احساس“ جي عنوان
سان مضمون پڙهيو ۽ چيو ته
انسان سونهن پسند آهي ۽
سونهن کي ماڻڻ ۽ حواس ۽ قلب
جو اهم ڪردار آهي.

ڪراچي ۽ يونيورسٽيءَ جي
وائيس چانسلر ڊاڪٽر معصوم علي
نرسڌي پنهنجي مقالي جي شروعات
سنڌيءَ ۾ ٿرهندي ڪئي. سندس
مضامون جو عنوان هو ”سچل
هڪ عظيم انسان ۽ صوفي
جي حيثيت ۾“. هن صاحب
بعد ۾ اردوءَ ۾ ٿرهندي چيو ته
صوفين بادشاهن جي اڳيان به حق
جو ڪلمو چوڻ ۾ ڀر نه ڪئي ۽
ائين هنن ساڻهن جي دلين جي
تربيت ڪئي. هن چيو ته سچل

سرست انسان جي عظمت جو
قائل هو.

مقلن کان ۽ مشاعرو ٿيو
جنهن ۾ مير صوبدار سعيد، نذير
قاضي، مقصود گل، غلام نبي عاقل،
اظهر مورائي، مختار ملڪ،
نظام الدين زائر، عزيز زائر، اقبال،
اسيد خير پوري، هدايت بلوچ،
پرواني پٽي ۽ فتح ملڪ سچل
جي ناٽي سان پنهنجا شعر پڙايا.
آخر ۾ علامه غلام مصطفيٰ

پندرو ڪيو آهي. قاضي صاحب
 اهو به چيو ته سچل جي اصلي
 رسالي ڪي ٻولي هوندي هوندي
 واري ڪم کي سنڌي ادیب
 معلق پاڻ لاءِ هڪ چئلينج ڪري
 سمجهن. هن اهو به چيو ته سچل
 جي دور جي شاعرن جي زندگي
 ئي کوجنا وارو ڪم به مختلف
 ادیب پاڻ تي ڪن.

اهڙي طرح شام جي نين
وڳين ڌاري هـيءُ ڪـانفرنس
بچڻي کي بهتي ۽ سخت گرمي
هوندي به ماڻهن ڏاڍي تهمد سان
هر هڪ اديب کسي پڌو. اها
پڻي ڳالهه آهـي تـه پـرباسي جي
مختلف تعلقن جا ايل ڪي عملدار
اوقاف کاتي جي آفيس ۾ هاڻ کي
ايفرڪنڊيشن ڪمري ۾ حفاظت
سان ويهاريو ويٺا هئا ۽ سڄل تي
اڊيمن جي جاڪوٽ ۽ ذهني پورهن تي
تي ڌيان ڏيڻ بدوان ويٺي گرسِيءَ
کان دنيا.

ڪرمي سبب ئي ڏينهن جو
 ٻيلي ۽ ٻه ماڻهو پنهنجي ٿورا هٿا
 البت سچ لهندي ئي خلعت اچڻ
 شروع ٿي وئي، ڇاڪاڻ ته
 راڳ ڏيڻو هو، ۽ ٻيو نه ڪٿري
 ڪا سڀي ويچارا پنهنجي ڪمن
 ڪارڻن کان مٿي وٺي هوندا.

بقایا: پورو بگھڑ

ڪناري تي جاڦا جي سامونڊي بندر تي احمد بي ڪمانڊر هو. جيڪو به ”وطن“ جو ڪارڪن هو، سو هن جي مدد لاءِ تيار ٿي ويو. ڪجهه ڏينهن جي سوڳل وٺي هو جاڦا پهتو. ۽ پوءِ واپاري سڏائي ويس بدلائي ڪوڙن ڪاغذن ۽ ٻئي نامي سان مهر ڪان ٿيندو، ائين ئي سالونڪا پهتو. اتي هرڪا ڳالهه ائين جو ائين هئي. اهائي سماجي بي آرامي ساڳي سائهن لاءِ ڊچا، ۽ ڪجهه ٻين تنظيمون چون انقلاب لاءِ تياريون.

(هلندز)

بقايا: الفتح

مختلف ڌرين جي مؤقف جو اندازو لڳائي سگهون ٿا. -
بصر، - وڊان، سعودي عرب ۽ چين وغيره - اسر عرفات کي مڪمل طرح پنهنجي حمايت جو يقين ڏيارو آهي. - جنهن ته شام ۽ ليبيا جو اصرار آهي ته اهو الفتح جو اندروني معاملو آهي ۽ انهي کي تنظيم اندر جمهوري بنيادن تي حل ڪرڻ کپي. - پراودا پنهنجي ردعمل ۾ چٽاڏو آهي ته - اهو الفتح ۽ موجود مختلف ڌرين جو

ٻاڻ ۾ جدوجهد جي طريقن ۾
حڪومت عملين ۾ اختلاف جو
نتيجو آهي .

بهرحال فلسطين جي قومي
مقاديءَ انهيءَ چڪاڻ کي امن
پڙئي نموني ختم ڪـ سـرائي جون
ڪوششون جاري آهن . قازو
جيڪو ڏاهه ٿيو آهي اهو انهيءَ
لحاظ کان اهم آهي جو انهيءَ
ياسر عرفات پاران الفتح ڪمي
جمهوري بنيادن تي هلائڻ لاءِ
ڪجهه رعايتن ڏيڻ جو اعلان
ڪيو ويو آهي .

لیک: رٹوف نظاما مائی

لک استاد لک استاد بخاري

ٻارڙا منهنجا

منهنجو انتظار؟

من ڪلبي تن کي ڪٿان ڪيڏان، گهران اهڙيءَ طرح -

جهڙيءَ طرح

بيءُ گهرندو آ ڀڄن کي پهڪندي،

مان

مدائين سوچ کان وڌو واري حال ۾ گهر ۾ گهڙان.

۽ لکان ويٺو الانبي ڇا جو ڇا؟

ڪيڏي خود غرضي الا!

ٻارڙا

ڪرڪي ڪنجهي خرچي گهرن:

ڳاڙهڙين اڪڙين ۾ ڳوڙها ڪوسڙا

ڀورڙن گلڙن تي لنگها ميرڙا:

پر ڪري بڙ ڇيون هڻن ٿا هال ۾.

مان اٿي

ڏاڻو ڪٿي، لائي ڪريان

ڪوڏر هڻي، پاڙئون اڪڙيان لاه ڇو نه؟

يا هڻوڙي سان وڃي ٻاهر پيچان ڪي راه جا؟

جو ڪري گذران سو ڏيک،

پر بڙ هان ويٺو الانبي ڇا جو ڇا؟

ڪيڏي خود غرضي الا!

جوع

توڙي آهي جوين کان پري، ڀريت پر هوڙهي نه ٿيندي آ ڪڏهن

هانءُ،

محبت مان پلا ڀرجي به ڇو!

باغ

خوشبو ۾ ڪي ڪٿي ٺڪجي به ڇو!

تنهنڪي ڀريت

ههڙي مصروفيت هٿان.

آءُ شاعر

رات توڙي ڏينهن رچنائن جي سرور ۾ رنڀيل

پن - ڪاغذ

آه - ٻاءُ

جهڊ، جذبا، ڪست، ڪاه.

ڊاه - ٿاه.

هو بهو سنسار وارو مرساو جيڪو ڪڏهن ڪڏهن ٿي ڪونه.

”ڪيترو خود غرض ٿي آهيان ويو.“

گور - ڇي جو فيصلو.

ديس جي ڏانهوڙ:

”لک استاد لک“.

* تاج جوڙو غزل

شاعر؟ تنهنجا نين - ڪنهن

پنل پنل ۾ - وچ - پنل!

ڳوڙها ڪنهنجيءَ اڪڙين جا،

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

سازا - ر جهل ڪت هوله

وائِي

لنگ شيخ

پري بند ٿي - اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

مڪمل مهري سر جي - ميسر مالا ٿين

اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

مڪمل مهري سر جي - ميسر مالا ٿين

اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

مڪمل مهري سر جي - ميسر مالا ٿين

اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

مڪمل مهري سر جي - ميسر مالا ٿين

اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

مڪمل مهري سر جي - ميسر مالا ٿين

اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

مڪمل مهري سر جي - ميسر مالا ٿين

اه - ڙا اوج اچن

مائيئيءَ مهراڻ ۾

ارشاد ساگر جون وايون

س

کولپ جون گهڙيون
جهڙيون رت گهڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
چئين پيئون چاسڙا
سرتيون سو وڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
چاڪو چاسينگر جو
اوجھڙ منجهه اڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
سونارو پيا پيرا
بويي روح رڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
سوچون سچ ولات ڏي
قٽڪي هيل قڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
اندر آسون اونڌيون
ڪنڀن جيئن ڪڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
ساگر سر سرائيا
سئون سپ سڙيون
پوسيءَ پوري ات تي.
جهڙيون رت گهڙيون
کولپ جون گهڙيون

چنڊون چنڊ چنڊ
لاهيو ڪس ڪڍر تان

پنڪو ڪويءَ ات ۾ پڙڪي لاءِ پري
لاهيو ڪس ڪڍر تان.

چت ڪتي جي چڪ ۾، برهم ڏانهن پري
لاهيو ڪس ڪڍر تان.

چيري چؤنڊو چپ جو، باقيل ٻول پري
لاهيو ڪس ڪڍر تان.

اجرڪ اوندهه رات ۾، چوي ڪوئي چري
لاهيو ڪس ڪڍر تان.

سنسو سامهه سامهه ۾، سانهي جيئن سري
لاهيو ڪس ڪڍر تان.

چنڊون چنڊ چنڊ
چارڻ ڪنڊ گهري.

۲

سرتيون سو سو سريام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
گولين آڏو گيتن جا، بڻا بند ٻڌيام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
اجرا اوچن اکرن جا، اوگهڙ ڪاڻ آڻيام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
سنگي سانوڻ رت جي، گوڙين جيئن گڏيام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
جڏن سنڌي جوڻ تي، چاڻيءَ چرڪ چيڀام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
ويج اڻاڻا وڌ تي، ويرين جيئن وريام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
ڪوٺيون ڪم ڪراڙ جا، جهڙا ٽوه چڪيڀام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
سڌڪا ساڻي رات ۾، سوچن جا سڏيڀام
هئي هئي! جهانگين جوءَ ۾
سرتيون سو سو سريام.

اطهر منگي

سپ ڪنهن ماڻهوءَ سان

اطهر! جهيڙو جنگ تـمـ ٺاهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان
پنهجو پيار، پيارا آهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان؟
هو ٿو چاهي، هيل به هرڪو، حڪم جو بندو، بڻجي،
نه ٿيڻي ڄا، ويٺو ٺاهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان!
ڏيـرا ڏـل، آڇـاڻـل اکـيون، پـلا پـلا چـهـرا،
ڪـڍو ڪـڍن ڪـڍايل آهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان!
وقت جي وير انهيءَ کي ڇا؟ اپ تي، پنجاهو آهي،
جڙيل رشتا، ويٺو ڏاڏي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان!
دبجي دبجي، درد کان جيڪو، سرد ڪا آ، پري ٿو،
ڪنهن بلڊاگ جيان ٿو باهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان!
ويل وهايو، طبقن ۽ درجن جي آ، مردود سماج،
هر ڪنهن موڙ تي، سڀو سامي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان!
هر انسان اندر، بند آ، ڪو به نه ڪنهن سان، کلي ٿو،
ڇو ويساهه رهيو ٺاهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان؟
بيلي موسم، پنهنجي وقت تي، يار! دلچي ويندي،
درد سدائين، رهڻو ٺاهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان!
تنهنجي ڪن ٿورن جو قرض، مون تي، سارو جيون رهندو،
ڪير سگهي ٿو، ليڪا لاهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان؟
تون، پنهنجي، سوچن جو سڀو، تون، احساس جي انڊلٺ رڳو،
آءُ هاڻ، هر ظلم تي ڪاهي، سپ ڪنهن، ماڻهوءَ سان؟

وفا نازن شاهي

غزل

هر انسان،
قبرستان،
هر فرمان،
نفاقستان،
مطلب جو،
هر احسان،
ڪم جو دل،
بست مهمان،
آڌران ڪيئن؟!
پپ ۾ ڪان،
سج تي هٿ،
وب جو شان،
ڏيندين ساٿ،!
ڪن قرآن،!
بيت وفا،!
آن ايـمان.

"غزل"

هر وقت هن مڃلن سان،
ڪيئن رهندي اڪيلن سان،
ترڪي نه پوين ڪل تان،
رڪ شوق نه ڪيلن سان،
جذبات ٻڌل ٺاهن،
وقتن سان ۽ ويلن سان،
ٿو شوق رکي ڏاڍا،
ميٺن سان ۽ تيلن سان،
ڪجهه سوچ حقيقت تي،
ڪر پيار نه ڪيلن سان،
سڪ، ڇڪ پڇن ڇاڻي،
ڪو هن سان ۽ ميان سان.

۲- سفر ناسون

او دوستو!
او همسافرو!
هڪ ڪم ته ڪجو
مون پڇ سان.
— تر جي مڙني اس اسان سان
منهنجا
هڏاوان پيڙا، ميڙي سهيڙي
"منهنجو سفر ناسون ڇڏيو"
او دوستو!
او همسافرو!
— "تر جي مڙني اس سان
تان ..."

سنڌو ميلاڻي

۾ ڏٺا ڏا

۱- مون کي ٻه اطلاع ڪج

ڪڏهن ڪڏهن
ملڻ تي شڪايت ڪرڻ وارا
اي دوست!
وري جڏهن به ملي وڃان
آئون توکي — مون کي
"منهنجي ملي وڃن
جو اطلاع ڪج."

دو ها

ج ع منگهاڻي

ش. عظمت انسانيت جي توسان ڪانهي پڻاڪي عرش!!
 ماڻهوءَ جي آ عظمت موهن جي دڙي جا نقش.
 ص. ٻنهي پنهنجي ذات ڪري ٿيا ماڻهو اڃ مخلص.
 اوڙاهن ۽ نالا ڪم ٿيا راج ٿا ڪن تفص.
 ض. ڪانه رکي ٿي ڪنهن غرضن مرضن جو ڪو غرض.
 وت. بستي ايندي رهندي پنهنجو نپاڻڻ فرض.
 ط. جذبا ملڪا ٿي ويا ڪونهي اڏن ۾ ڪورط.
 سوچن خيالن ڪي ٿي ڪرڻو پوندو ڪوئي ضبط.
 ظ. لکن هزارن ماڻهن ۾ جي ناهي ڪو محفوظ.
 ڪبل تماشن سان پوءِ ڪوئي ڪيئن ٿيندو محفوظ.
 ع. مند وچوڙي جي آ ڪيڏي خزان. پربل وسيع.
 ميو بهرو! وصل گهڙيءَ ۾ ڪريو ڪا توسيع.
 غ. ويساڻي سان ظاهر ٿي ويا اندر جا سڀ داغ.
 نم نم نم ڇوڌاري نئين جا پريا چراغ.
 ف. جڳ جي ظالم ريتن ۾ ٿو ڳولين حق انصاف!
 نا سمجهيءَ جي حد اها آ گستاخي ڪج معاف.
 ق. پيرا اهاڻي هڪل ڪيسين هندي پيشي تراق!
 نراين ۾ آ جيون جي هيءَ تازي تيز تراق.
 ق. ڪلا ڌڻيءَ جي من ۾ اونهان آهن ڏک. عميق.
 بيت بکڻي سان ڪيئن ڪندو هـ و آفاقي تخليق!
 ڪ. اوڪ ڪڙي آ پوک! وڻي ٿي خيالن جي ايشن ڌوڪ.
 بست. رت ۾ مٺڙي مٺڙي ڪوبل جي جيئن ڪوڪ.

۴-ڪ. هونئن ته ماڻهو ماڻهن جهڙا جڳ ۾ آهن لڪ.
 لاڪيو آ سوني جنهن ڪي ڌرتي پاني پڪ.
 ۲-ڪ. ساڻيئون جي سنگ پياريا اهڙائي ڪي پنگ.
 ذات هنيا جي ڏنگ ٿي ويا جذبا مست ملنگ.
 ۳-ڪ. مارڳ ڪهندي ڪهندي ڪڏو ڏور ٿيا هن ماڳ.
 ڪوته پڌاري! ڪنهنجي هٿ ۾ آهن پنهنجا پاڳ?
 ۴-ڪ. چاهت تنهنجي اوتيا مانجي انگ انگ ۾ ڪئي رڱ.
 ڪوه چاڏا اي جيجل سنڌڙي! ڪيڏا توسان سڱ.
 ۵-ڪ. ڏيئي ڇڏيندا آهن بي جي وس ۾ پنهنجي سڪو.
 ڪيئن وڪاڻي ويندا آهن، ماڻهو ڏورن. اڳه!
 ۶-ڪ. ڪيل ڪري ڇو؟ باندي من ۾ آندي تو هليل!
 هيل ڪڙي هن سيل؟ آڙي او! بي مٿا بادل!!
 ۷-ڪ. رنگ رنگيلي دنيا جون هن صبحون شا.ون جام.
 ڪانه ملي آ هيسن تائين پاڻ ڪي هڪ ٻي شام.
 ۸-ڪ. ٿاريليءَ تي ڪيڏا آهن آگم جا احسان.
 سيعائن جي جوت سان جرڪيا اندر جا ايوان.
 ۹-ڪ. دڙاڏائي واڌن جي ٿي اندر ۾ چڪتاڻ.
 ساهن سان گڏ ڀرجي ويئي نس نس ۾ سرهاڻ.
 ۵-ڪ. ٽڪي ٽڪي نپ مٿي جي ٿي ٿو ڪوئي تارو.
 از خود اپري ويندو آهي اندر مان شوڪارو.
 ۵-ڪ. سزا ڏين ٿا سولي جهڙي جڏهن چريا گناه.
 تڏهن ته لفظ ٿي ڏيندا آهن سڀن سمان پناه.
 ۵-ڪ. جنم جنم ۾ ڇمڪندو رهندو من جو گهرو گناه.
 ڪهڙي ريت وساري سنڌين پنهنجي جيجل ماڳ.
 ۵-ڪ. لاشڪ جهوني آهي ڏاڍي عشق سنڌي آکاڻي.
 ازل، ابد ڪان اصلتون سنڌ جي پاڻهي آ منگهاڻي.

پا گهارڻ جيون مارو

جيون سولي راند نه ناهي
 هنن ۾ ڏئي هٿ هل اڳتي
 ٿين ٿي جيون پنهنجو نيارو
 جيون سولي راند نه ناهي!
 ڪارا ڪارا بادل چاڻا
 غولائون آ وسڪارو
 جيون سولي راند نه ناهي!
 اونداهي جي هن ۾ ماڻهي
 اڀرو آهي وهائو تارو
 جيون سولي راند نه ناهي!
 ٽي مڙيا پروا ٿي
 پاڻ ۾ ڪريون سچ ٽي مارو
 جيون سولي راند نه ناهي!

مير ڪنگراڻي

واڻي

واجد

نظم

شهيد سرور س
 جي پاڻ ۾

وقت جي
 هر سنگدل انسان جي
 مضبوط چنڊ ۾ اچي
 بيڪس ۽ معصوم
 پنهنجيءَ وانگيا
 پيچجي پيچجي
 هڪ ڊپل دانهن سان
 ڦٽڪو ڏئي، آهي مٿو
 ۽ جڳن کان وڏي
 هر ڪال ون جي
 جلايل سچ ۾
 ايتو ٽنگيو آ ويو
 زندهه جلايل آ ويو.
 مظلوم سرور وٽس!!

علي محمد "ذوق"

غزل

آهائي قوم دنيا ۾ سدا رهندي سڀني آهي
وڌيو جنهن ادب پنهنجو، ثقافت جي ڏڻ آهي

پنهني اوندھ ۾ جيڪو ويو آهي ڏيو ڀاري
لطيفي لات جي اڄ روشني ئي روشني آهي

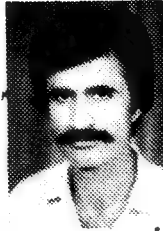
ادب سھڻو زبان سھڻي مٿا ماڻھو مٿي ڀولي
اسان کي بزرگن کان ئي وراثت ۾ ملي آهي

ذرو احسان ڌرتيءَ جو وسارڻ ڪين ڪي گورجي
نهادو جنهن وٽس تنهن سان ڇڏي نٿو آهي

ڪراچي کان ڏسو ڪشمور تائين هم زبان آهيون
ڪيو ڇڪڻا اسان کي جنهن، وطن جي سا سڀي آهي

زبان آزمايو ٿو وري پي آهائي آزمائي ڏس
اڃا تائين اسان جي همتن ۾ زندگي آهي

اسان جي فرض ۾ شامل زمين جو فرض پي آهي
ڇڪڻي "ذوق" تون فرضو، حياتي ڪا گهڙي آهي

"منظور مگسي"
"غزل"

ماڻ تنهنجي حجاب سمجهان
سا ڪٿو ڪو جواب سمجهان
تو بنان چڻ ٿو سان پراڻو
هاڻ کي ٿو ڪتاب سمجهان
گل چمن ۾ هزار آهن
ڇا پڌا سڀ گلاب سمجهان؟
غير مٿو ۽ غير محفل
تون پٺارين! عذاب سمجهان
چنڊ آپ ٿي ۽ ياد تنهنجي
دل پڌر ٿي شباب سمجهان
تون ڌڪارين، سڏي ويهارين
هي بزم جا آداب سمجهان!!
خوشي اسان لاءِ گناهه جي آ
درد تنهنجا ثواب سمجهان
رات ڏينهان سڙان پڄاڻ ۾
ياد تنهنجي ٿي آب سمجهان
من جلاني بهار جي ٿي
چنڊ ڇو نا دولاپ سمجهان!؟

رڪيل هوائي غزل

رات به رجهه ٿيڻ رٿا هئا
صبح به سڌڪا ساهه ڀريا هئا
تنهنجي سڌڪن تي او ماڻي
مرڪن وارا مرد رٿا هئا
ڪنهن جي آه اندر جي ڇڏي
سپنا سورن جا سرجيا هئا
آهون ڪيئي دانهون دل ۾
پاهر لفظي شعر لکيا هئا
جن جي جيءَ ۾ جهوري هڙي
سي ئي "رڪيل" رات رٿا هئا

امن انسان جو حق آهي

ڪي طرف کان ميوون - - -
 سميريل انهن جون قطارون هيون ته
 پئي طرف کان سڪا ۽ سڙيل
 انهن پنهنجي حال کان بي حال
 ٿيا بيٺا هئا - - - جانوءَ جو جسم
 ٽٽڻ اُس ۾ پيل - - - طرف نڪري
 جيان رهي رهيو هو - - - انهن سوچيو
 هو ته هو پنهنجي همدردي حساس
 دل جانوءَ مٿان جيڪي گهائي
 ڇانو ڪري کيس ڏسندو رهي پر
 انهن ڪري به ڇا ٿي سگهيو!
 ڪراڇ جي نشانين، ڏينهن ۽
 داغن کان سواءِ وٽس رهيو ڇا هو -

انهن وري جانوءَ کي پنهنجو
 داستان ٻڌائڻ لڳي ويو:

”ادا! ڪو وقت هو جڏهن
 منهنجي انگ انگ مان جواني
 هڪ ڪجهه جي گهڻن جيان
 نيري پئي هئي او... - - - هڪ
 ڪنڊ واري وڻ کان - - - مان
 وڌيڪ جوان ۽ حسين لڳندو هئس.
 مان ان زماني جو واقعو ٻيو ٻڌايان
 جڏهن - - - منهنجن ڌارين - - - هڪ
 مٿان پهريون ڀيرو مڪڻ جي ڇاڻن
 جهڙو پُور ڏٺو هو. ڪڏهن
 ڪڏهن ته اهو پور جوهرِيءَ جي
 دڪان تي چڪن ٽنگيل ۽
 لنگڙ سوتن جي بهالن کان به
 وڌيڪ خوبصورت لڳندو هو.
 منهنجي سونهن - - - سرهاڻ جي
 پيٽا لاءِ ڀونڀرا - - - ٻوٽ
 پري پري کان ڪهي ايندا هئا،
 جهڙي منهنجي کير جهڙي جوين
 کپي اچي چمندا هئا. پاڻ واري
 ڳوٺ جون جڙيون سرتيون - - -
 پينگهون پٽي لڏنديون به هيون
 ته برسات ۽ بادلن جا گيت ڳائي
 مون کي خوش به ڪنديون هيون.
 سهائي رات - - - ڪي انسان
 منهنجي هيٺان ويهي هڪ پئي
 تي پيار جي هالوت ڪندا هئا.
 - - - انهن پئي پئي ڪير جهڙي
 چاٻڪيءَ جا مٿن جا مٿن
 اوتري وٺندو هئس. وڏو جهڙو
 منهن جي ٽٽڙي ٽٽڙي

انهن جو وڻ جانوءَ سان
 ڳالهائيندو رهيو. جانو انهن جي
 هر حصي کي اهڙو ته ڪنڀيرتا
 گهرائيءَ سان ڏسي رهيو هو جو
 انهن کي منجهانوس پنهنجائپ
 وارو احساس اچڻ لڳو هو. انهن
 محسوس ڪيو هو ته سندس جهور
 ڪراڙي ٿيڻ کانپوءِ جانو ئي
 پهريون شخص هو جنهن سندس
 رحم جو ڳوٺي حالت - - - ايسڙي
 دلچسپي وٺي، پئي هڪ نرڙ تي
 رکي، ويهي سوچيو هو. انهن
 اهڙي حساس ۽ هڏوڪيءَ سان
 دل جي اور نه اوري ته پيو پلا
 ڪنهن سان اوري. انهن ڪري انهن
 وونئن جي ڦٽيءَ وانگر جانوءَ
 اڳيان ڦاٽي پيو هو.

هوءَ ته ٻين به ڪيترن ئي
 انهن جي وٽن جا ساڳيائي برا حال
 هئا - - - جانوءَ هڪ انهن ۾ ئي
 دلچسپي ورتي هئي. شايد پنهني
 ۾ هڪجهڙي انهن هئڻ ڪري.

”جڏهن ڇا ٿو ڏسين ڇا ٿو؟
 تو وانگر مون به ڏاڍا ڏينهن ڏٺا
 آهن. تنهن جي منهن وارن گهڻن
 منهنجن ڇوڏن - - - ڏس ته ڪيڏي
 نه هڪ جهڙائي آهي! لڳي ٿو،
 ڇڻ پئي پائر آهيون. تنهنجون ڌار
 ڏئي ويل اکيون ۽ اچن وارن ۾
 ڍڪيل ڪنن جا سوراخ ڇڻ ته
 منهنجن لڏڻ وارا ٿوڙا لڳن.“

انهن جي وٽ جهڙي آواز - - -
 جانوءَ سان ڳالهائڻ شروع ڪيو.
 جانو جيڪو ڪاپسو هڪ نرڙ تي
 رکي، انهن جو ٻڙڻ کان وٺي
 سڪل سڙيل ڌارن تائين جائزو
 وٺي رهيو هو.

”ادا جانن! جيئون جو هيءَ
 به هڪ روپ آهي. زندگيءَ جو
 ساگر هڪ ڪرو ۽ ڪنهن هڪ
 پاسي وهندو ته ٻي ڪونه ڏٺو
 هوندو. پر جي انهن هڪجي ها ته
 پوءِ تڪليف ڪار هجن - - - ٿي
 وري تڪليف هجن - - - ٿي.“

جانو ۾ ويهي منهنجي چي...
منهنجي سونهن ۽ سونو جي
واڪڻ ڪندا هئا. سج اڀرڻ کان
ٿورو اڳ منهن اوڌاري جوڳوڻ
جا پارڙا مون سان چٽيل ٽپڪا ۽
انڙيون سيڙي جهول ڀريندا هئا.
اڄ منهنجي حالت تون پاڻ ڏسين
هيو. جانو! ائين ٿو لڳي چن
ڪو برت ڇڏو جانور مون کي
ڳڙ ڪائي، منهنجي ڀيٽ سان
گهمائي، هڏ گڏ پيڇي، جسم تان
هر شيءِ روڙي ننگو ڪري هتي
ڦٽو ڪري هليو ويو آهي.
جتي سفر ويهه جي ٿڪ پيڇندا
هئا، اچي آرام ڪندا هئا، اتي
ڀڄ ۽ ڪانڊيرا چڙهي ويا آهن.
زمين ڪلر اوڳاڇي، منهنجي ڦٽن
نسي لوڻ پئي چٽڪائي ۽ سان
آهيان جو ساڻي هن لاءِ سڪي
مٽو آهيان. اندر ڪو ڪلو ۽ پورو ٿي
چڪو آهي، جنهن هائي چڙن
اچي واسو ڪيو آهي. ساڪوڙيون
قطرون جوڙي منهنجي جهريل ۽
سڪل ڌارن کي پيون ٿيون ڏينهن
۽ رهڙين ۽ چوي چوي کي چڪي
پيون ٿيون زهر جا ٽيوب
داخل ڪن. منهنجي هر حواس
جي سگهه نسي ڪراڙپ جي
گت چڙهي وئي آهي. هائي نه
گونل نه وري ڪو برلو سنگي
جا سر جهڙي سون ۾ جيون رس
ٿو پري.

جانو انب جو داستان ٻڌندو
رهيو ته ڪڏهن ڪڏهن سائس
همدرديءَ جو اظهار به ڪندو
رهيو. نظرون ڦيرائي جانو پن
سڙيل سڪل انبن کي به ڏيڻ
لڳو. هانوءَ ڏٺو ته پٺن انبن
جي پٺت ۽ هي انب
جيترو عمر ۾ ننڍو نسي لڳو اوترو
ٿي وقت کان اڳ جهونو ۽ جهور
ٿي ويل ٿي پايو. ايتري قدر جو
کي ٻيا انب جيٽوئيڪ سندس
گود ۾ هليا هئا سي به ڪانونس
ڪو ڪيو ڪيو پيا هئا، جانو سمجهي

ويو هو ته هن انب ۽ سندس ساڳي
جنس ۽ ساڳي عمر وارن انبن سان
ڪانه ڪا ويدن ضرور ٿيل هئي.
جانوءَ انب کان جلدي جهري
پيون ۽ وقت کان اڳ
پوڙهي ٿيڻ جو سبب پڇيو. انب
ٿڌو ساهه ڀري کيس احوال ڏيڻ
شروع ڪيو:

”ادا! هي ان زماني جو
واقعو آهي جڏهن سان ننڍن ننڍن
ڪڙي چڙيو هئس، جڏهن
پهرين دفعو منهنجي چڙهي سان
لان سان ڪير جهڙو اچو پور
ڏٺو هئس منهنجي لان جو جوڀن
پسي، پونئرا ۽ پونئرا جشن
ملهائيندا هئا، جن کي تارين تي
ويهاري صبح جي ٿڌي هير ۽
سرهڻ ۽ سج جي ڪرڻن جو
غسل ڪرائيندي هئي. پونئرا چنگ
چوريندا هئا ۽ پوريون صبح جا
راڳا ڳائي، مونکي ننڊ سان
جاڳائينديون هيون. هرڪا رات
منهنجي ڪاري چادر جو پلو پڙو
ڏئي، سا ڦڙن سان وهنجري،
سورنهن سينگر ڪرائي، مونکي
ڏينهن جي حوالي ڪرڻ لاءِ مون
تان اها ڪاري چادر لاهي وڌندي
هئي، شام ويلي گهٽين ۽ ٽين جا
آواز اونداهه جا اعلان ڪري
ٿيڪيون ڏيئي، مونکي ننڊ
ڪرائيندا هئا.“

جانو مٿو ٽيڪي انب جي
هرڳالهه غور سان ٻڌي رهيو هو.
هڪ ڏينهن اوچتو اتر اوڀر
کان ڪاري آنداري اڏي. وري
به ٻڌائيندو هلا ۽ جانو! ته هي
ان زماني جو واقعو آهي جڏهن
منهنجن ڇهه سائين ڌارن تي مون
پهريون ڀيرو مڪن جي چاڻن جهڙو
پور ڏٺو هو. مونکي منهنجي
جوانيءَ تي ناز هوندو هو ۽ سان
هر طوفان ۽ وچوڙي جو انتظار
ڪندو هئس ته جيئن منهنجي جيون
جي سگهه آزمائي سگهان سان
جانو! توکي ڳالهه ٿي ٻڌايم ته

خوفا ٻاڌل ساهه ۽ ڏونهن جون
پڇڪاريون هڻندا، چٽڪائي
ٽيلون ۽ ڦٽڪا چوڙيندا، مست
هائين جيان ڌوڪيندا آيا ۽ اک
چٽپ ۾ نهار جي آخري چڙهي
تائين پڪڙجي ويا. ائين پئي لڳو
چن پورس ۽ ڪندر جا لشڪر
دوبدو ويهي، جنگ جي اعلان
جو انتظار ڪري رهيا هجن.
ٿوريءَ جهيٽ ۾ زمين تي برف
جا گول گول ٽڪرا رقص
ڪرڻ لڳا هئا. وڏوڙو پاڻيءَ
جا مٽ اوڻن لڳو هو. ڪاري
آنداريءَ هڪ ئي مٽ ۾ ڪيترن
وڻن کي ٻڙن پئي، پلھن هئي
ڊاهي رکيو هو. چن سڌو وچ ۾
اچي پئي ڪڍي نسي پائيندڙ
ڪري بيلون ۽ بيلچا ڪتب آڻي
زمين جي وڏن دوڳن سان گڏ
برت ڇڏڻ وڻن کي سورون مچيون
اڪيڙي، پئي لهرين حوالي ڪيو
زمين جي چاڻي ۽ نسي واهڙ وهي
هليا. اپ ۾ هيانءَ ڦاريندڙ وڃن
جا چمڪاڪا جيون کي بجليءَ جا
جهٽڪا ڏيئي ڪنهن پئي وڏي
طوفان سان مقابلي ڪرڻ جي سکيا
ڏيئي رهيا هئا. اک نه ڏسي هٿ
کي واري ماحول ۾ پوري ڪائنات
مچيءَ وانگر ڦٽڪندي نظر اچڻ
لڳي هئي. چون ٿا ته اهڙو منهن
واج وارو طوفان هن ڌرتيءَ جي
ٽڪري تي هر صديءَ اڌ کانپوءِ
ايندو رهندو آهي ٻهر صحران وطنان
اڳ ڪڏهن به نه آيو هو.

جوشلي فطرت آخر ٽڪجي
پئي ڪارڻ گم ٿيندي ويئي.
آپ صاف ٿيل لڳو. منهن جي
آخري ڦڙن پون ۽ هوا جي آخري
جهونپي لڳن کانپوءِ ڌرتيءَ تي
ماٿار ۽ نجي ويئي. گڏ ٿيل
پاڻيءَ کي سج جي ڪرڻن ڇهي
ورتو ۽ اهڙيءَ طرح هاڻ جي
ماحول ۾ سائين، مون، بڪين، وڻن
۽ پوٽن سک جو ساهه ڪيو هو.
پاڻيءَ جي سٺاڇري تي انبن

جون هزارين ۽ لکين ڪوڪڙيون لڏنديون، لڏنديون، تڙنديون، ٽپڙنديون، هڪ ٻئي سان مٿا ٽڪرائينديون سوين ميل پري پري آڻڻ ۽ اوڀر کان وڃي نڪتيون هيون. ان سفر ۾ ڪيترا ڀيرا اڌ غشيءَ جي حالت ۾ ڪوڪڙين پاڻيءَ ۾ تپيون هڻي، ڌرتيءَ کي پاڪر پائي، آرام ڪرڻ چاهيو هو. مگر هر ڀيري سندن مٿا چڪرايا هئا، ڌرتيءَ جو گولو کين گذري جي ڦارن جيان ويڙو نظر آيو هو. هر هڪ ڦار تي کين انڪ لڪيون، سرحدون ۽ دائرا نظر اچڻ لڳا هئا. ڪوڪڙين کي مڃيوڙي غير فطري عمل کي قبول ڪرڻو پيو هو جنهنجو سفر جاري رکيو هو ۽ آخر هڪ اهڙي هنڌ پهتيون هيون جتي ڌرتيءَ پانهون ڦهلائي سندن آجيان ۽ آڌر پاءُ ڪيو هو. سڀ ڪوڪڙيون پنهنجي پنهنجي جاءِ والاري، ڌرتيءَ جي ڇاتيءَ سان جهٽي، اکيون بند ڪري سمهي پيون هيون. هڪ وڏي ننڊ ڪري رهيون هيون. پاڻي به آهستي آهستي ڪم ٿيندو ويو هو ۽ ائين ڏينهن سان سهڻا ۽ سهڻا سان سال گذرندا ويا هيا. ٿڪل ٿڪل ڪوڪڙون انگور ڪڍيا هيا، جيڪي ڊگهن پنن وارا پوٽا ٿي پيا هئا. اڄ ننڍا سڀيان وڏا آخر وڏي وڻ ٿيا هئا، چون ٿا ته اهي وڻ ڌرتي جي گولي تي اوڀر کان اتر تائين هزارن لکن ايڪڙن ۾ پکڙيا هيا آهن ۽ ڌرتيءَ جي سونهن ۽ سندرغا جا مرڪز بڻيل آهن. جيڪي هر مسافر کي ٺارئون ۽ ڌار ڦهلاندي چانو ۽ ميوو ٿا ڏين. هزارين ۽ لکين پکي منجهن آڪيرا جوڙي جيئون کي سڪي ٿا رکن. هر وڻ مان جواني ٿي ٽوڪي ۽ مٿن مڪڻ جي چاڻ ۽ نور چنر ٿو وڻي، جن جي سرهاڻ ۽ سدرغا جي پيدا

لاءِ پونرا، هوٽ ۽ پکي پڪڻ پري پري کان ٿا ڪهي اچن. نوجوان سهليون پينگهون ٻڌي انهن ائين کي وڌيڪ حسين ڏيون بڻائين. سندن چاندين ۾ بهار ٿو وڻديجي، بس، هر ڪنهن وٽان انهن وڻن جي حسن ۽ هڪ جسي ته سرف بڻي پئجي. ٻڌڻ ۾ اچي پيو ته هر ڪا رات اونداهه جو پردو اوت ڪري، انهن وڻن کي ساڪ ڦڙن سان ويجهاري کين سورنهن سينگار ڪرائي، پردو کڻي وٺندي آهي ۽ ائين ڌرتيءَ کي سونو ۽ سندرغا ملندي رهي ٿي.

انڊ جانوءَ کي پنهنجي جيون ڪما پڌائيندو رهيو. کيس وڌيڪ پڌائين: ”جانن! جيون جا انيڪ روپ آهن. هي به انهن انيڪ روپن منجهان هڪ روپ آهي، بڻي پري ائين ته منهنجو وري ڪو ٻيو روپ ڏسندن.“

انڊ هڪ وڏو ٿڌو سامه ڪنيو ۽ گهڙي کن لاءِ جانوءَ کي داستان پڌائڻ بند ڪري ڇڏيائين. کيس پاسو هو ته اشارن تي اشارن ۾ چڻ ته جانو کيس چئي رهيو هو ته بند ڪراهي جيون جي روپن جا داستان. کيس فقط اهو روپ پڌاءِ جنهن ۾ زندگيءَ جا هڪ ڪرا ۽ هڪ جهڙا رنگ ڀريل هجن ۽ نه اهي روپ جن جا چهره ڪرهن ۾ ورتل هجن.

”جانو! هن وقت ته تون پاڻ ٻيو ڏسن ته منهنجي ٿڙ ۽ ڌارن جي پورن ۾ چپن ۽ چپرن اچي واسو ڪيو آهي. ڀلا زندگيءَ جي هن روپ ۾ چچرا نه واسو ڪندا پيو وري ڪهڙا سور ۽ ڪبوتر اچي گهر جوڙيندا! ادا، ايترو ضرور ٻڌي ڇڏ ته اسان وقت کان اڳ ٻوڙا ٿي ويا آهيون. منهنجن ڳالهين مان تون اهو ته نٿو سمجهين ته مان ڪو زندگيءَ کي سڪيو مٽايو رکڻ ۽ حسين بڻائڻ ۽

ضروري وٺڻ ۽ وڃڻ جي ڌوڻ جي ڪا شڪايت پيو ڪيان. تون ڇا به سمجهين. مان توکي اهو پڌائڻ ضروري ٿو سمجهان ته هن وڻ کانوڻي اوڪيل واري هن گهاتي وڻ تائين وڻن جون پٽي قطارون ساڳي وڏي طوفان ۾ لڙهي آيل ڪوڪڙين سان پيدا ٿيل نسل ٿي... مان منهنجن وچ واري ان طوفان جي ڳالهه پيو ڪيان ۽ جنهن ۾ اسان جون به هزارين ۽ لکين ڪوڪڙيون لڏنديون، لڏنديون، تڙنديون، ٽپڙنديون، هڪ ٻئي سان مٿا ٽڪرائينديون هتان کان سوين ميل پري پري اتر-اوڀر وڃي نڪتيون هيون جن جي هٿان اڄ سڙا مٽل آهن. تون پاڻ ڏسن ته هزارين ميل پري کان لڙهي آيل ڪوڪڙين مان پيدا ٿيل وڻ ۽ جهڙا نه ساوا ۽ مٽا پيا پکين، عي بستري توکي اڃا به حيرت وڌندي ته اهي ڏکڻ تائين ٻيڙيل چارئي قطارون به انهن ائين جي ڪوڪڙين سان پيدا ٿيل ٿورائين جيڪو پنهنجن نالن ڏاڏن وانگر اسان موي اسان جي ٿور ڌان ڳوٺ ڪڍيو ٻڌو آهي. تون وري به زندگيءَ کي سڪيو مٽايو رکڻ ۽ کين حسين بڻائڻ وارن وڻن ۽ وڪرن جي ڪوٽ جون ڳالهون پڇدين! منهنجو مطلب صاف ظاهر آهي جيڪو توکي سمجهڻ گهرجي. ڪوبه فرد اتساهي اڻڌار مان پاڻ پنهنجي سر تي سڙي پئي ڪانه ڳالهه ڪانهي. انهن حقيقتن کان آگاهي ٿيڻ لاءِ تون وقت سان به سوال جواب ڪري سگهين ٿو. وقت پري ته ڪونهي. هن چؤسول تي لڳل گهڙيال کي ته تون صبح شام ايندي ويندي ٻيو ڏسين. وڃ، ان گهڙيال جي ڪانئن کي پنهي هٿن سان ڊڄي ڏس ته ڇا نڪر وڃي ڪي به بوسان سڄيون

ڪهاڻي

گلر

علي نواز جمالي

هزارن جو ڌڪ لڳس. انهي ٽوٽ
سندس ڏيڍوالو ڪڍي ڇڏيو. جيئن
نيئن ڪري گراهڪن وٽ پت
رهائي آيو. باقي ٻارن کي ڪيئن
منهن ڏئي؟ سا ڳالهه سمجهه
۾ نٿي آيس.

”عمرو به چڙهنديءَ جو
يار آهي.“ هن سوچيو ”ڪا
اهڙي نوڪري ملي جنهن ۾
پگهار جي نچ بچت ٿئي.“ اهو
سوچي هو وڃي پرتي ٿيو.
چونڊجي ويو.

حالتن ڦيرو کاڌو. ڇڪتاڻ
واري ساحول رکيو جهيڙو جهيڙو
ٿي ڪيو. ڪوٽ رکي هن جي
هٿي. هن اڃا سال جي سکيا جا
ٽي مهينا مس وورا ڪيا ته مٿان
ٻارود جي بوءِ اچڻ لڳي. سڄي
علائقي لاءِ ناز تي آرڊر ٿيو ته
”اٺن ڪلاڪن ۾ هڪو بسترو
۽ هڪي سامان سان پنهنجي
منزل مقصود تي پهچڻ لاءِ تيار
ٿيو. جيئن ئي سڄي لڳي ته
اوهان نڪري پنڄو.“

پئي ڏهاڙي ميس وڃي
هزارين ميل پري ”پنهنجي“ پر
هرائي زمين تي لٿا. سڄي کي
پنهنجي ڏيڍولي سڃاڻڻ لاءِ ڇڏو
ويو. اڳيئي جي ڏيڍولي بهر-ن
هڪ شهر ۾ بوءِ پئي شهر ۾ لڳي.
انهي دوران هو ڇا سڃاڻي-
رڳو خطن وسيلي اڌ سلافاٽون
ڪندا رهيا. اڳيئي کي هالا
وقت نٿي مليو پر تڏهن به هو
سڃاڻي جي خطن جو جواب
ضرور ڏيندو هو. هوءَ به حياتي
عورت هئي، سو هڪ ڀيري
لکيائين ته ”پنهنجي“ ٻين سان
تون نه پهچندين. انهن جهڙو ٿيڻ
جي ڪوشش نه ڪجانءِ. بس
تنهنجي هٿان ڪنهن به ماڻهو
کي تڪليف نه پهچي.“ جواب
۾ اڳيئي لکي موڪليو ته
”پنهنجي“ ٻين سان خط مليو
ڪڏهن ڇهن ئي رڪير، تو جيڪي

زمين ويڙهجي وئي.

”پوءِ؟“ اوڀر ٿي جي-ران
ٿيندي پيو.

”جي اٿئي دم ته مون کي
هاڻ سان گڏ وڌو هل، نه ته
ڪٿي پڪ پائي ۾ پڌ.“
آخر اهو به ڏينهن آيو جڏهن
پئي لکي وڃي ڪورٽ ۾ پيش
ٿيا، جتي سڄي ڳڻپ ۽ اقرار ڪيو ته
”آئون وات وڪيل ٽن ڪهڙن
۾ گهران نڪتي آهيان. صحيح
۽ سالم دماغ سان شرع معدي
موجب نالي الهه اوڀائي سان
نگاح ٿي ڪريان.“ پلاوٽيو
اخبار وارن جو، هڪڙي اخبار
پرڌيان طالب چيچي ته پئي اخبار
۾ جواي ڌيان طالب، ائين اهو
جهڙو هلندو رهيو. پر ٿيو اهو
جيڪو ٿي ويو.

اوپايو شهر جي ڀاڄين واري
سڀني ۾ دلالت ڪندو هو. هو
هڪ مڇيل ۾ بختو دلال هو.
وٽس گراهڪن جي ٻيه هوندي
هئي. ٻيهر ٽائين ته کيس مٿي
ڪنهن جي به وانڌڪائي نٿي
ملي. سڀني جا ٻيا دلال ويٺا
ناسون هڻندا هئا ته من ڪو
گراهڪ ملي. انهي جڳهه ٻين
دلالن جي دل ۾ بغض جا ديرا
ڄميا. هو کيس ٽڪائي لڳائڻ
خاطر موقعي جي تلاش ۾ هئا.
اڳيئي جي معمولي غلطيءَ
ڪين بل ڏنو. ٻين دلالن سوچيو ته
ائين ڪرڻ سان اوڀائي جا ترا
نڪري ويندا. سوچيائون ته بل
چڙهي بل جو پت ٿئي. سو هن
کي خبر تڏهن پئي جڏهن پندرهن

”انهن مٿن کي به اجهو
ڪونهي جو ڪٿي ويهن.“ هوءَ
نفرت جو اظهار ڪندي چوڻ
لڳي، ”هڪڙا اچن ٻيا ته ٻيا
وڃن ٻيا. ٻيهر ٻيهر منهنجي نه
ڀڃڻهن جو ست ٿي سگهي ويو.“
هوءَ شهر جي وڏي چوراهي
تي بڻي هئي. سوير آئي هئي-
پر هيٺ ته اوڀر ٿي ويس. چوراهي
جي چٽي ڪنڊن تي صاحب
لوڪن جا وڏا بنگلا هئا، هن جي
جهڳي اتان ڪافي ويتر کي
آهي. ڪڏهن ڪناري تي، جتي
ٻيا به ڪيترائي غريب جهڳيون
ڏاهيو ويٺا هئا.

کيس اهي ڏينهن چڱي طرح
ياد آهن جڏهن هوءَ ٽيڙي اک
سان اوڀائي کسي ڏسندي هئي،
وقت سان گڏ هو به ويجهو ٿيندا
ويا. نيٺ اهو به وقت آيو جنهن
لاءِ هو پئي راهه تي نٿو وڃايو
ويٺا هئا. رکي رکي هن هڪ
ڏهاڙي اوڀائي کسي چئي ڏنو
”هاڻي پنهنجو ملڻ معلوم آهي.“
سڃاڻي جا اهي لفظ ٻڌي
اڳيئي جي پير هٿان چڻ

ڪري وهندو.

جانوءَ جي اکين سان ڳوڙهن
جو قطارون ڳوڙهي، زمين ۾
جذب ٿيڻ لڳيون،
جانو پئي هٿ ڪنن تي ڦهائي
مٿي کي ٻه-چار جهٽڪا ڏئي،
اٿي ڪڙو ٿيو. هن ڏٺو ته ٻه
سڪل ٻن ٻن چڻ ڪري سندس
اڳيان اچي ڪريا، جن سندس
ڳوڙهن واريءَ آڻن تي ڍڪي
ڇڏيو.

لکيو سو سراسر سچ هو. پر هيئنو
هاڻي ڪنان تار ٿي ويو. سو هن
وقت اسان جي سامهون مقصد
اهو آهي ته ڀونءِ ڪهي ۽ ماڻهو
نه ڪهن.

ماحول نهايت عجيب ٿي-
ويو. خاندون رخ ڦيرائي پنهنجي
راهه مقرر ڪري چڪيون هيون.
اهڙي ڪنڀر ماحول ۾ جيڪي
ٿيو اهو اوس ٿيڻ هو. هاڻي ته
ڪوئي ڪنهن جي روڪڻ سان
نه ٿئي رڪيو. ظاهر آهي ته
اهڙي صورتحال ۾ هنن جا به

ڪيترا ماڻهي هيٺ مٿي ٿي ويا،
گهڻن جي ته خبر ئي ڪانه ٿي
پئي ته ڪٿي آهن ۽ ڪيئن آهن.
لستون اينديون ويون. پر اڀرائي
جو نالو ڪٿي به ڪونه هو.
سڀاڳي ويجهاري به هر رات تارا
تڪندي، ڪانگ اڏائيندي رهي
پر اڀرائي جي خبر نه پوئي هئي
سا نه پئي. جڏهن نالن جا ون
لهستون ڌنگ ٿيون ته سڀاڳي
جو به الڪو لٿو.

”جي ويهان ٿي ايڪن
پر...“ هوءَ سوچڻ لڳي ”ته
ٿي بڪ مران ۽ جي ڀاهر ٿي
نگران ته ايڪا نه ٿين.“
پگهار به ڪڏهوڪي بند ٿي
ويس. مار بئس ڪا، ڇو سانس به
سهي ته اهي ڦول توکي مٿي
پھچائڻ به ڪونه ملندا جيڪي
ماڻهن جي پري ٿي هٿ ڪيا آهن.
هروڀرو آوي ۽ پاڻ نه اچلاءِ،
مڙني ٿوڀڙي بچايو اچي-انءِ.
جي اسان کي زمين ڪهي. زمين
به اهائي قبر جي پري مليس، سا
به مليس، الا ڪٿي سمنڊ ۾
هنيائونس. سڀاڳي پوئيءَ سان
اڪيون مٽيندي سوچڻ لڳي.

تي ڏهاڙا ٽنڊي جا روج
راڙي ۾ پورا ٿيا. انهن ڏهاڙن ۾
ٻاڙي مان ڪا پور مائٽيءَ جي
يا لسيءَ جي لپ چوڙي سان
لڙندي اچي ٿي نڪتي. پر

جيئن ئي ٽنڊو ڪنڀاڻئون، اها
ڪو ڪلي همدردي به پوري ٿي.
تڏهن سڀاڳي سوچيو ته ”ڪهر
ته اڃا هليا ئي هان.“

اوپايو ته اڃا منڊي ۾ ئي
ڪم ڪندو هو ته سڀاڳي پنهل
کي ٿڃ ڏيڻ بند ڪري ڇڏيو
هو. پر اڃ الا ڪهڙي جيڪي
اچي ويس، جو پنهل کي سڏي
ڪٿي ٿڃ وات ۾ ڏنائين. ڪاڏي
جي پي ڪا شيءِ نه ڏسي هن
ائين ڪيو. سڀاڳي جا ٿڃ ته
ٿر جي پٽن جيان ڪر ڪيو بيٺا
هئا پر سڳي ويا. پنهل کي لڳو
روئشو سو چڪ هئي ۽ رهڙ ڏئي
مائس کي تنگ ڪئي ڪيائين.

”چورا تون به مٿين نه ٿي
پنهن سان گڏ. اهو ڏينهن نڀاڳو
آيو ۽ جنهن ۾ تون ڄاڻين.“
سڀاڳي پنهل کي هنج سان پئي
نڪ تي اچلائيندي چوڻ لڳي
”خير ائين پنهنجن ٽنڊن ۾-
لڪندو هو؟“ ڳوٺن کي اڏائي
ڇڏڻ سولو ته ڪونهي. وستيون
۽ واهڻ ڊاهي ڇڏڻ ڇڻ ڪر.
ڪير ٿي جي راند ٿي ڪيائين.
هو ته ويو پر اسان جي پڙيءَ
جا ڦرڻا به ڪڍيو ويو. سڀاڳي
ڇڙ ۾ تهي لال ٿي وئي.

پنهل به ڀريو ته هاريو. اصل
ڪرڙيون ٿي هنيائون. ٻڌو ٿي
ويو. تڏهن مائس ٻهاري اچي
ڊوڙندي رنو ٺاهي اچي ڳرائڙي
پاتس، ته ڪجهه ڀرو ٿيو.
ڏسڪندي ۽ سڏڪندي هو-
ماءُ جي گود ۾ ئي آرامي ٿيو.
سڀاڳي مٿي کي هٿ ڏيو
پريشان ويئي هئي. ڪيئي
ڳالهيون ڪيس بيچين ڪري
رهيو هون. پر ٿڙو لاٻارڻ ۾
ڪم نه ايندو ته وري ڪڏهن ڪم
ايندو. هوءَ سوچڻ لڳي ”جي
هيئن مصيبت ۾ به عقل کان
ڪم نه وٺندس ته پوءِ ڪڏهن
وٺندس.“ نانگ سري ۾ لٺ نه

پڇي. يعني ايڪا به نه ٿين ڪاڏي
جو به بندوبست ٿي پئي. ته پوءِ
انهي چوراهي ڏي چڪر ڏيڻو-
پوندو. من ڪا اوڀر سوڀر ملي
پئي. وينديس ته اونداهي جي
وڳڙي، جو ڪٽو ڏسي بگي-
بهي.

اهو سوچي هن منهن-
اونداهي سهل ڪهڻي ۾ هڏي هڏي
نھاري وڃي جو لوهه ڏئي ته ڪن
ال ۾ ئي پنهنجو ٻاڙو ٿي آئي.
ڪنهن جي به نظر ڪانه پيس.
پنهل به ماءُ پويان ڊوڙندو آيو.

انهي چونڪ تي هڪ وڏي
عرصي کان اهي بنگلن وارا هڪ
پئي ۾ اڏڪيو اچن، سمنڊ اهو
آهي ته ڪنهن جي گهر جهجهي
۽ سڏي ماني ٿي نه رئي. اعليٰ
ڪاڏي جي ٺاٺي لاءِ اهو ضروري
آهي ته ڪوڙو مقدار ۾ ڪاڌو تيار
ٿئي، بچل سال ڪنهن غريب
فقر کي ڏيڻ بدران در جي
ڀاهران روڊ تي وڌائي ڇڏجي،
جيئن سڀ وانھڙو ڏس.

سڀاڳي به سڏي ڪاڏي جو
ڍڳ تيار ڪيو ويئي هئي. هيڏانهن
هوڏانهن لوڻا هڻڻ لڳي ته ڪو
ڏسي ته ڪونه ٿو. سامهون به
ڏنگي وارا آيا پئي. اهي ويا ته
پريان ايندڙ سڀي ماني جو ڍڳ
ڏسي وات چوڏول ٿي ويس.

ٽريڪٽر جي تيز لائينٽس پئي.
هوءَ گهرائجي وئي. ٽريڪٽر
جيئن اچي-تيسين ٺوري رنگ
جي ڪار ان کي ڪراس ڪري
وئي. سامهون به همراھ مٿي تي
ڪيرجا به وڏا چوڙا رکيو پئي آيا.
”انهن مٿن ڪي-۽ اجهو
ڪونهي جو-ڪٿي ويهن.“ هوءَ
نفرت جو اظهار ڪندي
چوڻ لڳي. ”هڪڙا اچن ته ٻيا
وري وڃن. پئي پئي پنهنجي
ڄنگهن جو روڊ ٺي سگهي ويو.“
جيئن روڊ سٺائو ٿيو تيسين
به رولو گلر آيا ۽ انهي کان اڳ

ڪهاڻي هينئون منهنجو هٿ تڙو

سنڌيڪار: عبدالغني منگي

ميخائل رڳڊيونو

هو نه اسان سان رهن. چوندا آهن.
نه ڪنگ پاڳ وارا هوندا آهن.
اسان هو... گڏيءَ جو ڦٽو
هٿ ڪيو. اهو ڇت تي رکي ان
جي مٿان پراڻيون اڳڙيون اچائي
چڏيونسين. وقت هوريان هوريان
گذرندو ويو ۽ پوءِ ٻڪي اسان جي

رات منهنجو استاد
پيٽرا وانج ۽ سان نديءَ جي ڪپ
تي پنهنجي چانسوئيءَ تي ويٺا
هئاسين. ساڻ جي مٿان رکيل
ڪٽيءَ ۾ مڇيءَ جو ڀوڙ وجهي
ٽهڪي رهيو هو.

ايتري ۾ پري کان هڪ وڏو
ٻڪي لاسارا ڏيندو، واڳڻي پاڇي
وانگر ڏسڻ ۾ آيو. مون پراسان رکيل
بندوق ڏانهن هٿ وڌايو.
”اها، نه مارجانس“ پيٽرا وانج
مونکي روڪيو. ”ڪنگ آهن،
اڏاڻن پيا.“

”چا هرڳوٺ ۾ ڪنگ هوندا
آهن؟“

پيٽرا وانج ٽهڪ ۾ ڪنٺ
لوڏو ۽ ڏڪاري آواز ۾ چيائين:
”هن اسان جي ڳوٺ ۾ اچڻ
چڏي ڏنو آهي.“
”ڇو؟“

”اها هنن کي ستايو ويو هو.“

جو هوءَ وڪ ڪئي، ڀوڙي وڃي
ساني تي مارو ڪري ڏنائون.
سڀاڳي جي اکين اڳيان اندازو
اچي ويو. هوءَ پاڻ کي ڦرڻي
۾ ڦرندي محسوس ڪرڻ لڳي،
کيس هر شئي پنهنجي نظر اچڻ لڳي.
”اسڙ ڪٽي نه موج ٿئي
ها.“ مائس جي مصيبت کان
پيٽر پنهل وات ۾ آيل ٻاڻي
ڳهندي چوڻ لڳو، ”پلا جي
مان به ڪو گلر هجان ها.“

مائس وٺندي قميص مان
ڏڪاءُ ٽٽڙ ڪري ڇڏيس. زمين
۾ ڇڪ وڃي لڳس. جيسين
اٿيو نيسين سڀاڳي وڃي گهر
هتي.“

ڳوٺ مٿان ڦيرا ڏئي اڏاڻن لڳا.
پٽن ٿو... پوءِ هڪ ڪنگ... سهڻو
ڪنگ اسان جي ڪوٺي تي لٿو. هو
گهڙي کن هڪ ڪنگ کان پيءُ
ڪنگ تائين اچڻ وڃڻ لڳو ۽ پوءِ
...اڏاڻي ويو ۽ ڪجهه دير کان
پوءِ پنهنجي ماديءَ سميت وري
اچي ڪوٺي تي لٿو.

هنن پنهني گڏجي وڏن جون
سنهڙيون ڌاريون ۽ سڪي گاهه جا
تيل گڏ ڪيا ۽ هڪ آڪيرو ڏاهي
ويٺا. ڪنگ جي ماديءَ آڪيري
۾ آنا ڦوڙيا ۽ انهن جي مٿان آرو
ڪرڻ لاءِ ويهي رهي. ڪنگ پري

هن چيو، ۽ مونکي ائين ڏسڻ لڳو
چڻ پڇي رهيو هجي ته مون
سمجهيو يا نه. ڪراڙي مامتر
جو منهن لهي ويو ۽ هڪ ڏڪاري
۽ افسوس ڪندڙ صورت سان ڏسڻ
لڳو.

”۽ اها غلطي مون کان ٿي
هئي، پئي کان به نه.“ پيٽرا وانج
پنهنجي سيني ڏانهن آڱر سان
اشارو ڪندي چيو. ”ان ڳالهه کي
اٽڪل پنجاهه سال گذري ويا آهن.“
”مان اسڪول مان گهر موٽي
آيس ته مون کي ناني چيو، ”اها
پيٽر، اڄ ته ڪنگن کي هيرايون ته

ڏسندي رهي. جڏهن آخري هڪي به سندس نظرن کان اوجھل ٿي ويو ته هو مٿي آسمان اڏاسي ويٺي، آڪيري جي مٿان آخري ڦيرو ڏنائين ۽ پوءِ... رڙيون ربهون ڪري ڦيرا ڏيڻ لڳي... نيٺ ٻرن کي بند ڪري پاڻ کي ڪوٺي جي پٺي تي ان جاءِ تي ڪنهن پٿر وانگر ڪٽي اڇلايائين جتي سندس ننڍڙو ٻچو منهنجن هٿن مان ڪري پيو هو ۽ دم ڏئي ڇڏيو هئائين.

ان وقت کان وڌيڪ ڪنگن اسان جي ڳوٺ ۾ بسرو ڪرڻ ڇڏي ڏنو آهي. جڏهن به اسنت رت ايندي آهي، تڏهن ڪنگن جا وٿر پنهنجن پرائڻ آڪيرن مٿان لاسارا ڏيندي پنهنجن نون آڪيرن ڏانهن هليا ويندا آهن. هنن کان اهو زخمر نه وسريو آهي. هو هميشه لاءِ اڏاسي هليا ويا آهن.

رهيو. صبح جو هو ٻي ڦڙ ڪاٽي ماديءَ ڏانهن وڌي آيو ۽ سندس ڳچيءَ تي ٺهنگا هڻي، ٻرين ڏانهن اڏاسي ويو ۽ وري نه موٽيو. ڪجهه دير کانپوءِ ئي ڪنگن جو هڪ وڏو جڏو حملو ڪري اچي لڳو. هو سڀ آڪيري ڇوڌاري مڙي ويا ۽ واري واري سان پنهنجن ڪنڀڙائين ۽ جهنبن سان ماديءَ کي مارڻ لڳا. ماديءَ ويڄاريءَ ڏانهن ئي ڪانه ڪئي. هوءَ سڄو وقت پنهنجين ڪنڀڙائين ۽ بدن سان ننڍڙي ٻچي جي مٿان وڪوڙجي ويهي رهي، جنهن جي ڪري کيس هٿي جٽ ۽ ڌڪار جو منهن ڏسڻو پيو هو.

هڪي پوءِ ٻري اڏامندا هليا ويا. ويڄاري مادي هوءَ اٿسي ۽ ويجهي پنڌ تان پاڻسي ۽ پوسل وارين جاءِ تان ٻچڙن جي کاڌي لاءِ هڪ وڏو جٽ ڪٽي آڻي. هاڻي ٻچڙو ڪنگ آڪيري ۾ ڪونه هو. هوءَ هن کي سڌ ڪرڻ لڳي ۽ اڏاسي ٻري ٻري تائين کيس ڏسي آئي ۽ پوءِ ڪوٺي جي ٻنڙي سان پنهنجو ٽڪل اچو جسر مهٽڻ لڳي. هوءَ پاڻ کي اچي وري اٿي بيٺي، پنهنجيون ڪنڀڙائون ڇنڊڻ لڳي. چار ٻچا ڳچيون ٻاهر ڪڍي کائڻس کاڌو گهرڻ لڳا.

اڪيلي ماءُ ويڄاري صبح کان شام تائين ٻچڙن لاءِ کاڌو اٿڻ ۾ رڌل هوندي هئي. جيستائين سندس ٻچڙا گهر مٿان اڏاسڻ لائق ٿين، هن ويڄاريءَ ڏاڍيون تڪليفون ڏٺيون.

جڏهن فصل لڙجي ويا ته راتيون ٽنڊيون ٿينديون ويو ۽ وڏ ڦڙا پوڻ شروع ٿي ويا. هوءَ پنهنجن ٻچڙن کي ڊگهي سفر لاءِ تيار ڪرڻ لڳي.

صبح جو سوير وار اڏاسندو آيو، ماءُ پنهنجن ٻچڙن کان گرم ملڪن ڏانهن اڏاسي وڃڻ لاءِ موڪلايو. هوءَ جو وجهي وٺڻ ڪي ويندو

ٻري نڪري ويندو هو ۽ پنهنجي ماديءَ لاءِ پاڻي ۽ ڪوبن مان ڏيڏر ڪرڙيون ماري ڪٽي ايندو هو. ڪا گهڙي برسامن لاءِ هوءَ اڏاسي ويندي هئي ته ڪنگ سندس جا ٽي ويهي رهندو هو ۽ بنا چوڻ ٻرن جي ويٺو هوندو.

ائين وقت گذري رهيو هو. سڀ ڪجهه ڏيک ڏيک هو هڪ دفعي سون پنهنجي ماستر کان ٻچو ته ڪنگن مٿس جي هٿن ڪڪڙ جو آڻو رکيو ته ڇا ڏندو. ٽٽي وري ڇا هاءِ؟ رڳو ٻي ڦڙ ڪاٽي هڻي هوندي اچڻ وڃڻ لڳي. سو سون فيصلو ڪيو ته هڪڙو آڻو وڃي رکي اچان، مون وڃي کيس هڪائي اٿاريو ۽ آڻو سندس آڪيري ۾ رکي آيس.

هن محسوس ڪيو ته ڪا ڳالهه ٿي ضرور آهي پر اها خبر نه پيس ته ڇا ٿيو هو. هوءَ آنا ڳڻي نه نه سگهي ۽ اهو به نه ڄاڻائين ته ڪو سندس آڪيري ۾ چڻ بدران پنج آنا رکيا هئا.

ڪنگ گرم ڏينهن تي چار ننڍڙا ڪنگ ڦٽي نڪتا. هوءَ ڪاري گهاٽي رنگ جا هئا. سندن ٻچيون ڊگهيون ۽ جهنبن ڳاڙهيون هيون. باقي هڪ آڻو وڃي رهيو ۽ گهڻن ڏينهن تائين ان مان ڪجهه به ڪونه ڦٽو. نيٺ هڪ ڏينهن هڪ ننڍڙو اچو هڪسي ننڍڙي ڳچيءَ ۽ ننڍڙي ڦڪيءَ جهنب سان آئي مان نڪري آيو. ٻچڙو چوڻ ڪري آواز ڪيڏن لڳو چڻ چوندو هجي ته، ”اسان، ٻڪ... اسان ٻڪ...“ ڪنگ کي اهو ڏسي حيرت نه ٿي، پر ماءُ پنهنجن سڀني ٻچڙن کي هڪ جڳهه ڏي ڪري سجهندي آهي.

ڪنگ کي سخت ڪاوڙ لڳي ۽ هن ڏانهن نفرت ۽ ڌڪار سان ڏسڻ لڳو. هوءَ آڪيري ۾ ڪو ورلي ويهندو هو. هڪ ڀيري هو ڪوٺي تي اچي ويٺو ۽ سڄو ڏينهن ويٺو

سگهار ۽ هماليا هيٺا ماڻهو

ف. م. لاشاري

ڪونه ٻئي ٿي. پاڻ واري لڏي
منجهان هڪڙي همراھ ٽوڪيندي
مون کي چيو ته هي چا پيو
ڪرين. چيو اسان پهراڙي
جا ماڻهو آهيون. اوهان وانگر
ڪلهاسٿان ۽ ڪوروشون بجا آڻڻ
اسان جو وڏو ڪونهي. هي هٿن
ٻڌڻ واري وات اسان جي پنهنجن
ماڻهن جي پاڻ ۾ قرب جي علامت
آهي. ڪو پيو به جيڪڏهن اسان
سان قرب ڪندو ته اسين بي وڙا
ڪونه ٿينداسين.

اتي ئي مانيءَ جي سڌ ٿي
ڪٽمبڙو جي اخبارن جا ايڊيٽر
به آيل هئا. صبح جو جنهن اخبار
”رائٽنگ نيوپال“ مون سان حشر
ڪيو هو، ان جو ايڊيٽر به هو.
همراه سان ڳالھ ٻولي. ٻوليءَ تي
جڏهن چڻ تي هن ٻڌايو ته ۸۳
سالن کان اخبار قلم آهي ۽
ڪڏهن به بند نه ٿي آهي. نه
ٿي سس ڪا ڪارروائي ٿي آهي،
تڏهن مون کي چڻ پنهنجن
سونهن جو جواب ملي ويو.
اتي ئي خبر پئي ته هندستان کان
جيڪي اخبارون اينديون آهن اهي به
سينسٽيٽڪن کان پوءِ آيون ڪيون
وينديون آهن. ان واپس سنڌيل
پڙهيل لکيل ۽ حساس ماڻهوءَ کي
ڪيڏو دوست ٿيندو هوندو. تنهن
جي اندازي ڪرڻ ۾ دير ٿيڻ جو
ڪو سبب ٿي ڪونه هو. ان معاملي

هتي، تنهن منهن کڻي لڪا. ۱
چوڻ لڳي ٻنسا ڏيو پوءِ نعوڀر
ڪڍيو. پاڻ ٻنسا نه ڪونه ڏني
سگهياسين، پر هوا ۾ رس نه هئڻ
واري ڳالهه سمجه ۾ اچي وئي.
ڍاول ٻيٽ وارن ماڻهن لاءِ اها
ساڙي برابر هڪڙو عظيم نظارو
هو، پر بڪابل ۽ غريب ماڻهن لاءِ
هڪ گهرو پاتال هو، جهنم هو.
ٻيٽ ۾ باهه پرندي هجي ته
لطيف سائين جي ٻيٽ وانگر
”بکي ڪل نه اچي“ واري
حالت اوس ٿيندي.

پاڻ واري لڏي کي هڪ
وڳي تائين هونل ايوريسٽ
شيرمين تائين پهچڻو هو. هونل ۱
نحوال جي سياحت واري
سماڪتي وزير شري ديهڪ
بوهارا ۱ سندس گهر واريءَ ٻاران
سٽر ۽ بيگم نياز محمد ارساب ۱
هي آءِ اي جي انتظامي اڏام وارن
سهمانن کي لنچ جي دعوت تي
سڏايو ويو هو.

هونل ۾ پهتاسين ته ماني
ڪاٺڻ واري هال جي دروازي وٽ
ميزبان شري ديهڪ ۽ ٻيا سرڪاري
اهل ڪار آجيان لاءِ بيٺا هئا،
هٿ سلائيندا، ٻانهون ٻڌندا ويا،
چڻ ڏانهن ڪو بهاءُ ٻڌي نه
هجي. ڪيڪر، سادي لباس ۽
قرباڻي ورتاءُ منجهان ڏاڍا
پالا ماڻهو پئي لڳا. هٿ
صفا ائين پئي ٻڌائون جهڙو
پهراڙيءَ ۾ اسين سنڌي ماڻهو
هڪ ٻئي کي ٻڌندا آهيون. ان
ڪري هنن جي هٿن ٻڌڻ جي
موت ۾ مون کي به هٿ ٻڌڻ ۱
دل تي هٿ رکڻ ۱ ڪ. ڏکيائي

جيئن ڏکڻ ڪالسي ويندي
چاڙهيون چڙهندا وياسين، واپسيءَ
تي وري گاڏي لهڻ لڳي هئي.
اڪيون ساوڪ منجهان ڇاڀيون ٿي
نه ٿي. گاڏيءَ جون دريون بند هئڻ
ڪرڻ تي هوا جي گهرج محسوس
پئي ٿي. پنهنجي پاسي وارو شيشو
مٽي ڪپر، ته هوا جون لهرون
جهرو ڇهن لڳيون، پر عجب پئي
لڳو ته هوا ڪنهن حد تائين
ٿڌي هئڻ جي باوجود ۽ بادلن
جي راج ۱ سنهي ڦڦڦ هوندي
به ايندو رس نه پئي ڏنو، جهڙو
چاڙهڻ واري لڏي جي هوا ۱
هرندو آهي. اهڙي جادوئي
ماحول ۱ به هوا چڻ ڪوڪلي
هجي. جهڙو جبل تي ويٺل ڪن
راڪاسن هوا جو رت نه ڪڍي
چڏيو هو. پاڻ ڦرلڙا ڪونگي
ٻنهي خاڪا-وش ريهون ڪندي
ٽڪرين سان سڙهندي پئي وئي.
ٿورو اڳتي وڌياسين ته نظارن
جي جوت سڄي کي سوت ڪري
وڌو. ۱ ٿورو ڪراڻيءَ لاءِ گاڏي
جهلي ورتي وئي. اتي پاڻ هڪ
اوچي جبل جي ٻوڙ ۾، پر ساڙيءَ
کان هزارين فوٽ مٿي بيٺا هئاسين.
پاڻ به ٻه ٽي تصويرون ورتيون ۽
هوريان هوريان وڪون ڪندا
هڪڙي جيوڙي جي ڀر ۾
ڪڏرياسين، حتي ٻه ننڍڙيون
ڇوڪريون بيٺل هيون. مون مغل
صاحب کي چيو ته هزارين فوٽ
هيٺ ساڙيءَ جي بس منظر ۾
انهن ٻارڙين جي تصوير محفوظ
ڪرڻ گهرجي. جڏهن ڪٿي
ستيراڻي تصوير پئي ڪڍيس ته
هڪڙي چوڪري جيڪا ٿوري وڏي

”اچوڙي سورن وارون ڪرون سور پچار“ واري ڳالهه هئي. افتتاحي اڏام وارا پيا سهان، جن جو هٿان جي واهاري ايوانن سان واسطو آهي سي اتي پنهنجي پٽي پايڻ سان مليا. اسان ۱۱۰۰ ۽ ٽونرزم کاتي وارن سان ڪجهه ريون ڪري هٿ جو دوزخ پري واپس ٿياسين.

ٻاهر اهو ئي جهڙو احوال هو. اٺ ڪٽ ساواڻ. اسان وٽ جيڪڏهن ائين هجي ته ڪراچيءَ ۾ سنڌي ادبي سنگت جي گڏجاڻين لاءِ ڪو مسئلو نٿي پيدا نه ٿئي. وري ڪا ٿوري ٽڪي پارڪ ذري آهي ته ڪراچيءَ جو گوڙ ايندو، جو چن پاڻ کي آڪلائيءَ جي موسم ۾ اريڪشن جي داروغن جي فون تي رڙيون ڪرڻ وانگر ڳالهائڻو پوي.

اتان نڪري ڪٽمبڊو جي نيو گيت واري ايراضيءَ وٽ پهتاسين. رستي ۾ ڪجهه مجسما لڳل ڏسي مون پاڻ واري ڳانڍي سسٽم کان ۱۱۰۰ ته هي ڪنهن جا مجسما آهن. ڇاڪاڻ ته اهي مجسما مذهبي قسم جا ڪونه پئي ڏسڻ ۾ آيا. ان کان اڳ هاڻوڪي بادشاهه جي پيءُ جو اچو مجمو به هڪڙي چونڪ تي ڏسي چڪا هئاسين. هن ٻڌايو ته اهي ۱۹۵۱ع جي شهيدن جا مجسما آهن، جن رانائين جي سخت جابري واري راج خلاف تحريڪ هلائي، سندن اختيار ختم ڪيو هو.

۱۹۵۱ع ۾ جڏهن راندا خاندان خلاف هلچل شروع ٿي، تنهن کان ۳۰ سال اڳ هو. نيوپل تي مڙهجي ويا هئا. بادشاهه جو اختيار نالي ماتر هو. وزيراعظم جي روپ ۾ رانا هر اچي ڪاري جا مالڪ هئا. نيوپل جهڙي ملڪ جي سڪن ماڻهن جڏهن اڳهڙو جبر ٿيندي ڏٺو ته ڳالهه سبب کان چڙهندي وئي.

”بادشاهه سلامت“ اهڙي موقعي جي نڪوڙ هو. هن به چاهيو ته رانا حڪومت ختم ٿئي ۽ اختيار جو مالڪ پاڻ بڻجي، ڇاڪاڻ ته هنن بادشاهه کي گڏي وانگر آگرين تي پئي نچايو. نيوپل قومي ڪانگريس جي اڳواڻيءَ ۾ عوام جوش آيو. هونئن ايندڙ سڪين ماڻهن جي جوش ۾ اچڻ واري ڳالهه، هاڻوڪي حالت ڏسي ذري گهٽ وسڻ جهڙي ڪانهي. پر ممڪن آهي ته ٿورو ڏسي ڏينهن لاءِ عوام کي پنهنجي سگهه ۾ پروڙ ٿيو هجي. ان تحريڪ رانائين جي اقتدار کي ڏوڏي ڇڏيو. اهي راندا جنهن محلات ۾ رهندا هئا، اتي هاڻي وزيراعظم جي آفيس آهي. ان عوامي تحريڪ ۾ ان محلات کي بهام ڏئي ان جا ڏيڍ سئو ڪمرا مڪمل طرح سان ساڙيا ويا هئا، عوام جي سوڀ ٿي ضرور، پر ان جدوجهد جو مقصد فقط رانائين جي اقتدار جو خاتمو هو. ڦرلٽ ڪندڙ ادارن ۽ طبقي جو خاتمو تحريڪ جي مقصدن ۾ شامل نه هو. ان ڪري پارليامينٽري سرشتو ته قائم ٿيو پر پهريون وزيراعظم وري به شمشير جنگ بهادر رانا ٿيو.

نيوپل قومي ڪانگريس جو اڳواڻ بي بي ڪونيرالا، قوم جي دلين ۾ اڄ به وڏي حيثيت ۽ مرتبي جو مالڪ آهي. هو جيئرو ڪونهي پر قوم جي ابي جي حيثيت رکي ٿو. ٻيو مکيه اڳواڻ تنڪ ڀرچار آچاريه هو.

۱۹۵۱ع واري هلچل جي نتيجي ۾ قائم ٿيل پارليامينٽري سرشتي کي سترهن سال پوءِ هاڻوڪي بادشاهه جي پيءُ ختم ڪري پنهنجي سرشتو لاڳو ڪري ڇڏيو. ائين بادشاهه وري عوام جي رت جي قربانيءَ واري قيمت تي پنهنجا مقصد مائي ورتا.

پنهنجا سرشتو هتي ايسوب خان واري بنيادي جمهوريت جهڙو آهي. ڳوٺ پنهنجن، ضلعو پنهنجن ۽ راشٽريه پنهنجن تي اچي ٿو چڙهي ٿئي. راشٽريه پنهنجن جا ميمبر هٿن چونڊجي اچن ٿيا ۽ سندن ڪل تعداد ڏيڍ سئو آهي. ان منجهان ۲۵ سيڪڙو بادشاهه پنهنجي مرضيءَ تي پاڻ مقرر ڪندو آهي. اها ئي پنهنجن پاڻ منجهان وزيراعظم چونڊيندي آهي.

جيستائين اختيارن جو سوال آهي ته جتي ۲۵ سيڪڙو ميمبر بادشاهه کي ڏيڻ جو اختيار آهي ۽ هونئن اتي موت جي سزا ناهي پر جيڪڏهن بادشاهه ڳاڙهي مهر هڻي ته موت جي سزا ڏني ويندي. ان سان اندازو ٿئي ٿو وڃي ته اختيار جو حقيقي مالڪ ڪير آهي. يعني بنيادي طرح هڪڙي ماڻهوءَ جو راج آهي ۽ باقي ان جا ڪمدار ۽ ڪاروا آهن.

نيوپل ۾ وچولو طبقو، هڪ منظم طبقي جي حيثيت ۾ ڪونهي. باقي شاهوڪار ۽ تر ورتل سڪين ماڻهو آهن. رانا خاندان اڃا به مکيه ميدانن ۾ ڏاڍو لڙي وارو آهي. اها لڙ سندن معاشي شجرائپ سبب آهي.

اهو چنڊ جو ڏينهن هو، اتي چنڊ ۾ اچر ڏينهن ڏنڍا ڏاڙي بند هوندا آهن. تڏهن به نيوگيت واري علائقي ۾ چنگا خاصا دڪان کليل هئا. پاڻ کي گهمڻ لاءِ ڪلاڪ ڏيڍ مليو هو، سو وياسين وڌندا. هڪڙي هنڌ جتي اخبارن ۽ رسالن جا اسٽال لڳل هئا، اتي جيتري ماڻهن جي به ڏٺڻ اوري ڪنهن به هنڌ تي ڪونه هئي. هر ويرو ائين به ڪونه هو ته ماڻهن اخبارون ۽ رسالا خريد پئي ڪيا، پر به اخبارن ۽ ڪتابن سان خالي ڪيسن هوندي به دلچسپي رکڻ واري

گالھ ڪنھي ڀاڱي سنڌي نوجوانن سان هڪجهڙائي واري هئي. وري هو اڃا ٿورو اڳتي وڌيڪن ته هڪڙي پارڪ ۾ پٽن تي اخبارون چٽاڙيل ڏٺيون، تن تي ته نوجوانن جا گهاٽ هجن. مون سان وڏي وڃي معلوم ڪرڻ تي ڪريو ته هڪڙي خاص ڳالھ آهي. پر پٽن تي چٽاڙيل اخبارون نيمالي جون ۽ ڊيونا گري رسالو هجن. هڪڙي نوجوان کان نيٺ پڇي ورتم هڪڙي واردي آهي جو هيئن اخبارن سان سڙاڪا لڳا هئا آهن. نوجوان ورائيو اهو هتان جو معمول آهي. هي هڏو هجوم اخبارون پڙهڻ جو هٻاڪ آهي. خبرن ۽ هنن جي هيڏي ساري دلچسپي ڏسي مون کي ڏاڍي خوشي ٿي، ٿوري جو اصلي خبرون ماڻهن جي اڳيان نه ٿي آيون، تڏهن به اها دلچسپي ڪو ڪارائتو رخ اختيار ڪري وڌندي. ڄاڻ وڌائڻ، جهالت، ڏاڍ ۽ هر قسم جي اند خلاء هٽائڻ لڳا ڪرڻ جهڙو عمل آهي ۽ اهي هٽيار ان صورت ۾ تڪڙا ٿي رهيا هئا، سو ذاتي طرح مون لاءِ به اها بهرحال خوشي ۽ انساھ جهڙي ڳالھ هئي. ڪجهه سالن کان به ان پاسي کان هڪ سنڌي خبر پڌر ٿي ڪهڙي ڪهڙي ڪهڙي ڪهڙي ڪهڙي ڪهڙي لڳندو.

مڃسڻ جي دڪانن تي پتل ڪنجهي ۽ ٻين ڌاتن جا انبڪ مجسما رکيا هئا. شوڪيسن ۾ وڪري لاءِ پڳوانن جون خاصوي مورتيون ڏسي، رام ۽ راوڻ جي وچ ۾ لڳل جنگين ۾ مهاڀر وٽ جي ميدان ۾ پڳوانن جي دخل ڏيڻ واريون ڳالهيون پئي هئا. آيون. زمين جي معاملن ۾ هنن جو ٿي پوڻ انهن ٻولي ڳالهي، جيئن انگريز ماڻهي باپ جو

بئسڪي سرشتو ۽ وڃ اوڀر جي معاملن ۾ آڏو بئسڪي اثر رسوخ، اهي ڏينهن ۽ هي ڏينهن پڳوانن جي ماڻ ٿي ٿي ڪونه ڏسي. صدين کان چين تي مهرون ڏسي ماڻهو پنهنجن معاملن متعلق ائين خاصو ٿي ويا هجن، جهڙو انسانن مان ڦرندا ديوتائون ٿي رهيا هجن. سڄو ننڍو ڪٽ ٽڪو جي ڳالهي وڙهي ۽ جڳڙ جي ويو آهي. سو به هڪ طرفو تصور. ان تصور جو اثر ڏاڍ ڪندڙ ڏينهن نسي پوي نسي ڪونه ٿو باقي پاڻ کي ان ويٺو ڪرڻ جو ڏيکيو رکيو ڏٺايل ماڻهن کي ڪٿو ويو آهي، ۽ نتيجو اهو آهي جو ٻڌي اڳوڻي هاڻي پڳوانن جون مورتيون مارڪيٽ جو سوڍو بڻجي وڪامجڻ ڏيون. ڏيوتائو سان نفسي خورن لاءِ وڪر بڻجي ويا آهن. ٻيو ته ٿيو پر هيروئن، چرس ۽ آٽم بم انهن سورتن ذريعي سمڪڻ پيو ٿي. ته به برهمڻ انهن جي ڪروڙ کان، انهن کي به ڏيکارين، جن کي وڌيڪ ڏيکارڻ جي ضرورت ٿي ڪانهي.

ڦوٽ پائڻ ۽ چونڪ ٿي به مورتيون رکيون هيون. مهاڻا گوتم جي هر مورتي، ٻي کان وڌيڪ ڳچ ۽ گهڻيل ماڻ واري، چڻ اڃا ڪوٺيرو سمجهڻ نه ايندو هجي.

مون جيئن جيئن گوري پئي مورتن کي ڏٺو. تڏهن لڳو پئي ته مون زمانن جا وهندڙ ڏسي، هنن ۾ سيڪار ماڻ اختيار ڪئي آهي ۽ ڪڏهن به ڪنهن اظهار کان چڻ سراجي ويل آهن.

ڪٽمڻڊو جي درٻار اسڪوائر جي قدامت ۾ روپ ڪسي ڏسي محسوس ٿي ٿيو. ته جهڙو جوڻ ماڻهون ڪجهه صديون اڳ واري زماني ۾ پيا هلن. پر اڻسي شاهي محل جي تصوير ۽ ڪنھن جي فوڪس ۾ ٿي نه ٿي آئي. نڀال جي هر چڱي

ڇوڪري شهر ۾ اهي درٻار اسڪوائر موجود آهن. ۽ ڪاڻ نه ڇهه ست صديون اڳ هتي ۷۴ بادشاهتون هيون. ان ڪري گادي واري عرش شهر ۾ درٻار اسڪوائر جو هنڌ ضروري هو. اهي درٻار اسڪوائر نڀال جي قديم فن جا نمونا آهن. ڪاڻ جو بي انت ڪم، مجسمن جي ڪهڙائي ۽ اڏاوت جي فن جا هي ڏاڍا پلا نمونا آهن. ڪاڻ جي گهري ناسي رنگ جي انهن اوچين مهارتن ۾ به هڪ قسم جو شاهڙو تاثر نه مليو پئي پر لڳو ائين پئي ته اڳي انهن رهندڙ ماڻهو به ان ڏيهه جي عجوبن کان گهٽ نه هوندا. ڇاڪاڻ ته وڃ وسنديءَ ۾ ايڏين وڏين جاين جو، باقي زميني گهرن گهائڻ سان سواءِ حاڪميت جي ٻيو ڪو رشتو نسي ڪونه هوندو. ۽ اوسي پاسي جا ماڻهو محلات جي بهرڀدارن ۽ خواجہ سرائن جون اکيون هر وقت سان تي ڪٽل محسوس ڪندا هوندا ۽ هيئن خلق کي ته شايد مٿي نهارڻ جي همت به ٿيندي هوندي. نيٺ ته ديوتائون جا لاڏا پئي اتي رهيا.

پاڻ محلات جي اترئين پاسي ڪاڻ ڦري، جڏهن اوڀر پاسي وڃي ته هڪڙي ٿلهي تي مٿي هڪ ننڍڙو مندر هو، ۽ رڳو مجسمي جي مٿي سگهجن جيتري ننڍي ڪوٺي ٿيل هئي. پاهران ان جي پاسي تي وڌا ماڻهو ويٺل هئا. ان جي اڳيان هڪڙي ٿلهي تي ٻه

مالي ويٺل هئا. انهن ۾ هڪڙو مقامي همراهه سنڀالين وارا ڪيڙو ڪهڙا بهريل هو ۽ ٻيو انگريز هو. ٻنهي کي وڏيون هر هڪ جيتريون ڏاڙهيون هيون ۽ ڏاڍي لڏ سان ويٺي چرس ڀريل سگريٽ پيئون. سندن پاسي ۾ ماڻهو کان به ٻيئي قدرت واري سورت کليل آسمان هيٺان

مشڪن واري انداز ۾ لڳل هئي،
چن انگريز ۽ ٻيالي موالين کي
چيائين پئي ”ٻيالي بيٺو سوچ
ڪريو“ اولهه ۽ اوڀر جو اهو ان
مهاڙ تي سنگم ڏسي ڏاڍو عجب
پئي لڳو ۽ سوچڻ لڳس
نه يورپ وارن جي ڪيڏي نه
ڦٽي آهي جو زوال ۽ پاڻيواري ٿيڻ
آيا آهن.

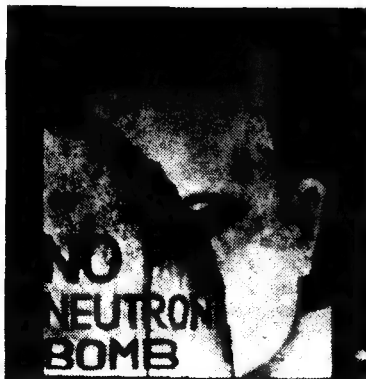
پارهيون ۽ ڪپورن جي زورون
مان سينگريل ان درٻار اسڪوائر
کان اڳتي بازار ۾ ڏوڪي پياسين
گهڻا ئي اهائي عام سودي سود
جي دڪانن جي هئي. بازار ۾ ڪا به
پيهه ۽ ٻاڻ يا ٽرننگ جو ڏچو
ڪونه هو. ڪجهه دڪانن تي
هورتون به ويٺل هيون. ڪهڙي
جي دڪان تي سمورو ڪهڙو
سوا ۽ سگنگنگ ڪيل ڪهڙي
جي هندستاني هو. قيمتون ٻيوهين
پر مال مهانگو پئي لڳو. ڪجهه
همراه وري گگ ٿي پيا. بازار ۾
ڪجهه شين، جهڙوڪ ڪينوس
جي ٽڪرن، ڪهڙي يا ڪاغذ
تي ٺهيل ڊيرائون، شالون ۽ ٻيالي
ٽوپيون وغيره پهرين ماڻهن جو
ڌيان پئي ڇڪايو هو. وري وري
وڃي پئي قيمتون پڇيائون، پر اتان
جي عام خلقت جي ميس کي
مئل ڏسي، مون کي اوڀرائڻ گهٽ
۽ پنهنجا پڙيڪي پئي محسوس
ٿي. باقي هڪ اڌ همراه ڪليل
نموني اتان جي ماڻهن، سندن
ڪپڙ ۽ سڪين تي ٿي نفرت
۽ مل ٿولڻون ائين پئي ڪيون
چن پاڻ گليور جي خاندان مان
هجن ۽ ٻيالي لپٽ جا ڊينٽرا.
نفرت جي اهو اظهار ٻيالي سان
مون کي چن ڳڻي پيو وجهي،
ڇو ته اسين ان ساڳئي
هاڪماڻي ورثي کي پيا پوکيون.
ان ڪري جيئن اتان جي ماڻهن
جي نظرن ۾ اهو سامان ڪو
ايڏو اهميت وارو نه هو، ان ڪري
مون کي به ان ڪا نواڻ

نه پئي محسوس ٿي ۽ لڳم پئي ته
چن ڌارو ڏيڍ يا خبرو نائن شاه
واري سيلي تي پيو گهمان، جتي
ٽنڊي هوندي گهمڻ ٿيندو هو.
هڪ اڌ ڪا جديد قسم جي
مارڪيٽ به هئي پر ان ڏينهن
بند هئي، ان ڪري پاڻ
کي پنهنجي بس واري جاءِ تي
چيڻ وڃڻ پيو هو. ان مهل
تائين ٽڪي به پياسين، پر ڏسڻ
وائين کان ڪونه ٿڪو هوس،
ڇاڪاڻ ته ڪانه ڪا نئين ڳالهه
نظر آئي پئي.

پاڻ واري ڪانڊ ۽ ٻيالي ايئر
لائنز جي ميزبان ۽ وڪري بس
جي پرسان ويٺا هئا، ۽ ڪانڊ
ويجاري سگريٽ پي پئي وقت
گذاريو. واپسي تي ڪري رنگ
جي ماڻهن جون ٻه ٽي ٽوليون
ڏسڻ ۽ آيون. اهڙي اڌ اڳهڙا
ماڻهو صفا ڌنڌيل پئي لڳا، ۽ بيت
وڃي پڏن سان لڳا هئا. ڪانڊ
مسٽر بسٽا کان انهن جي واقفيت
پيو، جنهن تي هن ٻڌايو ته اهي
قبائلي آهن ۽ پورهئي ڪارڻ شهر
۾ ايندا آهن. هن اهو به ٻڌايو ته
انهن ۾ هڪڙن ٻن قبائليهن ۾
رواج آهي ته چار ڀائر به گڏجي
هڪڙي هورت سان شادي ڪندا
آهن. غربت جو اهو به هڪڙو
ڀوائو روپ هو، ۽ چار عورتن جو
خرچ پڪو نه ڪري سگهڻ جي
حالت ۾ ان رواج جنم ورتو هو.
پر اهڙي قسم جا رواج گهڻو
ڪري سردارن جا ڦاٽل ڪيل هوندا.
آهن ۾ ممڪن آهي ته ايندڙ
پڙهين ۾ ملڪيت جي ورهائجي
ٿوري وڃي پڄڻ جو اهو علاج
ڳوليو ويو هجي. يا قبائلي سڃاڻپ
۽ وجود جي سلاستي جو اهو به
ڪو علاج ڳولي ڪڍيو ويو هجي.
بهرحال اها هڪ اهڙي ڳالهه هئي،
جيڪا ڪتابن ۾ ٻڌندا هئاسين.
هوربان هوربان پنهنجي لڏي
وارا ماڻهو، بس تي گڏ ٿيڻ لڳا.

مون کي اهو ڏسي عجب ورتو ته
همراهن جي گهڻائي کي من تي
ٻيالي ٽوپيون پهريل هيون. مون
کي ڏاڍو غور سان ڏسڻو پئي پيو
ته واقعي هو اهڙي ماڻهو آهن
جيڪي پاڻ سان گڏ آيل هئا.
”ڇان“ اخبار جو ليڊر رائيٽر
مجيد صاحب منهنجي ڀر ۾ ويٺا
هو ۽ مجيد صاحب ڏاڍو ڀلو
صحافي ۽ ڏاڍو سٺو ماڻهو آهي ۽
هن سفر ۾ ئي پاڻ هڪ ٻئي جا
واقف ٿياسين. مون کانئس پڇيو ته
مان اهو سوچڻ جو حق رکڻ ٿو.
ته اسان وٽ ۴۷ سال رهڻ کان
پوءِ به هنن کي ڪڏهن سنڌي
ٽوپي پائيندي ڪونه ڏٺو ويو آهي
۽ هتي هتي هڪڙي ڏينهن ۾
ٻيالي پئجي ويا آهن. ڇا هنن جي
ان ڳالهه کي هتان يا ڪنهن به
ڌرتيءَ سان واقعي ڪو رشتي
ڪرڻ جو شوق آهي. مجيد صاحب
چيو ان سوال پيدا ٿيڻ جو توهان
کي حق پئجي ٿو.

(هلندڙ)

جسم تي ڪريم لڳائي ويهي رهيو. ڇاڪاڻ ته اسان جي ملڪ ۾ آس گهڻي آهي ۽ يورپي ملڪن ۾ آس ڪا ورلي نڪرندي آهي، تنهن ڪري يورپي جڏهن به پاڪستان ايندا آهن ته آس مان لطف وٺندا آهن ۽ ”سن آٽ“ ڪندا آهن.

ڪيڪڙا ڦاسائي بس ڪيائون ته مهاڻا ان کي تيار ڪرڻ ۾ لڳي ويا. انهن جو هڪ طرف ”سوپ“ تيار ڪيائون ته ٻئي طرف وري انهن کي ”فراء“ ڪيائون.

ٻئي ڏينهن صبح جو لاهور وڃڻو هو. تنهن ڪري مهمانن کي ساڻ ڪري ايئرپورٽ تي آيس ۽ ڊي سي ۱۰ ج بهاز ۾ چڙهي لاهور پهتائين.

لاهور باغن جو شهر، سڀ کان وڏي صوبي پنجاب جي گاديءَ جو هنڌ، ڪراچيءَ کان پوءِ ٻيو وڏو شهر ۽ قديم تاريخي شهر آهي، اتان لاهور ٺهڻو پهتائين. جيئن ته لاهور ۾ گهڻي گهڻي هئي تنهن ڪري اسان گهمڻ جو پروگرام صبح ۾ ٽهريءَ جو ٺاهيو پر اسان جي مهمان پروگرام کي بدلائي ڇڏيو جن جو ڪين پورو پورو حق هو. بهرحال هنن هونل بهجن شرط گهمڻ جو پروگرام ٺاهيو. لاهور ۾ گهڻي ڏاڍي هئي. ڪين انارڪلي وٺي ويهين جتي هنن بازارن ۾ ڪيترا فوٽو ڪڍيا خاص ڪري ڪمند جي رس ڪڍي وڪڻڻ وارن ۽ رنگ ڏيڻ وارن جا فوٽو ڪڍيائون. ان کان اڳ، هنن ڪراچيءَ ۾ اٺ جا فوٽا ڏاڍي شوق سان ڪڍيا هئا. ڇاڪاڻ ته اٺ يورپ ۾ ٿئي نه. ان تان بشير اٺ وارو پياد اچي ويو. ٽيو هين جو آمريڪا جو صدر لنڊن ۽ سي - جانسن جڏهن هو اڃا نائب صدر هو، ڪراچي آيو هو ته اٺ کي ڏسي ڏاڍو حيران ٿيو ۽ اٺ کڏيءَ جي سڪ شڪر ڪري آمريڪا جي

سرڪاري دوري جي دعوت ڏنائين.

انارڪليءَ ۾، ٻي عورتون غير ملڪي عورتن کي ڏاڍي تعجب ۽ دلچسپيءَ سان ڏسنديون رهيون جن کي شرتون ۽ ننڍيون ڇڏيون پاتل هيون. ڪين شايد ان تي تعجب ٿيندو هوندو ته اسان جي ملڪ ۾ عورتون ڪيتريون نه گگدام آهن جڏهن ته يورپي عورتون آزاد ۽ وات وڪيل آهن. لاهور ۾ ٽوريزم ڊپارٽمنٽ جو گائيڊ لياقت گيل اسان سان گڏ هو. ان کاتي جي مئنيجر انجمن مغل سان به ملاقات ٿي جيڪو سنڌي آهي ۽ جيڪب آباد جو آهي جنهن پٽايو ته اڄڪلهه ريلوي وارا مائيڪرو ويو سسٽم تي ريل گاڏيون هلائڻ واري رٿا تي عمل ڪري رهيا آهن، تنهن ڪري غير ملڪي ماڻهن لاءِ انگل ۾ گاڏيون ڊرائيورن سميت ٽوريزم کاتي کان پڙي تي ورتيون ويون آهن. انهيءَ ڪري اسان وٽ ڊرائيورن جي ڪوت آهي. اسان جي گڏيءَ وارو ڊرائيور خليل به پنهنجي جاءِ تي عجوبو هو. هڪ لاهور جي گهڻي مٿن پٿرول بچائڻ لاءِ گڏيءَ جو ايئر ڪنڊيشن هر هر بند ڪري ڇڏيندو هو تنهن ڪري مون کان وڌيڪ مهمانن کي لاهور جي گهڻي گرمي ڏاڍو ستايو.

اسان جي مهمانن کي پتل جون پرائيڊون شيون خريد ڪرڻ جو شوق هو. سو لاهور ميوزم وٽ قائم پتل ڌڳان تي ويهين جتان هنن پتل جو پراڻو ڪونزو ماڻن ٽن سون رپين ۾ خريد ڪيو جڏهن ته دڪاندار ان جا پهريان پنج سو رپيا گهريا هئا.

ٻئي ڏينهن وري لاهور گهمڻ جو پروگرام هو. سڀ کان اڳ لاهور جو مشهور تاريخي قلعو ڏسڻ ويهين جيڪو منهنجو اڳ به ڏٺل

هو. مکيه در ڪن اندر داخل ٿياسين ته اسان جي مهمانن ڪجهه فوڪلڊ لاءِ ڪجهه پراڻون تيار ڪيون جن تي سندن ڪهڙن ۾ بيٺل به سائڻو لاجي ڪٽڻ اچي ڪٽڪيا جن فوٽن ڪيڻ جي سڃ ڪئي. بعد ۾ ڪنهن پٽايو ته اتي سائڻو آهي جنهن ڪري فوٽن ڪيڻ جي اجازت ڪانهي پر اسان جي گائيڊ کي مهمانن کي پٽايو ڏيو ته جيئن ته اتي پوليس چوڪي آهي، تنهن ڪري فوٽو ڪيڻ جي اجازت ڪانهي.

جيئن ته منجهند جو وقت هو ۽ نماز وغيره لاءِ وقفو ٿيندو آهي. تنهن ڪري اسان جڏهن پهتائين ته ان وقت قلعي جو شيش محل بند هو پر گائيڊ پنهنجي اثر رسوخ تي اسان لاءِ خاص اجازت ورتي. جت ٻين شين کان علاوه ”نو لڪو“ به ڏٺو. سنگ سرس جي اها جاءِ، مغل شهنشاهن جي دور ۾ رائج لاءِ نو لڪ رهين ۾ تيار ڪئي وئي هئي.

بعد ۾ قلعي جي سامهون بادشاهي مسجد ۾ ويهائين. جيئن ته اسان جي مهمان هڪ عورت کي تمام ننڍي اسڪرٽ پاتل هئي تنهن ڪري، مسجد جي دروازي تي بيٺل ماڻهن وٽان هڪ ڪهڙو ماڻو جيڪو ان گهڙو ڪري پٽو ڳاڙهي پٿر مان ٺهيل ان مسجد جو فرش به ساڳي پٿر مان ٺهيل هو جيڪو منجهند جو ايترو ته گرم هو جو پير سڙي رهيا هئا. مسجد جي وسيع ميدان تي هڪ لاءِ تنگ پير ڊگهو قالين وڇايل هو پر ان جي باوجود پير سڙي رهيا هئا. تنهن ڪري اسان جي مهمانن کي به اتان لنگهڻ لاءِ پڇڻو پيو.

مسجد جي سامهون، مقيد ڏاڙهيءَ وارو هڪ پريو مڙس، هڪ وڏي هڙ پٿن تي رکي وڃي رهيو هو. اسان جي مهمان عورتن، سندس فوٽو ڪيڻ لاءِ چيو پر

باوجود اصرار جي، هن انڪار ڪيو. مون به کيس چيو پر هن بار بار پنهنجي اچي ڏاڙهي تي هٿ گهمايو جن تي چوندو هجي ته هاڻ اچي ڏاڙهيءَ ۾، ڇا ٿوڍو ڪڍران.

قلملي ۽ مسجد جي وچ تي، سنگ مرمر جو ٺهيل ”ديوان خاص“ آهي. اسان جي گائيڊ پٽايو ته اهو مشهور نيل بادشاهه، جهانگير جي مقبري جي مٿان رکيل هو جيڪو مشهور سڪ حڪمران رنجيت سنگهه اتان ڪٽائي موجوده هنڌ تي رکيو هو جت هو خاص ماڻهن سان ملاقات ڪندو هو. رنجيت سنگهه جو سنگ مرمر وارو مقبرو به قلملي جي ويجهو آهي. هي ساڳيو رنجيت سنگهه آهي جنهن کي انگريزن گهوڙن جي سوکڙي، سنڌو درياهه جي ذريعي پيڙين ۾ موڪلڻ جي پوئتي سنڌو درياهه جي جنگي حڪمت عمليءَ جي لحاظ کان سروي ڪئي هئي. ان وقت سنڌ جا حڪمران مير هئا.

رنجيت سنگهه جي سنگ مرمر جي ٺهيل سڙهي قلملي ۽ بادشاهي مسجد جي ويجهو آهي. ورهاڱي کانپوءِ سڪ لاهور کان هليا ويا آهن ۽ هاڻ چون ٿا ته سڄي لاهور ۾ ڪل ست سڪ ڪٽنب رهن ٿا. اسان لاهور جو ميوزم به ڏٺو. هن ميوزم ۾ موهن جي دڙي مان لڌل ڪيتريون شيون به رکيل آهن. آهڻ جن ۾ دڙي مان لڌل ڪيتريون مهرن به شامل آهن، انهن مهرن تي لکيل ٻولي اڃا تائين ڪو پڙهي نه سگهيو آهي. اسان جي گائيڊ لياقت چيو ته هيءَ سنڌي ٻولي آهي جيڪا اڄ ڪڏهن پڙهي نه ٿو سگهجي. مان گهڻو وقت، موهن جي دڙي مان لڌل شيون ڏسندو رهيس. جڏهن مون پنهنجن مهمانن کي پٽايو ته هي دنيا جي قديم تهذيب جا آثار

آهن ته هنن انهيءَ ۾ ڏي دلچسپي ورتي ۽ چيائون ته اسان آئنده جڏهن به اينداسون ته موهن جو دڙو ضرور گهمنداسون.

اسان جو گائيڊ اسان کي جهانگير جي مقبري تي وٺي هليو. وات تي هنن جو مينهن جا ڌڻ ڏٺا ته ڏاڍو ڀيران ٿيا. وٽر ڪجهه سانن کي گاڏيءَ ۾ جوڙيل ۽ بار يونٽن تي ڏٺائون ته ڪين ڏاڍو اچرج ٿيو ۽ ڏاڍا ٽوڻو ڪڍيائون. ياد رهي ته جهانگير جڏهن شهزادو هو ته هن جي دل هڪ پانهي اناڪليءَ سان اڙجي وئي سندس والد اڪبر اعظم ”ظالم سماج جي ديسوار“ بڻجي سندس پيار جي وچ ۾ بهي رهيو ۽ نعرو هنيو ته ”هي شادي نه ٿيندي“ هن اناڪليءَ کي لاهور ۾ جيئرو دفن ڪرڻ جو حڪم ڏنو.

اناڪليءَ جو مقبرو پوءِ جهانگير ٺهرايو جيڪو لاهور ۾ آهي.

جهانگير جو هڪ ٻيو مشهور عشق، نورجهان جي باري ۾ آهي. ايراني نسل جي ان نينگري سان جهانگير جو عشق، اڪبر بادشاهه کي پسند نه هو، تنهن ڪري نينگريءَ جي شادي شير افغن سان ڪرايائين جنهن کي بعد ۾ جهانگير، بادشاهه بڻجڻ کانپوءِ قتل ڪرائي ڇڏيو. نورجهان کي پنهنجي مڙس جي قتل ٿيڻ جو ايترو ته افسوس ٿيو جو هوءُ ڪيترا سال جهانگير جي مٿن ڪرڻ جي باوجود هن مان شاديءَ کان انڪار ڪندي اٿس ۽ پوءِ آخرڪار ساڻس شادي ڪيائين.

جهانگير کي هرڻن جي شڪار جو ڏاڍو شوق هو. انهيءَ ڪري ”هرڻ مينار“ به ٺهرايائين. جت مينار تي چڙهي ويهندو هو ۽ ٻئي پيٽن لاءِ ايندڙ هرڻن جو شڪار جو کيس جنون جي حد تائين شوق هو.

مس فرانسيز ڪيواليني مقبري

کان نڪري، چوڌاري گهمڻ لڳي. ايتري ۾ هڪ نئين ڪنوار پنهنجي گهوٽ ۽ ٻين عزيزن سان گڏ اتي پهتو. اسان پنهنجن مهمانن کي جڏهن نئين ڪنوار جي باري ۾ پٽايوسين ته هنن ان ۾ ڏاڍي دلچسپي ورتي.

بعد ۾ نيل دور جو تاريخي ”شالامار باغ“ ڏسڻ وياسين. گائيڊ پٽايو ته سانجهيءَ ڌاري هندستان ۽ پاڪستان جي گڏيل سرحد ”واگها“ تي، هڪ نئي وقت جهنڊن کي لاهڻ جي روزاني تقريب ٿيندي آهي جيڪا ڏسڻ وڌاڻ آهي. ڊرائيور کي چيو ته هو اڙي هڻي بهي رهيو ته گڏي ٿيڪ نه آهي جو اوٽ موٽ جا اٽڪل ۳ ڪلوميٽر ڪري سگهي. بهرحال، سندس مهرباني جو هوڏل تي آئي ڦٽو ڪيائين!

ٻئي ڏينهن صبح جو سوڀر لاهور ايترو پورٽ پهتاسين. ڦوڪرلر بنڊشپ ايڇ ۲۷ اسلام آباد وڃڻو هو. ان جهاز ۾ ڪل ۴ سيٽون آهن. ۱۲ اڪانومي ڪلاس آهن. لاهور ۽ اسلام آباد وچ ۾ موسم خراب هئي. گهڻا ڪڪر هئا. تنهن ڪري جهاز ۾ ايترا ته لوڏا آيا جو بل ڪن لاءِ سمجهيوسين ته ته ڇاڻ جهاز اچي پٽ تي پوندو پر جيئن ته خبر هئي ته خراب موسم جي ڪري ڪٿي ڪٿي ”ايئر پاڪيٽ“ (اهي حصا جت هوا نه هوندي آهي) ٽپندا آهن تنهنڪري وڌيڪ پريشان نه ٿياسون. مون مس فرانسيز ڏانهن ڏٺو جيڪا پنهنجي پويان ويٺي هئي ۽ ڪلي رهي هئي. باقي سڙ مريٽلا جي حالت ڏاڍي رحم جوڳي هئي. کيس هوائسي سفر دوران، ايئر پاڪيٽن ۽ جبلن مٿان گذرڻ وقت، ڏاڍو ڊپ ٿيندو آهي. ان جي حالت کي ڏسي سندس پيون ساٿياڻيون مٿس ٺٺولون ڪري رهيون هيون.

جهاز ته خير خوشي سان
اسلام آباد پهتو منهنجا مهـمان
هوٽل انٽر ڪانٽينيٽل ۾ رهيا ۽
آءٌ هوٽل فيلش من ۾ رهيس. پٺي
هوٽلون ويجهو هيون. شام جو
اسلام آباد سير ڪيوسين ۾ شڪر
پاڙيان به وياسين. اتفاق سان،
اسلام آباد ۾ اچي گادي جو
ايئرڪنڊيشن ٽيڪ نه هو. بهرحال
اسلام آباد جو سير ڪندي من کي
چوڌاري ساوڪ ڏاڍي وڻي ۾
خاص ڪري انهن مان هڪ خاص
قسم جي نڪرندڙ خوشبوءِ جنهن
تي مون کيس چيو ته سٺو ٿيو ته
ايئرڪنڊيشن ٽيڪ نه آهي نه ته
اوهان ههڙي خوشبوءِ کان محروم
رهجي وڃو ها.

پٺي ڏينهن صبح جو مهمانن
کي گلگت وڃڻو هو ۽ مون کي
شام جو واپس ڪراچي. خراب موسم
جي ڪري اڪثر اسڪرڊو ۽ گلگت
جون اڏاوتون رد ٿي وينديون آهن.
سو گلگت جي اڏاوت به ان ڏينهن

رد ٿي وئي. اها خبر جڏهن مون
مسز مريٽلا کي ٻڌائي ته هو
ڏاڍو خوش ٿي. بهرحال، هنن اڳ
ئي ٽاهيل متبادل پروگرام هيٺ
ڪوٺي مري وڃڻ جو فيصلو ڪيو
۽ آءٌ واپس هوٽل تي آيس. رات
جو هوائي جهاز ۾ ڪراچي پهتس
پٺي ڏينهن موڪل مهل خبر پئي
مهمان گلگت نه وڃڻ ڪري،
پروگرام کان هڪ ڏينهن اڳ،
ڪراچي پهچي رهيا آهن بهرحال،
خلاف توقع جڏهن هنن مون کي
پنهنجي آڊر پاءُ لاءِ هوائي اڏي تي
ڏٺو ته سڀ ڏاڍو خوش ٿيا. انسان
شيرائن هوٽل پهتاسين.

پٺي ڏينهن سائن ملاقات ٿي،
هڪ پٺي سان اڳ نبي گهڻي
واقفيت پيدا ٿي وئي هئي تنهن
ڪري هنن منهنجو نالو ”بابلوت“
رکيو هو ۽ اهو نالو ايترو ته استعمال
ڪيائون جو هنن کي ان منهنجو
اصلي نالو وسري ويو هو!
بهرحال ان لفظ جي معنيٰ

سندن چوڻ موجب، هتي سٺو ۽
تعاون ڪندڙ ڪراچي ۾ هو
ايمپريس مارڪيٽ هليا جت هنن
انين، بهيتي، چيڪو وغيره جي
خريداري ڪيائون. هنن چيـن ۽
ميلون جي چاچ پڻ خريد ڪئي.
خريداري دوران هنن ڪيترا فوٽو
به ڪڍيا. اسان جي هڪ مهمان
عورت منهنجو فوٽو ڪڍيو ته پي
مهمان ۾ ڪراڙي عورت مسز
الينا منهنجي پانهن ۾ پانهن وڌي
ته ايتري ۾ فوٽو نڪري ويو پر
خبر ناهي ته آءٌ الانجي چو ڏاڍو
لڳي ٿيس. شايد انهي ڪري ته
اهڙي ريت فوٽو ورت ۾ ڪيائون
ته عام ڳالهه آهي پر اسان وٽ
ناهي!

رات جو ساڍي چئن وڳي،
کين بي آءِ اي ذريعي روم وڃڻو
هو. هوائي اڏي تي جڏهن مون
ڪانئن موڪلايو ته سڄي جي
زبان تي هڪ لفظ هو.
۽ بابلوت. تنهنجي وڏي بهراني ۽

فضل احمد بچائي

اچي ايئن هيلاس

ياداشت جي اڻ پيل ڪتاب تان ٽڪرا

سهجي وڃو فلم ۾ جڏهن ڪا پرور ايڪشن واري سين ايندي هوندي ته ڏسڻ واري سان ڪهڙي ذرڪت ٿيندي هوندي. هوڏانهن ڌڙڪا، چڙبون، ارون، حملا، جلهون، هيڏانهن ڏسڻ وارن ۾ چرڪ ٽاڪوڙو، وٽس، اٽ ويهه، ڪنڌ جي ورسر ۾ هٿن سان ڌڪ جهلائڻ ۽ ٻڌاءُ ۾ ۽ سبب ايڪشن! سينما هال ۾ سچ بچ عجيب ڌڄر ۾ جي ويندو هو چڻ پاڪر ڪڍو پنهنجي ويو. ڪيترا حادثا ٿيندا ڏٺا سين. فردوس سنيما ۾ هڪ ڪاٺياواڙي سيٺ ان وقت پنهنجا پٽي هٿ پنهنجي هٿ تي ڏئي ڏني. اري سري ڳڻيو جي رڙ ڪري سيٺ تان هٿ وڃي ڏنو جنهن وقت هڪڙي سين ۾ هڪڙي ايڪٽر پنهنجي مخالف جي هٿ تي چريءَ جو وار ڪيو، هڪڙي سين ۾ هڪ ايڪٽر ڪنهن کي گهٽو ڏنو ته هال ۾ ويٺل ڪيترن ڪمان گهٽيل گهٽيل رڙيون نڪتيون ايڪٽر جا هٿ هر ڪنهن کي پنهنجي ڳچيءَ ۾ ڪندا هي محسوس ٿيا. مطلب ته حملي وقت حملي آور موجود ۽ مخالف غائب هوندو هو ۽ ان جي بدران فلم ڏسڻ وارو انهيءَ ڏوهي ۾ اچي ويندو هو ۽ ٻارن کي اٿڻ جي سڃاڻ هٿي ۾ عورتون اينديون هيون تن جو ته اها پرو حشر ٿيندو هو ۽ ڪيتريون رڙيون ڪري هال مان ٺٺي

ڪرڪندا ويندا ته پيا ٻي ڏسڻ ۾ ته ڪجهه ڪونه آيو... پر چڱا پڙهيل ماڻهو به چشمي کي چٽو ڪرڻ لاءِ رسال پيا قميص جي پاند سان ان جا شيشا اڳتي اٽڪي اٿڻو ڪري ڇڏيندا ۽ وري وڃي پيو وڏي ايندا. مطلب ته رڳو عينڪ جي ڏي وٽ تي ئي ڏاڍا رنگ ٿيندا هئا. باقي D-3 فلمن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. چشمو ٻائي ڏسو ته پردو پاڻ کان ۽ جندگرائڻ تي ڏسڻ ۾ ايندو ۽ جي چشمو لاهي ڇڏيو ته پردو اوترو ئي پري ۽ ان ۾ هر شئي هڪڙيءَ بدران ٺٺي ٺٺي ٻيون ڏسڻ ۾ اچن ۽ جي ٻائي ڇڏجي ته هر شئي چٽي ۽ بالڪل نڪ سامهون ڏسڻ ۾ اچي. پردي ۽ پنهنجي وچ ۾ هال اندر چڻ ڪجهه به ڪونهي. تنهن کانسواءِ فلم ۾ جيڪي ڪجهه ٿئي سو چڻ پاڻ سان پيو ٿئي، ڪير (ايڪٽرن مان) ڪا شئي اڇلائي ته چڻ منهن تي اچيولڳي، ڪو تير اڇلائي ته چڻ پنهنجي ڇاتيءَ ۾ اچي کٽو، ڪو تلوار هٿي ته ڏسڻ واري کي پنهنجي هٿ ۾ ڪهندي سمجهو ۽ اچي، ڪو ايڪٽر ڌڙڪي داپ جي انداز ۾ ڳالهائي ته پانجهي هو اکين ۾ اکيون ڪهائي پيو چڙبون ڏي. رڳو بدن کي محسوس ڪجهه نه ٿئي باقي ڏسڻ واري جي حالت غير ٿيو وڃي. هاڻي

[حيدرآباد]... ۵۴-۱۹۵۰ع ۾ هتي ٿري ڊي فلمون هليون هيون. جن ڏٺيون هونديون تن کي اهي ٽاڪوڙا ۽ ٽهڪڙا اڃا نه وسريا هوندا، ڏاڍو ملهالو هوندو هو هنن فلمن ۾. هي خاص قسم جون فلمون هيون جي هڪ خاص قسم جو چشمو ٻائي ٺٺي ڏسي سگهيو هيون. دفتري جو ٽوپيل اهو سيلولائيڊ جي شيشن جو چشمو هر ٽڪيٽ وٺندڙ کي سينما هال جي در تي آڏو جمع ڪرائڻ سان ملندو هو. فلم ڏسي واپس هال مان نڪرڻ تي ٺٺي چشمو گيٽ ڪپر کي واپس ڪبو هو ۽ اهو آڏو واپس ملندو هو. ان ڪم لاءِ هر گيٽ تي ٺٺي پڻ ماڻهو هڪڙيءَ ڇاڇيءَ ۽ آڏي ۽ هڪڙيءَ ۾ چشمن جا لفافا سٽيو پيا هوندا، جي چشمو واپس نه ڪيو يا خراب ٿيو ته آڏو ضبط. تڏهن اٺ آنا وڏي ڳالهه هئي. لفافن تي هدايتون لکيون هيون هونديون انهيءَ چشمي جي استعمال بابت. پر اڻ پڙهيل ويچارا ڇا پڙهن. هو گهڻو ڪري هال ۾ داخل ٿيندي ٺٺي چشمي تي طبع آزمائي ڪري انکي ناڪاره بنائي ڇڏيندا هئا، جي ڪنهن دانهن ڪئي ته آڏو ضبط ڪري پيو وڏي نئون چشمو ڏنو ويندو پر کي اهو جهڙو ته انهيءَ ڦٽل چشمي سان ئي فلم ڏسي ٻاهر نڪرندا ۽

نگري وينديون هيون. ڪي ماڻهو اها چيڙ چيڙان نه سهي سگهندا ته چشمو لاهي کڻي هٿ ۾ ڪندا ۽ ٻاڻ بچائيندا.

حملن ۽ مارا ماريءَ کان سواءِ فلم ۾ ڪٿي ڪا روماني سٺ به ايندي هئي. اوڏيءَ مهل وري شوقينن جي گگ ڪپڙندي ڏسو. حملن وقت پٺي وڃي سٺ جي پٺيءَ سان لڳندڙن نه ڪنهن Love Making واري سين ۾ سٺ کان به ڀر وڪڙون اڳتي نڪرڻ جي هيا ڪندا، چشڪا، گيتون ۽ ڇوڪ ڇوڪ، ڇوڪ ڪڏهن به ڇوڪڙن! عورتون سرماني کڻي ڪنڌ لاڙينديون يا لاهي ڇڏينديون، باقي جوانن جو بگهر نڪري ايندو پکيءَ وانگر جهنب سان جهنب ملائڻ جي نڪام ڪوشش ڪندا. عجيب عجيب لقاءَ ٿيندا هئا فلم ڏسڻ وقت. ٺهڪن جا ڪوڪرات پئجي ويندا هئا.

هائسي انهن ”چرين وارين ڳالهين“ جا تفصيل ته ڏسڻ ٿي ويندا پر هڪڙي ڳالهه سان ڳالھ مزي واري اها به لکي ڇڏيان. منهنجي هاسٽل ميٽ دوست مير غلام عليءَ جو هڪ ڳوٺاڻي دوست سائين بخش لشاري هڪڙي رات هن وقت ”زمان“ ٿي اچي نڪيو ۽ اسان سان ۾ صلاح ڪري هن کي نيو ريجسٽر هائڊز ٿري. ڊي فلم ڏيکارڻ وٺي هليو. اسين پاڻ ڪيتريون فلمون ڏسي پڪا ٿي ويا هئاسين پر هن نولي ماڻهو سان جا ڪار ٿي ما پڌو. سڀني تي هٿ ۽ لاه ڇالو ٿيڻ کان اڳ اسان فلم جي حقيقت بابت هنکي ڪجهه پڇايو، ڪجهه نه پڇايو. ڇو ته ڪجهه سمجهائڻ جي ڪريون ته همراه سرڳو ڇڙيو پوي چي: سقا ڪو چٽ ٿا سمجهو ڇا؟ خير...

هال ۾ هي همان اسان پنهني جي وچ ۾ ٿي ويٺو. فلم چالو ٿي ته ڏٺوسين ته هي اشراڪ حديوت ۾ غلطان ٿي ويو، ٻه ٽي دفعا چشمو ڇڏي مان جهلي نرڙ ٽائين مٿي هيٺ ڪري ڏٺائين — بهرئين ٿي سين ۾ هڪ جابلو قبائلي خوبصورت عورت اڏو ڪاري جهنگلي لباس ۾ ظاهر ٿي ته اسانوارو منهن ڪجهه ائين ٿيڻ جي حالت ۾ ٿي ويٺو، ڏورو پوءِ انهيءَ عورت پنهجي جوان ساٿيءَ جي ڳول تي چمي ڏني ته ڏڏم ته هن جي بدن ۾ سڀاڻو پئجي ويو. هڪڙو لئونٽو سونڌانهن هٿيائين ۽ هڪڙو غلام علي ڏانهن. مون نهاريو ته چوڻ لڳو:

”ڏاڍي بي ڪيرائي آهي هنن فلمن ۾...“ (اها سندس ڪاوڙ ظاهري هئي) مون چيو: ”پانو تو شايد انگريزي فلمون اڳ نه ڏٺيون آهن.“

چوڻ لڳو: ”هڪڙي ٻه اڳ به ڏني اٿم پر هڪڙي حجت بازي انهن ۾ ته ڪانه هئي...“

دل ۾ چيم ادا اهو ڪمال انهيءَ ٿري ڊي عينڪ جو آهي، اها ترس ڪٿي ڳالهه پئي آهي. هي ته محبت وارو سٺ هو سوچڻ جو وارو اها اڳتي اچيو آهي. اهي به هن چميءَ وانگر وڏي وڏي لڳندا.

پوءِ جو تفصيل ڇا لکجي، فلم طرح طرح جا سين آيا ۽ پانو جا بار بار هوش خطا ٿيا، چرڪ، اچيو پئي هٿ مٿي ڪڍي ڏک پچائڻ جي ڪوشش ۽ وري ڦڪائي وندرائڻ لاءِ ڦڪا ڦڪا ٽهڪڙا وچ ۾ ڏاڀڙي ته پڇيومانس، پانو ڪيئن ٿيو پائين؟ ڇوڻ لڳو: ”يار انهن الرن ۽ اچان نه ساڻو ڪري ڇڏيو آهي پر خير آءٌ ته نولو هوندي به ڏس ڪو ذرو به نه پيو گهٻرايان باقي ٻين ماڻهن جا ته منهن ٿي هيٺيا ٿي ويا

آهن، شهري ماڻهو سقا ڪسي ڊچا آهن پيو.“

دل ۾ چيم يار ماڻهن جا هيٺا منهن توکي اونده ۾ به نظر اچي ويا، پنهجي منهن تي جي پارهين وڃي ويا اٿئي سي توکي ڏسڻ نه هيا اچن!

هڪڙي سين ۾ ٿلهو ستارو اڄگر نانگ هڪڙي جبل جي پاڙ مان پنهجي ڀر سان ڦوڪون شوڪون ڏيندو نڪرندو ڏسڻ ۾ آيو، سچ پچ اسين هيسجي وياسين، نانگ جو آواز به اهڙو ٿي پڌڻ ۾ آيو جيئن ڪنهن چرخي جي ڦرڻ جي چرڙ چرڙ جو اڱرو ڇڪڙاٽ هوندو آهي. ايتري ۾ جابلو قبائلي اوچتو انهي نانگ جي سامهون اچي ويو ته اسان کڻي ساهه ڇڏيو ڏاڍي سسپنس سان پرهيزمين هئي. اخير پوءِ ڏيکاريائون ته انهي جابلو قبائلي ڊچڻ ۽ ڊچڻ جي بدراڻ (پنهجي ڪنهن پراڻي رسم پٽاندڙ) انهي نانگ ڏانهن پنهجو هڪ هٿ کولي سامهون ڪيو ۽ وات سان آخ ڏوڪ ڪندو هن تي ٿڪون اچائڻ لڳو. جيئن ڪو ماڻهو پاڻ جي هڪ اچيندو آهي، انهيءَ جي نتيجي ۾ نانگ حملو ڪرڻ جي بجاءِ سسي کڻي هيٺ لاڙي ۽ نيٺ ماٺ سٺ ۾ واپس پنهجي ڀر ۾ هليو ويو. اتي هن اسان واري سزمان عينڪ لاهي هٿ ۾ سڙو ڏني کڻي غلام علي جي پيرن ۾ اچي ۽ ڪاوڙ ۾ پرجي اٿسي ڪڙو ٿيو چي: ”يار الرن ۽ جلهون ڌڙڪا ۽ دهمان ته ڪٿي سهي وياسين ۽ هر هي ٿڪون ۽ پوندا ۽ کانگهارا پاڻ کان ڪونه سٺا ٿيندا، اوڙاه جي تري ۾ وڃي ۽ وي اهوڙي فلم.“

۽ اسانکي به هن سان گڏ فلم اڌ ۾ ڇڏي اٿو پيو... جن صاحبن اهي ٿري ڊي

فلمون ڏٺيون هونديون تن کي هي ڳالهون دل سان لڳنديون. پوءِ انهن جي انهي ئي هراسان ڪندڙ نقصان ڪار پهلو جي ڀيٽ نظر حڪومت انهن جي گهرائڻ تي پابندي وجهي ڇڏي.

۱۹۵۸ع ڌاري ڪراچي ۾ سرڪارا ۽ فلمن جا نمائشي شو ٿيا سي به ڏٺائين. اهي فلمون والٽ ڊيزني جي نئين درياف هئي ۽ هن صاحب جي هڪ ٽيم اهي فلمون ملڪ ۾ پڻ ڏيکاريندي وڌندي هئي پٺيان ٽڪيٽ جي. فلم پڻ وقت يارهن ڪيمراون هڪ ئي وقت ڪم ڪنديون هيون ۽ ڏيکارڻ وقت به يارهن ئي پروجيڪٽر هڪ ئي وقت هلائڻا هئا يعني فلم جون يارهن پرنٽون هڪ ئي وقت يارهن پروجيڪٽر تي هلنديون هيون، تنهن ۾ جوڙي گول هال ۾ پردا به يارهن هوندا هئا، جن تي هڪڙي ئي فلم هڪ وقت هلندي هئي ۽ ڏسڻ وارا انهيءَ گول گنبد ۾ ٻيهي فلم ڏسندا هئا نه ڪي ويهي. ويهن لاءِ ڪا سٺي ٿي نه هوندي هئي.

هن سرڪارا ۾ فلم جي خصوصيت هي هئي جو ڏسڻ وارو پاڻ فلم جي هر منظر جو هڪ حصو بڻجي ويندو هو ۽ پاڻ کي انهيءَ منظر ۾ موجود سمجهندو هو. مثال طور ڪنهن سين ۾ ڪو ايڪٽر ڏاڪڻ تي چڙهندو ڏيکاريندا ته فلم ڏسڻ وارو پاڻ کي به ان ڏاڪڻ تي چڙهندو ۽ مٿي مٿي ويندو ۽ سمجهندو ڪندو، چوڦير نظر ڪبي ته ڏاڪڻ جا اڪريل ڏاڪا پوئتي ويندا ڏسڻ ۾ پوئتي نهارو ته چڙي آيل ڏاڪا هيٺ ۽ باقي اصل مٿي ڏسڻ ۾ ايندا. اهڙي طرح جي ڪا موٽر ڪار سامهون آئي ۽ اڳتي نڪري وئي ته اها ڀرسان لنگهندي ڏسڻ ۾ پوئتي نهارو ته پٺڀري ويندي ڏسڻ ۾ مٿان جي

ڪنهن مجرم يا سڙي جو سين هوندو ته پاڻ ڪسي انهيءَ سين جي وچ ۾ ڏسڻ ۾ چوڦير سامهون ۽ پٺيان نظر ڪبي ته پنهنجي ئي چوڦير سامهون ئي نظر ايندا.

هڪ فلم ۾ امريڪا جي لنڪن ميگوريل هال جو دروازو کليل ۽ ماڻهن کي اندر داخل ٿيندو ڏيکارين ٿا ته اسان پاڻ کي به حال اندر داخل ٿيندو سمجهيو ۽ پويان نهارو سين ته ٻاهرين دروازو پوئتي ويندو ۽ پاڻ ڪسي رڳو ڪسي هلندو ۽ ڀاڙيون سين. هڪ هنڌ ابراهيم لنڪن جو مجسمو ڪريءَ تي ويٺل ڏيکارين ٿا، انهيءَ هال ۾ به ڪيترا سرد ۽ عورتون هتي هتي پکڙيا بيٺا هئا ته پاڻ کي به انهن ماڻهن جي وچ ۾ ڏٺائين. سامهون نهارون ته لنڪن صاحب جو مجسمو، پاسن ڏانهن نهارون ته زيارت ڪندڙ سرد ۽ عورتون ۽ پٺيان نهارون ته هال ڪمري جو دروازو. ايتشڪ هڪ حيرت ۾ وجهندڙ ايجاد هئي. ڏسائي اهي فلمون ٻين ملڪن ۾ هجن ته هجن باقي هتان جيئن اهي نمايشون ختم ٿيون ته وري نالو به نه پڌرو سين. اسان جي معاشري ۾ اهڙين فلمن ۽ سنيما ۾ جو بندوبست هونئن ئي اڻ ٿيڻي آهي. هڪڙي ئي حال ۾ هر طرح جا سرد ۽ عورتون وائڙا بيٺا هجن، جي به ٻين ڀر ۽ آزاديءَ سان هيڏانهن هوڏانهن هلندا به هجن ۽ اندر رڳو پروجيڪٽر مان نڪرندڙ جهڪي سڃاڻي ته اسان جا من موهجي جوان يهود گين حرڪتن کان پاڻ جهلين پلين ڪڍي ٿا!

... فلمن، سنيما ۽ انهن جي شوقينن سان واسطو رکندڙ ڳالهين تي ڪو ڪم ڪر سگهن ٿي سگهن ٿي ڪنهن ته ڳالهه پوري نه ٿئي. هتي

اختر ۾ هڪ حقيقت بهرحال لکندو ويڃان — منهن جي شهر ۾ مٿو بالا جو هڪ سچو عاشق هو، ايترو ئي ڏڏو وائڻو ظاهر ۽ پٿرو جهڙو مجنون هو، پنهنجي عشق ۾ ڏاڍو سچو ڏاڍو سنجيدو ۽ ڏاڍو بختو، تانجو ڪنهن کي ساڻس ڇڏڻ مذاق ڪرڻ جي همت نه ٿيندي هئي، پاڻ هرڪو هن جذبي جو احترام ڪندو هو. جئين ته هڪ نهايت مسڪين پورهيت هو ان ڪري ڪيترا دل وارا هنڪي فلم جي ٽڪيٽ وٺي ڏيندا هئا جو هر روز هر شو ڏسڻ هن پاڻ تي لازم ڪري ڇڏيو هو. هن جا رات ڏينهن ڪيئن ئي گذريا، هن جي دل جگر جي ڇا ڪيفيت هوندي هئي. معذوري لاجارين ۾ مسڪيني هنڪي بمبشي وڃي محبوب جو ديدار ڪرڻ جي سعادت کان جو محروم رکيو تنهن لاءِ هو ڪيئن ڪڙهندو هو. اهي داستان طويل ٿي ويندا، هڪ ڳالهه اڃان ڪنهن کان نٿي وسري جو. هن هڪ برٽن جي وڏي دڪاندار تي باقاعدي ڪيس ڪيو هو ته انهي دڪان جي اشتها طور سنيما جو سلائيڊ ٿو ڏيکارو وڃي تنهن ۾ مٿو بالا جي شبيهه سٺيلن ۾ چمڪڻ جي وچ ۾ ڏيکاريل آهي، اها ڳالهه هڪ سچي چاهيندڙ جي دل آزاري ڪندڙ آهي اهو اشتها بند ڪيو وڃي! ڪورٽ سڳوريءَ انهي ڪيس ۾ هن عاشق جي حق ۾ فيصلو ڏنو ته ڪنهن جي به جذبات کي آزاري خلاف قانون آهي... ڪورٽ جي فيصلي موجب سنيما ڪي اهو سلائيڊ بند ڪرڻ جو قانوني حڪم مليو!... مٿو بالا گذاري چڪي آهي ۽ هي اشراف پورهيت اڃا جيئرو آهي، ڪير سچي اک سان ڏسي ته هنجي اڀاڻڪن اکين ۾ عشق جا پاڇولا اڃا به ڇٽا ۽ روشن ڏسڻ ۾ ايندا...

ڪتابن تي تبصرو

ڪتاب: جيل گهاري جن سان
ليکڪ: طارق اشرف

ڇپائيندڙ: سڳنڌ پبليڪيشن
لاڙڪاڻو ٻارن زيب سنڌي.

قيمت: ۱ روپيا.

طارق اشرف جي هن ڪتاب جو پهريون ڇاپو ۱۹۷۷ع ۾ آيو هو. هاڻي وري ٻيو ڇاپو پڌرو ڪيو ويو آهي. ۲۲ صفحا جيل گهاري واري عرصي ۾ جن ماڻهن سان سندس واسطو ٿيو تن جي شخصيتن کي ليکڪ پنهنجي حساب سان پيش ڪيو آهي. نهن شخصيتن ۾ گهڻو ڪري سياسي ماڻهو آهن ۽ هڪ اڌ بنيادي طرح غريبي سياسي ماڻهن کي به طارق هتي سياسي ماڻهو واري ئي روپ ۾ پيش ڪيو آهي. جن شخصيتن سان پنهنجي تجربي کي ليکڪ بيان ڪيو آهي، اهي شير محمد مري، شيرباز مزاری، رسول بخش بلوچ، شاهنواز خان جوڻيجو، مير رسول بخش ٽالپر، شاهه محمد شاه، جنرل (رٽائرڊ) نيازي، پرويسر غفور، چوڌري ظهور الاهي، روشن جوڻيجو، قمر راجپر ۽ نذير عباسي آهن.

ان ۾ شڪ ڪونهي ته هي ڪتاب ڪافي دلچسپ ۽ انهن ماڻهن متعلق خاصي معلومات ڏيڻ سان گڏ هڪ دور جي سياسي حالتن ۽ لاڙن کي سمجهڻ ۾ مدد ڏيندڙ آهي، ۽ ان بنياد تي ئي ڪتاب جي پيشي ۾ ٻي آڻڻ جي ضرورت محسوس ڪئي وئي. ڪٿي ڪٿي ليکڪ جي پنهنجن رايي سان اختلاف به ٿي سگهن ٿا. ان کان سواءِ هڪڙي

ڳالهه جيڪا خاص طرح سان محسوس ٿئي ٿي، اها ته ليکڪ پاڻ مطالعي جي ڪوٽ جو شڪار ٿيل آهي. مير شير محمد مري کان ورتل ڪتاب کي هن خشڪ ڪوٺيندي ٻڌايو ته هن اهو پڙهيو ڪونه. ان منجهان خبر پوي ٿي ته جتي انهن ڏينهن جي سنڌي نوجوان جو ڪتابن ۽ سنجي مطالعي سان رشتو ڪنجي ۽ پاڪي وارو هو، اتي ٻئي پڙهڻي لکڻي ماڻهن جو ڇا حال هجي ٿو. هڪڙي سٺي ڳالهه اها آهي ته طارق پاڻ متعلق به ان ڏس ۾ اهڙي سڃاڻي کان ڪم ورتو آهي، جهڙو ٻين بابت. اهو سڀ ڪجهه انهن ڏينهن جي لاڙن کي سمجهڻ ۾ مدد ڏئي ٿو. جن جن محاذن تي سنڌي شاگرد، اديب، ۽ سياستدان سرگرم رهيا، اتي انهن جون ڪهڙيون ڪمزوريهون رهيون سي اڳيان اچن ٿيون. بهرحال هن ڪتاب جو مطالعو دلچسپيءَ کان خالي ڪونهي.

ڪتاب: عورتا ڙاڻ

ترتيب: ترجمو: محمد ابراهيم جوڻو

ٻارن: سنڌ فرينڊس سرڪل
هيدرآباد

قيمت چار روپيا.

”اڄ جو سنڌي سماج — جاگيردار سماج، تاريخ جوڌ ڪيل ۽ دسيون پوئتي ڇڏجي ويل سماج ٻيچ در ٻيچ غلاميءَ ۾ ورتل آهي. ۽ ان جي سڀ کان اونهي ٻيچ ۾ ڦاٿل سنڌي عورت آهي ۽ اتي هوءَ نه ماءُ آهي، ۽ نه

ڀيڻ آهي ۽ نه ڌيءُ، نه هن جو ڪو جيون ساٿي آهي، نه هوءَ ڪنهن جي جيون ساٿيائي. هوءَ پنهنجي وجود جي اهميت ۽ تقدس کان ڪلي اڇاڻ آهي. — ٿرهل توڙي ان پڙ —، شاهوڪار توڙي غريب، پوراڙي توڙي شهري گهر ۽ اسان وٽ هوءَ ائين بي قدرائين وٽ آهي. ان پنهنجي هلڪائپ ۽ دک ۾ جيڪو نئون نسل هوءَ اڀاري ٿي ۽ ٺاهي ٿي، اڪثر اهو پنهنجي ذهن توڙي ارادي ۾ ۽ غلام ٿي هجي ٿو، نه نه ته به خود کيس، يعني پنهنجي ماءُ کي، ڀيڻ کي ۽ پنهنجن ئي ٻچن جي ماءُ کي، ساڳئي غلامي جي ٻيچ ۾ سوکهي رکڻ جي مهارت نه هو ضرور ڄاڻي ٿو.

هي مٿين ڪتاب جي مهاڳ منجهان ورتل ٿڪو معتمرد محمد ابراهيم جوڻي جو لکيل آهي، جنهن سان هڪ اهڙي حقيقت پڌري ٿي سگهي ٿي، جيڪا ڏاڍي پوانتي آهي جنهن صورت حال جي هوندي ڪوبه سماج ڪنڌ مٿي ڪرڻ جي لائق نه ٿو بڻجي سگهي، ۽ جيڪو سماج ڪنڌ مٿي ڪئي سگهن جي لائق نه هجي، ان جي اچي ڪاري جا مالڪ ۽ ان سماج جا رهواسي سڀ جا سڀ ڪٽهارا رهندا. نه رڳو اهي لفظ، پر اهو سڄو مهاڳ سچو ستر صفحن جو ڪتاب، عورتن جي رائج عالمي روشني ۾ حيثيت ۽ سرتيبي تي روشني وجهندي انهن انڌين قوتن کي ٺنڌي ٿو، جن جو غلامي واري حالت کي ڦٽل رکڻ هٿ آهي.

ڪتاب پڙهڻ سان ان ڏس ۾ اهي سڀ ذريعا پڻ ٿيڻ چاهجن ٿا، جن کان ڪن لاڙا ٺهي رهي آهي. ڪتاب ۾ ريلوي پوشتي، طاهره مظهر، ڊاڪٽر جي ايم بهڪري، آغا مرتضيٰ

پونا، ڊاڪٽر ميمڙڪ علي،
نند-ر لغاري، عورتن جي حقن
متعلق گڏيل قومن جو منشور،
ڏياگو ڊي، ملي جي لکڻين جو
ترجمو ٿيل آهي.

ڪتاب: اسانجا اديب

قيمت: اٺ رپيا

مرتب: ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ

ڇپائيندڙ: مهراڻ پبلشرس

شڪارپور.

اسان جا اديب اسان جا شاعر
جي سري سان، ان سلسلي جو
هي پنجون ڪتاب آهي جنهن ۾
الف بي جي حساب سان لاڳيتو
سنڌ جي اديبن جي تعارف جو
مسلسلو آهي. انهن پنجن ڪتابن
ذريعي ۲۷۴ اديبن کي متعارف
ڪرايو ويو آهي. هن ۾ اهي
اديب شامل آهي جن جي نالن
جي پٺڙ ۾ غ. ف. گ. ق. ڪ.
گ. ل. جا اکر آهن. اديبن جي
تعارف سان هر هڪ اديب جي
تصوير به آهي.

هن ڪتاب جي اهميت تمام
گهڻي ٿئي ها، جيڪڏهن سڄي
اديبن ان ۾ شامل هجن ها، پر
ان ۾ ڪتاب ۾ ڇپائيندڙن جو
قصور بهه ڪونهي. ان ڏس ۾
سائن سه-ڪار گهٽ ٿيل ٿو
ڏسجي. ان ڪري ظاهر آهي ته
گهڻا مکيه اديب رهجي ويا آهن.
تڏهن به هي هڪ رڪارڊ آهي.

ڪتاب: وڪريل موٽي

ليکڪ: عطا محمد حامي

ڇپائيندڙ: سنڌي ڪتابي سلسلو
رتودورو

قيمت: اٺ رپيا

عطا محمد حامي مرحوم جي
پيرين وري جي موقعي تي
هي ڪتاب مقصود گل سهيڙي
پيش ڪيو آهي جنهن ۾ حامي
مرحوم جا ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل مقالا

آهن. هن ڪتاب ۾ حامي صاحب
جا گهڻو ڪري اهڙا مضمون
شامل ٿيل آهن جن جو لاڳاپو
حامي صاحب جي پنهنجي ضلعي
خيرپور سان آهي. پر ان جو مطالب
اهو ڪونهي ته هي مضمون
گو غير اهم آهن. حامي صاحب
پنهنجي سٺي ٻوليءَ ۾ هي
تاريخي حيثيت وارا مضمون لکيا
آهن، جن ۾ ڪرڙيءَ جو داستان،
خيرپور جي حڪمرانن جون
علمي خدمتون، پاڳارا پير،
ڪنڌڙيءَ جا ڪلار، سچل
سرست جي شاعريءَ تي ٿي
مضمون آهن ۽ هي هڪ دلچسپ
۽ معلوماتي ڪتاب آهي.

ڪتاب: محبوب جي پاڻ ۾

ڇپائيندڙ: مهراڻ پبليڪيشن سوسائٽي
قيمت: چهل رپيا

سنڌ جي هڪ معروف علمي
شخصيت مرحوم پروفيسر محبوب
علي چنا جي عباد ۾ پرواني
سوهاڻي هي ڪتاب ترتيب ڏنو
آهي. ڪتاب ۾ سائين محبوب
علي کسي ويجهو رهندڙ سائين،
شاگردن ۽ واقفين جا تاثراتي
مضمون شامل ڪيا ويا آهن.

ليکڪن ۾ حميد سنڌي، ناسر
صحراني، ڊاڪٽر سلحان شيخ،
استاد بخاري، پروفيسر هدايت الله
ميمن، مس پروين چنه، اظهر
گيلاني، پروانو سهواڻي ۽ ٻين
جا مضمون ۾ محترم عبداللہ چنا
جو انٽرويو شامل آهن.

تبصري لاءِ بهت ڏيا ڪتاب:

۱- ڪينسٽ: ليکڪ علي

مرتضيٰ ڌاريجو اسسٽنٽ پروفيسر
زولاجي ڊپارٽمينٽ سنڌ يونيورسٽي،
ڇپائيندڙ: سنڌ سائنس سوسائٽي،
ڄامشورو.

۲- ڪلا: ڪتابي سلسلي

جو پهريون ڪتاب، جنهن جا
سهڙيندڙ مخدوم ميرانوري ۽
عرفان مهدي آهن.

۳- رت ۽ غلامي:

ڪهاڻين جو مجموعو، جن جو
ليکڪ پير آهي ۽ سنڌ نيشنل
پبليڪيشن سرورسز ڊپارٽن
شايع ڪرايو ويو آهي.

۴- گل ڦل (مئي ۱۹۸۳):

پير لاءِ سنڌي ادبي بورڊ
جو رسالو.

انسان جي خلا ۾ پهچ

شڪور نظاماڻي

جي قانون (Law of Causation) بابت ڇڻ حاصل ٿي. اهڙي طرح آهستي آهستي انسان جي ڪائنات بابت معلومات وڌاڻو ٿيو. جيئن جيئن سائنس ترقي ڪئي، انسان نه الله ڌرتي بابت وڌ ڄاڻ کڏ ڪئي. پر ڌرتي کان پري چنڊ، سج، گرهن ۽ تارن بابت پڻ نوان نظريا قائم ڪيا. انهي ڏس ۾ فلڪيات جي سائنس وجود ۾ آئي. جنهن خاص طور تي دور بيني جي ايجاد کانپوءِ گهڻي ترقي ڪري آسماني جسمن بابت انسان کي وڌ ڄاڻ ڏني. جنهنجي نتيجي ۾ سورج منڊل جا نوان گرھ ڳولي لڌا ويا ۽ ڪائنات جي ڏورانهن تارن جي خاصيتن جي ڄاڻ ڪئي وئي.

ويهن صدي ۾ سائنس ترقي وڌو ۽ حال ڏٺو ۽ سائنسدانن خلائي جهاز ۽ راکيٽ ايجاد ڪيا، جيڪي ڌرتيءَ جي مدار کان ٻاهر نڪري خلا جو اڀياس ڪرڻ لڳا. انهيءَ ڏس ۾ ۱۲ اپريل ۱۹۶۱ ۾ سوڊي انساني تاريخ جو يادگار ڏينهن هو، جڏهن بهريون انسان ”ويستوڪ-۱“ راکيٽ ذريعي خلا ۾ پهتو، جيڪو ۱۰.۸ منٽن تائين ڌرتيءَ جي چوڌاري ڦيرا ڏيندو رهيو. دنيا جو پهريون ٻولاري سوويت يونين جو يوري گگارين هو، جنهن خلا ۾

موجوده سائنسي ترقي انسان جي صدين جي تجربي جو نتيجو آهي. انسان اوسر جي ابتدائي ڏاڪڻ ۾ ذهني طور تي تمام پٺتي پيل هو کيس ڌرتيءَ ۽ ڪائنات ۾ موجود شين جي نوعيت ۽ انهن جي پاڻ ۾ لاڳاپن جي خبر نه هئي. هن آهستي آهستي سندس آسپاس جي شين بابت ڄاڻ حاصل ڪرڻ شروع ڪئي ۽ صدين جي مشاهدي ۽ تجربي کان پوءِ ڪائنات بابت ڪي قاندا ۽ قانون بنايا، جن مان ڪي اڳتي هلي درست ثابت ٿيا، جڏهن ته ڪن ڪي تجربن کانپوءِ رد ڪيو ويو ۽ انهن جي جاءِ نون قاعدن والاري، اهڙي طرح انسان سائنس جو بنياد وڌو.

انسان جو شروعات ۾ ڪائنات بابت خيال هو ته اها بي ترتيب آهي ۽ سندس جوڙجڪ بنا ڪنهن رٿا جي آهي. جيئن ته فطرت مان سندس واهو بنا ڪنهن رٿابندي جي هو. تنهنڪري هن فطرت کي به سندس عمل وانگر بي ترتيب سمجهيو ٿي. کيس فطرت جي قانونن بابت ڄاڻ نه هئي، تنهنڪري هن فطرت جي انهيءَ ”غير مربوط“ سرشتي ۾ ڦيرين گهرين جو سبب ڏيوتائين جي وڙها خوشيءَ کي سمجهي ورتي. صدين جي تجربن ۽ اڀياس کانپوءِ انسان کي فطرت ۾ سڀن

انساني سفر جي شروعات ڪئي. جنهن کان چار مهينا پوءِ پٺي سوويت ۽ ولاري سائبريا جي گيرمن ۽ ۲۱ آگسٽ ۱۹۶۱ تي خلائي جهاز ”ويستوڪ-۲“ ۾ دنيا جي چوڌاري سترهن ڇڪر لڳائي ۲ ڪلاڪن ۾ ست لک ڪلوميٽرن جو فاصلو طس ڪيو. بعد ۾ چنڊ، زهره ۽ ٻين گرهن جي سائنسي اڀياس لاءِ سوويت يونين ٻارن وينرا ۽ سوڊي سلسلي جي خلائي جهازن جون اڏاوتون شروع ٿيون. جڏهن ته آمريڪا جي گڏيل رياستن ٻارن اڀالو خلائي جهازن جي سلسلي کي خلا ۾ اڏايو ويو جنهن جي اڀالو ۱۱ جي خلا باز نيل آرمسٽرانگ چنڊ جي سڙچري تي پهريون انسان جي حيثيت سان قدم رکيو.

خلائي ڌڪا لاجي وقت گذرڻ سان گڏوگڏ ترقي ڪئي آهي هن وقت ته الله سوويت يونين ۽ آمريڪا ۾ يورپ ۽ دنيا جا ٻيا ملڪ پڻ خلائي سائنس ۾ ترقي لاءِ جاڪوڙ ڪري رهيا آهن. هن وقت مختلف ملڪن ٻارن گهڻو ڪري ٽن مقصدن لاءِ خلائي جهاز ٺاهيا ويا آهن. ۱. جيڪي هن ريت آهن.

- (۱) سائنسي اڀياس (۲) تجارتي (۳) فوجي يا سياسي.

سائنسي نڪتہ نظر کان موڪليل خلائي جهازن جو مقصد آسماني جسمن بابت ڄاڻ حاصل ڪرڻ ۽ انهيءَ جي چنڊ ڄاڻ ڪرڻ آهي. جيئن هن وقت زهره جي سائنسي اڀياس لاءِ سوويت يونين ٻارن ٻه خلائي جهاز ”وينرا ۱“ ۽ ”وينرا ۲“ ۽ آمريڪا جي گڏيل رياستن ٻارن ”وائيجر-۲“ ۽ ”وائيجر-۳“ روانا ڪيا ويا آهن.

تازو موڪليل آمريڪي خلائي

شمل "چنلجر" يورپي خلائي اداري - ااران امائيل راڪيٽ "آريان-۶" جو مقصد سائنسي تجربن ڪرڻ مان بڻوڳڻ تجارتي فائدا حاصل ڪرڻ پڻ آهي هن وقت مواصلاتي سائنس ۽ مواصلاتي گهرهه جي خلائي ڪيترائي وڏي ويٺي آهي. خلا ڪيترائي اهڙا اهڙا ڳڙهه گردش ڪري رهيا آهن، جن جو مقصد تبلي مواصلاتي سرشتي تحت دنيا جي مختلف حصن کي پاڻ ۾ ڳنڍڻ آهي. دنيا جي اڪثر ملڪن ۾ اهڙا مواصلاتي گهرهه خلائي موڪلڻ جي سائنسي صلاحيت ڪونهي، تنهنڪري آهي آمريڪا ۽ ٻين سائنسي طور تي ترقي ڪيل ملڪن جي خلائي جهازن معرفت اهڙا گهرهه ٻولار ۾ اماڻي ٿا جنهن لاءِ آهي ترقي يافته ملڪن کي وڏيون رقمون ادا ڪن ٿا. آمريڪي خلائي شامل چنلجر سندس اڏام دوران ڪينڊا جو مواصلاتي گهرهه "اينڪ-سي" ۽ انڊونيشي مواصلاتي گهرهه "پالما-سي" پاڻ سان کڻي ويو. انهن کانپوءِ اولهه جرمنيءَ جي هڪ گهرهه کي ٻولار ۾ اماڻڻ ۽ ٻيهر هڪڙن جو پڻ تجربو ڪيو ويو جڏهن ته يورپي خلائي اداري جي راڪيٽ آريان-۶ ۾ برطانيه ۽ اولهه جرمني جا مواصلاتي گهرهه موڪليا ويا آهن. يورپي خلائي اداري جي خلائي پروگرام پويان هڪ وڏو مقصد دنيا جي وڌندڙ تبلي مواصلاتي مارڪيٽ ۾ پنهنجي حصي جو نفعو حاصل ڪرڻ لاءِ آمريڪا سان تجارتي ۽ بلو ڪرڻ آهي. اداري جي يارهن ميمبر ملڪن - ااران انهي ڏس ۾ ۲۶۲ بلين جي تجارتي نموني لاءِ ست بلين آمريڪي ڊالرن جي سيڙپ ڪشي ويئي آهي. خلائي اڏامن جو ٽيون مقصد هٿيارن جي ڊوڙ ۽ اڳيستي وڌڻ

لاءِ خلا ۾ هٿيارن جي آزمائش ڪرڻ آهي. ڌرتي تي وڌندڙ طبقاتي چڪتاڻ ۽ سرمائيدار ملڪن پاران پنهنجو پاسو مضبوط ڪري ڏينهن ڏينهن وڌندڙ سماجي اقتصادي بحران کي ساڙو ڪرڻ ۽ پئتي پيل ملڪن جي اقتصادي، سياسي ۽ سماجي ڦرلٽ کي جاري رکڻ ۽ فوجي ٽيڪنالاجي ۾ غلبو حاصل ڪرڻ لاءِ خلا کي استعمال ڪيو پيو وڃي. اهو مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ سرمائيدار ملڪن پاران خلا ۾ اهڙيون خلائي اسٽيشنون ۽ جاسوسي گهرهه اماڻيا ويا وڃن، جيڪي نه فقط جاسوسيءَ جو ڪم ڪندا پر ڌرتيءَ تي جنگي ٽيڪنالاجي ۾ غلبو حاصل ڪرڻ ۽ سندن مدد ڪندا. انهيءَ ڏس ۾ ٻولار ۾ اهڙن جنگي تجربن ڪرڻ جو پروگرام آهي، جن جي مدد سان خوفناڪ ۽ موتمار هٿيارن جي تباهيءَ جي صلاحيت ۾ اڃا به واڌارو ٿيندو. جنهن کانپوءِ خلا ۾ مخالفن جي خلائي جهازن کي تباهه ڪري سگهيو ۽ خلا سان حملو ڪري مخالفن جي فوجي اڏن، شهرن ۽ بستين کي تباهه ڪرڻ جي صلاحيت حاصل ٿيندي. آمريڪا جو خلائي

شمل جو پروگرام انهي رٿا جي هڪ ڪڙي آهي. هونئن ته شامل کي هڪ خلائي ٽرڪ چئي سگهجي ٿو، جيڪا ڪنهن به قسم جو سامان ڏيئي سگهي ٿي. پر اها فوجي نڪته نظر کان جنگي سامان ڏيڻ ۽ خلا ۾ فوجي تجربن لاءِ نهايت ڪارگر آهي. انهيءَ مقصد لاءِ آمريڪي فوجي اداري پينٽاگان ڪروڙ ميزائل خلا ۾ ڏيڻ لاءِ ناما کان شامل جي ڏهن اڏام مخصوص ڪرائي هئي، پر به ۽ ڪجهه ٽي سٽين جي ڪري انهيءَ اڏام جي اڪنگ وڌ ڪئي ويئي.

خلائي سائنس جي ترقي سان هڪ پاسي ڪيترائي فطرت جا ڳجهه ظاهر ٿي انسان کي ڪائنات جي راز سان ڀرپور ڪرڻ لاءِ اڳتي وڌي وڃي رهيا آهن، ته ٻئي پاسي تاريخ جون سڀني قوتون انهيءَ ڄاڻ کي انسانذات جي تباهيءَ لاءِ استعمال ڪرڻ جون ڪوششون ڪري رهيون پر اهو فطري قانون آهي ته تاريخ جو قبضو پوئتي ڌڪيندڙ قوتون پاڻ ميري خارج ٿي فقط تاريخ جي ورلڻ تي باقي رهجي وينديون آهن.

سمند جي ٿري جوسائينسي اڀياس

رفيق ڀٽو

گهڻو ڪري اسان کي ماسونڊي ڪنارو ڏسڻ جو موقعو ضرور مليو هوندو. جيئن جيئن اسين ڪناري کان هيٺ اونھائي ڏانهن وينداسين سمند وڌيڪ اونھون ٿيندو ويندو ۽ ائين محسوس ٿيندو ته جيئن اسين سلسليوار سڻاڻ ڏانهن وڃي رهيا آھيون. هڪ حد اھڙي اڀندي جو اها سڻاڻ ختم ٿي ويندي. هڪ ساريڪي فرش جهڙو سٺو چرو شروع ٿي ويندو خشڪي کان وڌي اها حد جتان هڪ ساريڪو فرش شروع ٿيندو آهي. انهي کي ڪانٽينيمنٽل مارجن چئبو آهي ۽ انهي کان پوءِ هڪ ساريڪو فرش شروع ٿيندو آهي جنهن کي ”اوشن بيسن“ چئبو آهي. سٿرين جي لاجي وارن کي گهڻو ڪري ”ڪانٽينيمنٽل مارجن سان گهڻي دلچسپي هوندي آهي ڇو ته گهڻو ڪري اهو معدني وسيلن سان ڀريل هوندو آهي.

ڪانٽينيمنٽل شيلف:

هي ڪناري يا سمند جو اهو ڀاڱو آهي جيڪو خشڪي کان سمند ڏانهن ويندو آهي عام طور گهڻو ڪري هموار هوندو آهي ۽ انهي جي لاهي جيئن پوءِ تپڻ وڌندي ويندي آهي انهي جي گهائي جدا جدا حالتن ۾ مختلف هوندي آهي. عام طرح اهو ٽڪر ۶۵ ڪلوميٽر ڊگهو هوندو آهي ۽ انهي جي ڪنڊ ۷ فٽ کان مٿي نه هوندي آهي هي شيلف خاص ڪري هموار ٿيندا آهن.

اهي درياءَ جيڪي سمند ۾ ڇوڙ ڪندا آهن انهي حصي ۾ پنهنجو ڇڻ ڇڏيندا آهن جيڪو خاص حالتن جي ڪري مخصوص تبديليون اختيار ڪري ٿيل گئس ۽ ٻين معدنيائي شڪلن ۾ بدليو آهي جتي درياءَ سمند ملندا آهن اتي شيلف وڌي ويندو آهي. عام طرح مڇرون، گائگٽ ۽ توانائي جا ٻيا وسيلا انهي ڀاڱي ۾ ملن ٿا.

ڪانٽينيمنٽل سلوپ:

پهرين بيان ڪيل حصي جي لاهي هڪ خاص حد تائين سلسليوار وڌندي آهي انهي کان پوءِ اها لاهي هڪدم تمام گهڻي وڌي ويندي آهي انهي لاهي کي ڪانٽينيمنٽل سلوپ چئبو آهي هتي ڪنڊ هڪدم چئن درجن جي ٿي ويندي آهي. گهڻو ڪري وڌيڪ ڊگهو نه هوندو آهي.

ڪانٽينيمنٽل راڳيز:

گهڻي ظاهري ڊگهي لاهي اڳتي هلي تمام گهٽ ٿي ويندي آهي ۽ اتي ڪنهن قدر هڪ ساريڪي ٿي ويندي آهي. انهي گهٽ هڪ ساريڪي حصي کي ڪانٽينيمنٽل راڳيز چئبو آهي انهي جي ڪنڊ چئن درجن کان گهٽ ٿي اڌ درجا ٿي ويندي آهي. انهي جي ڊيگهه ۱۰۰ کان هڪ هزار ڪلوميٽر ٿي ويندي آهي. انهي سان هي ڳالهه واضح ٿي ته مٿي بيان ڪيل ٽيئي قسم ملي جيڪا ٽن ٽن ٽن ٽن کان ڪانٽينيمنٽل مارجن،

گهڻو سڌو سنئون ماسونڊي فرش شروع ٿئي ٿو. انهي ڀاڱي کي تمام سڌي سنئين زمين چئي سگهجي ٿو. ڪڏهن ڪڏهن جاگرافي جي ڦير گهير جي ڪري اتي ننڍا ننڍا جهنڊ دار جبل به ٺهي هوندا آهن انهن جي اوچائي جدا جدا هوندي آهي پر عام طرح ٽيڻ مٿي کان هڪ هزار ميٽر اوچا هوندا آهن انهن جبلن جي ٽهڻ جو سبب دريائن جي پاڻي سان گڏ آندل لت هوندي آهي جيڪي سڌي فرش تي گڏ ٿي جبل جي شڪل وٺندا آهن. سمند جو ته به عجيب هوندو آهي. عجيب جهڙي ڳالهه ته مٿس اونھيون ۽ خندا آهن. اهي اونھيون گهڻو ڪري سڀني سمندن ۾ آهن پر پئسفڪ سمند ۾ اهي سڀ کان گهڻيون آهن. جملي جو ته پئسفڪ ۽ ايشياڪ سمند ۾ آهن، انهي جو سبب پئسفڪ سمند ۾ گهڻا زلزلو ٿي سگهن ٿا. سڀ کان اونھي ماسونڊي ڪڏ جو نالو ميريانا آهي. هي ۱۸۲۲ ۾ لوڪيٽر اونھي آهي ۽ سندس اونھائي ۾ مائونٽ ايوريسٽ به گهٽ ٿي سگهي ٿي. هندي سمند جي مشهور اونھي ڪڏ کي ”جاوا صندوق“ چون ٿا.

سمند ۾ مخصوص قسم جا بهاڙ به موجود آهن، پر هڪڙا عام بهاڙ آهن جيڪي مٿان جهنڊار آهن، پر ٻيا ٻيا قسم جيڪو مٿان بلڪل رابر هوندو آهي تنهن کي ”گويان“ چئجي ٿو جيڪو آمريڪي سائنسدان جي نالي تي سڏجي ٿو. هي جبل بهريون جهنڊار هئا پر سمند جي تيز چولين انهن کي لڪين سال اڳي ٽوڙي آهستي آهستي سڌو سنئون ڪري ڇڏيو. انهي سنوان تي ٻيا آهن. پٿري قسم جا بهاڙ CORAL REEF

ٿو اتي مشهور Canyon سمند ۾ آهي ان جي ڊيگهه اٽڪل ۷۰ ميل ۽ اونھائي ساڍا ٽي هزار فٽ آهي انهي جو تھه ڪھڻو ڪري هموار ۽ هڪ ميل ويڪرو آهي.

ھن اوشيانڪ ريجيڊن

هي هڪ تمام حيران ڪندڙ شيءِ سمند ۾ اندر اهو جابلو سلسلو آهي جيڪو سڀني سمندن جي وچ ۾ آهي انهي جابلو سلسلي جي ڊيگهه چاليهه هزار ميل ٿئي ٿي ان ۾ سڀ کان مشهور جابلو سلسلو ”مڊ ائنٽلانٽڪ ريجيڊ“ آهي جنهن جي ڊگھائي ڇهه هزار ميل ۽ سراسري اونھائي ۱۵ هزار فوٽ آهي جيڪا ڪٿي وڌ ڪٿي گھٽ آهي ۽ ائين سطح سمند تائين اچي وڃي ٿو.

اهڙن هنڌن تي هوندا آهن جتي دريا سمند ۾ ڇوڙ ڪندا آهن. ڇاڪاڻ ته اتي پاڻي جو وهڪرو تمام تيز هوندو آهي جيڪو ڪناري کي چيريندو هليو ويندو آهي هڪ قسم جي شڪل ڏاهيندو ويندو آهي جيڪڏهن وهڪرو تيز هوندو ته ان جي ڊگھائي وڌندي ويندي آهي ۽ اونھائي به وڌيڪ ٿيندي آهي. انهي اونھي ڪڏجو پاڻي ۾ سڪون ۽ ماڻو هوندو آهي ۽ مومن جي لوڏن کان محفوظ رهندو آهي ڪيليفورنيا وٽ هڪ مشهور ڪڏو آهي.

ڪراچي کان اٽڪل هڪ هڪ سو ميل پري سنڌو دريا ڊيلٽا ٺاهي ٿو اتي سمند ۾ ڪري

چئبا آهن. سمند جي اندرئين تھه جي جبال جي مطابق انهن کي ٽن بنيادي ڀڱن ۾ ورهائي سگهجي ٿو CORE جي معنيٰ جبل ۽ REEF جي معنيٰ حياتياتي جزا آهي. اسان وٽ Coral reef ڪيپ مائونٽينز بيلجي وغيره تي ملن ٿا ۽ لڌل پاڻي تي صاف ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ڪن خاص حالتن ۾ خاص هنڌن تي هوندا آهن جتي اهي جيتا سڙ نهجي سگهن ۽ اتي جو گرمي درجو گھٽ ۽ گھٽ ويهه درجا سڙي گريٽ هجي ان سان گڏ پاڻي جي گردش اهڙي هجي جو انهي سان انهن جيتا سڙن کي خوراڪ ملي سگهي.

سامونڊ ۾ ڪڏا: هي ڪڏا

بن پڻ وارا ماڻهو

پڙهڻي
مڙهڻي

روڻسوانا کان پنج سئو ميل پري
نڪرين ۾ اهڙو هڪڙو ڀڄو ۽
ننڍڙو قبيلو رهندڙ آهي جنهن جي
ماڻهن ۾ ۱۰ ساڳيون ڳالهيون آهن.
يعني ته انهن مان ڪن کي
ٻه ته ڪن کي پنج پڻ آهن.
جوهانسبرگ جي ماهرن جو چوڻ
آهي ته ٻن ڪيترين ئي ڀڃا
ٿيندڙ موروثي ڳالهين جيان جيڪي
آڱرين ۾ پڻ تي اثر انداز ٿين
ٿيون تيئن هي به هڪڙي اهڙي
ٿي ورتي ۾ سندن ۾ بيماري
آهي. هن قبيلي سان
هڪ خاص ڳالهه رڳو هي آهي
ته منجهن هي بيماري گهڻي
غالب آهي ۽ هي هڪڙو اهڙو
قبيلو آهي جيڪو پاڻي دنيا
کان ڪڍيل آهي ۽ پاڻ ۾
جيئن ته مڙهي ماڻهي جهڙي
اڏن تنهن ڪري هو
اهڙو موروثي مرض هڪ ٻئي ۾
منتقل ڪندا رهن ٿا.

انهيءَ مرض جي رهڻ جو
هڪڙو سبب هي به ٿي سگهي
ٿو ته جڏهن اهڙيون موروثي
لڳائون، ڪنهن ماحول ۾ رهندڙ
ماڻهن لاءِ، انهيءَ حالت مطابق
وڌيڪ موزون ۽ ڪارائتيون ثابت
ٿينديون آهن ته رهنديون اينديون
آهن جو ائين ئي انسان ذات ارتقا
۾ ڪندي آئي آهي.

وانگي گهندا آهن. جڏهن ته
سندن لاءِ ڊوڙ ۽ وڻن تي چڙهڻ
۾ ڏکيو ڪم آهي.
انهي قبيلي کي ”ڊوما“
جي نالي سان سڏيو ويندو
آهي ۽ هي اٺين صدي ۾ موزمبيق
جي وان ڀاني قبيلي سان
نڪتو هو. جن کي پورچوگيز
پڇاڻي ڪيو هو. اڄ ڪلهه
ڊوما قبيلو رولاڪ ۽ سيلاني آهي
۽ قبيلي ۾ رڳو وچن سون کان
چهن سون تائين ماڻهو وڃي رهيا
آهن. جيڪا هڪ انتظار واري
ڳالهه سمجهي وڃي ٿي.
هي نئين نئين جانورن کي ڦاسائي
کائيندا آهن، جهنگلي سڪن جي
ماڪي کائڻ جا شوقين آهن ۽ وڻن
پوک به ڪندا آهن. هن قبيلي بابت
هڪ ماهر جو چوڻ آهي ته سماجي
لحاظ کان هنن جي اسان کي
بلڪل ٿورڙي ڄاڻ آهي ۽ هن
قبيلي جا ۲۵ هڪڙو ماڻهو هڪ
موروثي مرض ۾ مبتلا آهن ۽ اهو
آهي جنهن کي Bidactyl يا
Lobsterclaw ۾ چيو ويندو
آهي، يعني ته ٻن ٻن وارا.

زيبزي جي وادين ۾ هڪڙي
اهڙي قوم آباد آهي جنهن لاءِ
چيو ويندو آهي ته اها اتي سون
سالن کان وڏي ٽاڪو
ڪيو ويٺي آهي. هنن لاءِ
اتان جا ٻيا ماڻهو ٻڌائيندا
آهن ته هي ماڻهو هڪ هنڌ کان
پئي هنڌ ڏانهن ڊگندا آهن ته
ماڻگ تائين رسڻ لاءِ اک چنپ
جيترو وقت لڳندو اٿن. وڻن تي
چڙهڻ ۾ کين ڪي گهڙيون مس
لڳنديون آهن. اهڙن ماڻهن کي
”سٽرچ پيل“ جي نالي
سان به سڏيو ويندو
آهي ۽ هي ماڻهو عجيب ۾ وجهڻ
جهڙا ڪم به ڪري سگهندا آهن.
جنهن ڳالهه کين دنيا جي باقي
لوڪن کان نرالو بنايو آهي ۽
کين ”سٽرچ پيل“ سڏيو
وڃي ٿو انهيءَ جو سبب هي آهي
ته کين هر هڪ ٻيڙ ۾ هڪ
پڻ جي بدران ٻه پڻ آهن ۽ اهي
به جنوريءَ جيان وڃن. اهڙن
ٻين ۾ کين عام ماڻهن جيان
آڱريون به نه ٿين.

جيستائين ڪنهن ماهرن يا
سائنسدان انهيءَ قبيلي کي نه
ڄاڻيو ۽ ڏٺو هو. سڀني ڏهين
سندن بابت اهڙيون ڳالهيون عام
هلنديون هيون. ۱۹۷۰ع ۾ ساڻوڻ
آاريڪا جي ماهرن جي هڪ
ٽوليءَ اهڙن ماڻهن کي ڳولي
هٿ ڪيو ۽ شاهدي سان اهو ظاهر
ٿيو ته برابر سندن ٻيڙن ۾
رڳو ٻه پڻ ۽ هر ٻي جنوريءَ
جيان وڃن آهي. پر تڏهن به هو
زندگي جي باقي ڪمن ڪارين
ڪرڻ ۾ ائين نه آهن جيئن اڳ ۾ بيان
ڪيو ويندو هو. هو ۽ ٻيا
ٻيا هوندي به عام ماڻهن

آميريڪا ۾ هٿيارن خلاف
هلندڙ تحريڪ جو هڪ مونو گرام

سوچ ۽ لوچ

محمد الياس ابڙو

پنهون جي رٿي تي رهندڙن مٿان!
سوچ وڌي لوچ ٻنهي وري سوچ
۾ پڙهي ويهي، پينسل ليڪا پائڻ
لڳي هيٺ صفا هيٺ عربي سمنڊ
جي ڪناري کان شروع ڪيائين.
ڪراچي ۽ جي ليڪ تي کيس
ماڻس جي پڌايل مورچي ۽ مانگر
مچ جي ڳالهه ياد اچي ويهي هئي.
”ڪيڏي نه دليري هئي
مورچي ۾، مانگر مچ جي منهن ۾
ڌوڪجي ويو هو.“

ايڪ وڏي مڪران جا پاسا
وڙتا پٺ جبل، حب ندي، سسئي
جا سور ۽ پنڌ ياد هيس. اها
آکاڻي کيس پٺس پڌاڻي هئي ته
ڪيئن نه سسئي ڏونگر لتاڙيا
هئا پنهنجي ڇي پنهل لاءِ، عورت
جو عزم-شاهه جو سر سسئي.

ننڍڙن هٿن ۾ پينسل پنهنجو
ڪم ڪري رهيا هئا. جڏهن
ٿئي جي ڪيٽي پندر جو ليڪو
پاتائين ته ٿئي جي عظمت سامهون

لفظ استاد جي حڪم جي
دبر هئي.
”جلدي ڪريو ملڪ جو
نقشو ڏاڍيو“ استاد حڪم ڪري
چڪو هو.

سڀني پارٽن، پنهنجو پنهنجو
ڪاغذ ۽ پينسل ننڍڙن ننڍڙن
پتڪ-ڙن هٿن ۾ سڃاڻيا.
تڏهن هن اهو پنهنجي پتڪڙن
هٿن ۾ ڪاغذ ۽ پينسل کڻي،
پهريان سڌو ۽ پوءِ پاسيروڪري
ڪاغذ رکي نقشي لاءِ گراف
ڏاڍيو. چورس جي ننڍن ننڍين
ٺڪرن ۾، جهڙي شطرنج جي
گاهي! گراف ڏاهيندي ڏکڻ
پاسي گهوري ڏٺائين جي اڳ
پٺي گراف جي ضرورت هوندي
هئي... ۽ هن وقت صرف سندس
ملڪ جو نقشو ڏاڍو هو.

منجهي پوءِ گڏان کان شروع
ڪري. ڪشمير، سٺلن ۾ گهريل
سرحد، پنجاب، بلوچستان پٺ
جبل، حب ندي ۽ جا پاسا يا
مٺيءَ سنڌ کان، جنهن ۾ جنم
ورتو هئائين. سنڌ جي نقشي واري
حصي تي نظر ڪرائي ڇڏيائين.
گهري سوچ ۽ پڌتر ۾ ڪم؟؟؟
سنڌ، سرميز ۽ شاداب جنهن

لاءِ شاه لطيف چيو آهي ته:
سانينم سدائين ڪريهن مٺي
سنڌ سڪار
دوست تون دالدار عالم سڀ
آباد ڪرين

شاهه لطيف جي دنيا، هڪ
وڏو عالم، ملڪ جي نقشي ۾ هيٺ
ڪندڙ ڏاڍو پڻو هو. ڇا اهو ڪيو-

ڏسڻ ۾ آيس.

سورهياڻي، دليري، شجاعت
غيرت، عزت، سمن ۽ سورن جو
دور، دودي جو علاؤالدين سان
مقابلو، چنيسر جي غداري!

”مون پڪ سڃاڻا پنهنجا
هئا ڌارين سان گڏ ڌاڙي ۾“
هيٺي وڏي سنڌ؟ نقشي تي
سروري نظر.
۽... ۽ سندس هٿن ۾
ڪجهه به نه؟؟؟

ڪڇ جي رڻ جا پاسا، ڪنڇي
ڪوٽ، ڇٽو، ڪارڙي واريءَ
جون پٽون.

مارئي جي حب، عمر جي
ڏاڍ مٽري، شاهه جي سٺ،
”واجهاني وطن کي جي آڻ
هت سڃاڻ.“

سندس ننڍين هٿن ۾ پينسل
ڏکڻ لڳي، ذهن تي وڏو بوجھ
ميسوس ڏس، ايتري سوچ جي سندس
ننڍڙي ذهن ۾ طاقت ڪانه هئي.
هٿن مان پينسل ڇڏائجي پٺ تي
اچي پئي ۽ مٿو ڏيسڪ سان اچي
لڳو، کيس ڪرندو ڏسي استاد
ڊوڙندو آيو، سڀ پار مڙي ويا،
ڪاغذ تي ڏٺائون!

سواءِ سنڌ جي نقشي جي ٻيو
ڪجهه به نه هو!

آفاق حسين، مشتاق حسين ۽ علي حسين چنا - سکر

پنگي - رڳو پنگي ڪري جيڙائڻ
لڳو. ڪي ته مٿس چڙيون ڪرڻ
لڳا ته پنگي به هاڻي پڙهن آيو
آهي. ڪلاس ۾ کيس ڪوبه
پنهني ڀيڻ سان ويهارڻ لاءِ تيار نه
هو. سڄو ڏينهن اسڪول جي
ڪنڊ ۾ ويٺو رهيو. خاسوش،
حسرت ڀريل نگهن سان هر ڪنهن

ڪي ڏسندو رهيو. هر ڪنهن —
سندس مٿن ڀاڄهه جي نظر نه ڪشي.
استاد به کيس سبق نه ڏنو. سندس
دل ۾ دماغ ۾ اسڪول کان ڀڄڻ
جا ڪن خيال آيا. موڪل ملڻ
تي، هو سهڪندو - سهڪندو ڪهر
پهتو. ”ڀاڳ - ڀاڳا - ڀاڳا - ڀاڳا -
پڙهندس. مان - م - مان - مڱي
اهيان نه.“ ”ائين چئي سندس اکين
سان ڳوڙهن جون ڪٽين ٻوندون،
گلن تان ترڪنديون ڀيرن جي
ڇاتي ۾ جذب ٿي ويون.“

نه تمنا ٿيندي هئي ته هو ڪند جو
ڊپو ڇڏي انهن سان گڏ ٿيلهو
ڪلهي ۾ وجهي اسڪول پڙهن
وڃي. هـن ڪيترائي دفعا پئس
کي چيو. ”بت اسان پاليشاهي
آهيون نه. اسان تـمـ ماڻهن جي
صفائي ٿا ڪريون سي وري اسان
کي تعليم حاصل ڪرڻ ڪيئن
ڏيندا.“ پئس کيس سمجهائيندو هو.
پر هن جو ننڍڙو ذهن انهن ڳالهين
سمجهڻ کان وڌو هو. هو سوچڻ
لڳو ته هي به مسلمان ۽ اسين به
مسلمان - پوءِ هي فرق ڇا جو؟

آخر سندس ڪوڪن، دانهن
رنگ لاتو. پئس کيس اچي اسڪول
۾ داخل ڪرائي آيو. اڄ صبح
سندس دل خوشين جي ساگر ۾ ترڻ
لڳي. هو خوشيءَ خوشيءَ ۾ ان
ساگر جي ڪناري، واريءَ جا
گهرڙا ۽ تاج محل اڏي اسڪول
۾ داخل ٿيو. پر هڪ ئي لهر -
سندس واري هي مغلتن، اسين
کي ڀوڙي ڇڏيو. ان لهر جي
هڪ ئي اڏل سندس ننڍڙي ذهن تي
ڪئين اثر ڇڏيا، جن جا داغ اڃا
تائين سندس ذهن تي ڀيل هئا.
اسڪول ۾ کيس هر ڪو ريو.

ڇانڊوڪي رات هئي، چنڊ
جي سندر روشنيءَ ۾ ڪنڀار جي
هر شيءَ خوبصورت نظر اچي رهي
هئي. جهنگلن جي اونهائي
ڇانڊوڪيءَ سبب مات ٿي وئي
هئي. آواز - ٿڌين هوائن
سبب پنن جا سرڙاٽ هڪ خوف
بدراڻ دل کي سرور بخشي رهيا.
هئا. تنهن من جون تندون تنبوري
جيان جوش ۽ اچي ٿي ويون.
وقت تيز وڌيڪري وانگر گذري
رهيو هو. جنهن ۾ ڪنهن جا پير مشڪل
سان ٿي ٽڪيا. چنڊ ۽ تارا روز
پنهجي معمول مطابق اڀري ۽
لهي ٿي ويا. پر هن جهان تي
غربت، فلسفي ۽ طبقاتي ڏيڍ جا
ڇانيل ڪارا ڪڪر مشڪل ٿي
آيا. چنڊ جي ڇانڊوڪيءَ ۾ رهيو
خيالن جي دنيا ۾ سير ڪندي اوچتو
ريو ڇرڪ ڀري اٿيو. آسمان تي ڪارا
ڪارا ڪڪر ڇانڀي رهيا هئا.
جلدئي چنڊ انهن شرارتي ڪڪرن
جي اوڻ ۾ ڇپي ويو. ان اندازي
رات جو ڪوبه ساڍو چرپر ڪندي
نظر نٿي آيو.

خاسوشين جو راج - سانت - جي
آواز ۾ ڌرتيءَ جي مٿي چال چڻ
گم ٿي وئي هئي. اوچتو ئي
اوچتو چڻ آسمان ۾ ٿي پيو.
ڪوڙ جي ڪڙڪت ۾ ڪنڊو
ٽڙهي رهي هئي. ڏيري ڌيري
سندس ذهن تي اڇوڪو واقعو
ڇانڀڻ لڳو.

ريو - هڪ ڏنڙيل، غريب،
پتـمـ، اڀوس، پتـمـ ٿيل طبقي
سان تعلق رکندڙ ٻين جي نظرن
۾ گهٽ، ٻالي شاهيءَ جو اولاد،
شهر جي صفائي ڪندڙ ماڻهن
جي صحت جو راکو. ماڻهن کي
صاف رکي پنهنجي برادري جي
نالي تي داغ قبوليندڙ، صابوءَ
جو پٽ.

کيس ننڍڙن ۾ پتڪڙن ٻارن
کي هٿ ۾ ٿلها ڏسي ڪيڏي

بھادر

ناصر علي سومرو

وڃي رهيا هئا. ڪي پٿر انهن جي
سڙي ۾ لڳا ۽ ڪي جسم تي
عضون کڻي لڳا. انهيءَ سبب سڀ
ڌاڙيل مري ويا. اوچتو اسلام
پنهنجو توازن برقرار نه رکي سگهيو.
۽ برف تان هيٺ اچي ڪريو.
اسلام جي پيءُ پٽ جي رڙ ٻڌي
۽ هڪ ڏکريءَ تان ڏٺو ته اسلام
۽ ڌاڙيل هيٺ ٻيا آهن. اسلام جو
پيءُ جلدي جلدي هيٺ لٿو ۽

اسلام جي ڀرسان وڃي ويٺو.
اسلام پيءُ کي ڏسي وات
ڪڍيو ۽ جهٽي آواز ۾ چيو
”ڏس بابا مون ڌاڙيلن کي
ماريو آهي. بابا..... بابا
اسان کي چئجان ۽ ته مون پنهنجو
وعدو پورو ڪيو. اسلام جو آواز
ٻڌي ويو. اسلام حوڙي ۽ نه ٿي
منت اتي ويهي سوچيندو رهيو ته
هاڻي ڇا ڪري. آخر پٽ کي
ٻانهن تي کڻي شهر ڏانهن نڪرڻا
تڪڙا قدم کڻڻ لڳو.

شهر ۾ سرڪار جي خرچ سان
هن جو علاج ٿيو. مهيني ڪنهن ۾
هي بلڪل تندرست ٿي ويو.
اسم جڏهن ڳوٺ واپس موٽيو
ته ڳوٺاڻن سندس آڌر ڀاءُ ڪيو ۽
ڪن جا هار هارادا.

مئير حسين سومرو - جو هلي

ڪير ٿي سگهن ٿا. هتي ڪجهه
مٿي چڙهيو ۽ هاڻي هي انهن
ماڻهن کي ڏسي سگهيو ٿي
جن جا آواز هن ٻڌا.
اهي ماڻهو هڪ وڏي پٿر تي
ويٺا هئا ۽ انهن جي ڀر ۾ بندوقون
۽ پستول ٻيا هئا. اهڙي ڌاڙيل هئا
جن ڳوٺاڻن جي زندگي حرام ڪري
ڇڏي هئي. رڳو انهن اسلام ڪجهه
ڏٺو پر پوءِ جلد ئي همت ڪيائين
۽ سوچيائين ته ”مون کي
ڇڏا ڪرڻ گهرجي، مان
ڊڄڻو نه آهيان، مون کي
ڪو طريقو ڳولڻ گهرجي، جيئن
هنن ظالم ڌاڙيلن کان خدا بچي.
پر مون کي ڇڏا ڪرڻ گهرجي.“
هن وري سوچيو.

اوچتو هڪ خيال هن جي
ذهن ۾ آيو. هن ڌاڙيلن ڏي وڌڻ
شروع ڪيو. اڳتي وڌڻ کانپوءِ
هي ساڄي پاسي هڪ ڏکري تي
چڙهڻ لڳو، اهو هڪ ڏکيو ڪم
هوچو ته سياري جي موسم هئي، ڏکري
سڄي برف سان ويڙهي پيشي هئي.
پر ٽي دفعا هي ٽرڪو ٻيڙن
نه هن دل نه لائڻ. ٿوري دير کان
پوءِ هي ڏکريءَ جي چوٽيءَ تي
پنڃي ويو. هن هيٺ ڏٺو ڌاڙيلن
کي جيڪي بلڪل هيٺان ويٺا
هئا ڏکري جي. پوءِ هن هڪ
تمام وڏي پٿر کي پنهنجي
ڀر ۾ وري طاقت سان ڌڪيو.
پٿر وري تيزيءَ سان هيٺ وڃي
رهيو هو. هن جي تيزيءَ سبب ٻيا
به ڪيترائي ننڍا وڏا پٿر هيٺ

اسلام ماءُ ۽ پيءُ جو اڪيلو
پٽ هو. هڪ سڌو ڇوڪر هئڻ
سان گڏ ضدي به هو. هو پنهنجي
ماءُ، پيءُ سان گڏ هڪ ننڍي
ڳوٺ ۾ رهندو هو جيڪو بهارڙين
جي ويجهو هو. هن جو پيءُ ڪڏهن
هو. سياري جي موسم ۾ هن جو پيءُ
ڳوٺ جي ويجهو واري شهر ۾
مزدوري ڪندو.

ڳوٺ جا رهائو سخت معيشتي
هئا، پر هن ڳوٺ ۾ وقت بوقت
ڌاڙيل ايندا هئا ۽ ڳوٺاڻن جو سڀ
ڪجهه کڻي ويندا هئا. ڌاڙيلن
کي بندوقون ۽ پستول هئا، انهيءَ
ڪري ڳوٺاڻا ڪجهه به ڪري
نه سگهندا هئا.

هڪ رات ڌاڙيلن اسلام جي
گهر ۾ ڌاڙو هنيو ۽ گهر ۾ جيڪي
ڪجهه هئا سو کڻي ويا. اسلام
جي پيءُ اهڙي شيون سڄي
سال جي سخت معيشت کان پوءِ
ورتيون هيون. اسلام به ڳوٺ تي
ننڍن سان اٿيو ۽ ڌاڙيلن کي ڏسي
هڪو ۽ ڪيائين ته ”جڏهن مان
وڏو ۽ طاقتور ٿيندس ته انهن
ڌاڙيلن سان ضرور وڙهندس.“

انهيءَ ڳالهه کي ڪجهه
سال گذري ويا.

هڪ ڏينهن اسلام پنهنجي پيءُ
سان گڏ شهر وڃڻ لاءِ تيار ٿيو.
شهر وڃڻ لاءِ ڳوٺاڻن کي جهنگ
سان لنگهڻو پوندو هو. اسلام جي
پيءُ جهنگ ۾ هڪ ڪريل وڻ
ڏٺو ۽ سوچيو ته ڪجهه ڪاڏيون
شهر ۾ وڪڻڻ لاءِ ڪٽڻ گهرجن.
اسلام پنهنجي پيءُ ڏي ڏٺو ۽
هيڏي هوڏي ننڍين ٺڪرين تي
چڙهڻ لڳو. هي هڪ ڏکريءَ تي
چڙهيو جيڪا جهنگن جي طرف
هئي. جڏهن اسلام ڏکريءَ تي
چڙهيو ته هن جي ڪنن تي
ڪجهه آواز پيا. هن کي خبر
هئي ته سندس ڳوٺ جا ماڻهو
سياري ۾ جهنگ ۾ ڪم ڪونه
ڪندا آهن. هن سوچيو، ”اهي

جشن لطيف

رپورٽ: محمد بخش ذاهري

ٻارن ۽ اداڪاريءَ جي تعليمي چاهه پيدا ڪرڻ لاءِ "لطيف سنگت" طرفان ٻارون لاءِ وقت به وقت مختلف پروگرام ڏيندا رهيا آهن، اپريل جي پهرئين هفتي ۾ "لطيف سنگت شاخ هوت خان بهرائي" لڳ سروي طرفان جشن لطيف ملهائڻ جو پروگرام ٿيو ويو. ۱۸ اپريل تي شام ويل پري پري کان ڪهي ايندڙن جا قافلا جشن لطيف هوت خان بهرائي ۾ اچڻ لڳا، اها بهشت جي شام مان هڪ شام هئي. ڪڪرن جي ورڪائڻ، بهار جي ٽڙ ٽوڙن هوان، پهراڙي جي هرڪش ماحول فضا ۾ عجيب ملهڻ مچائي ڇڏي هئي. "لطيف سنگت" طرفان پليڪار جا لڳايل بينر آيلن جو آڌر پاءُ ڪري رهيا هئا. پروگرام ڏيڻ ۾ پڌڻ لاءِ تقريباً ڇهه هزار ماڻهو گڏ ٿي ويا هئا. پروگرام شام ويلي شروع ٿيو. هن جشن جو صدر پليڊنو خان مري ۾ مهمان خاص "لطيف سنگت جو مرڪزي چيف سيڪريٽري امير حمزو انڙ هئا. اسٽيج سيڪريٽري جا فرائض اديس جتوئي نيا هيا. پريائين لطيف سنگت هوت خان بهرائي جي صدر علي محمد بهرائي آجياڻي تقرير ڪندي چيو ته اسين اڄ ٻه-ٽي جي هڪ ڳوٺ ۾ ايترن آيل سامعين کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا آهيون. هونئن حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي هميشه حق ۽ صداقت جو نعرو هنيو. هو ڏاڍو جي اڳيان

ڪڏهن به نه جهڪيو. هن هميشه سچ جي پرچار ڪئي. پرفسوس ان ڳالهه جو آهي ته اهڙي دنيا جي عظيم شاعر جي وري تي عام موڪل ڪانه ٿي ڪئي وڃي. هن اميد ظاهر ڪئي ته سنڌ حڪومت ان ڏس ۾ ضرور شاهه جي وري تي موڪل ڪرائيندي. ان کان پوءِ مير خان بهرائي شاهه سائين تي مقالو پڙهندي چيو ته شاهه سائين سنڌ ته ڇا، پر دنيا جو عظيم شاعر آهي. اهائي شاهه جي پيغمبر جي ڪشش آهي، جنهن ڪري هن جشن ۾ شاهه جو پيغمبر پڌڻ لاءِ هيترا سارا ماڻهو گڏ ٿيا آهن. شاهه امان جي نس نس ۾ سمائل آهي. شاهه جي ڏنل درس مان اسان نوان وڙ ۾ نئون رستو ڏسي سگهون ٿا.

ان کان پوءِ ولي محمد تقرير ڪندي چيو ته شاهه سائين ظالم خلاف جدوجهد ڪئي. شاهه سائين ظالم اڌان سان وڙهڻ ۽ ان جي خدائي کان بقاوت ڪرڻ جو ڏس ڏنو.

ان کان پوءِ اسٽيج سيڪريٽري ٻيندال ۾ ويٺل کان هنجيان مطالبو منظور ڪرايو.

(۱) شاهه سائين عبداللطيف ڀٽائي جي عرس جي موقعي تي عام موڪل ڪئي وڃي.

(۲) سنڌي ٻارن کي بين الاقوامي ميلي ۾ نمائندگي ڏني وڃي.

(۳) ٽي-وي ۽ ريڊيو تي سنڌي پروگرامن جو وقت وڌايو وڃي

۴- سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ وفاق ڏانهن رٽرنل نه ڪيو وڃي.

۵- پورهيتن جي پئسن کي سندن ۾ سان اسڪالرشپون ڏنيون وڃن

ان کان پوءِ عباس شهباز، اڪبر غلام رسول ۽

ٻين گهڻن اديبن شاهه سائين جي فڪر تي مقالا پڙهيا، صدارتي تقرير ڪندي پليڊنو مريءَ جو

جشن لطيف جي اهڙي ڪاميابي تي آڏو ڏاڍو خوش ٿيو آهيان. هونئن زندهه قسوسن پنهنجن بزرگن جون وريون شان ۽ مان سان ملهائينديون آهن، شاهه سائين دنيا جو عظيم رهبر آهي جنهن کي پن

ملڪن ۾ تسليم نه ڪيو ٿو وڃي. اهو شاهه جي پيغام جو اثر آهي. ان کان پوءِ جشن جو ٻيو

آئيم ڊراسو "جاهل" پيش ڪيو ويو. جنهن کي ڪي-عوام ڏاڍو پسند ڪيو. آخر ۾

راڳ رهاڻ جي محفل ٿي، رات وهاڻي چڱي هئي، ڪئين ڪر سرويٽا هئا، راڳ ۾ ماڻهو مست رهيا. ڪيتري دير راڳ رهاڻ

جي اه محفل جاري هئي. لطيف سنگت طرفان اهڙي ڪامياب

جشن تي سڀني کي رشڪ ٿي رهيو هو. نيٺ لطيف سنگت ٻارن ٿيل هي پروگرام

جشن رات جو ٽين وڳي، هو جمالي سان پورو ٿيو.

سائين سڌائين ڪرين مٿي سنڌ ڪار،

دوست مٿاڇر، عالم سڀ آباد ڪرين

”عجيب و غريب“

(۱) ترڪي جي شهر استنبول
 ”سينٽ آيا صوفيه“ جي نالي
 سان هڪ چرچ آهي. ان چرچ
 جي هڪ ڏل ۾ سوراخ آهن.
 هڪ سوراخ آيو ۽ ٻيو خشڪ آهي.
 انهن سورخن جي باري ۾ ترڪي
 مشهور آهي ته جيڪڏهن ڪو
 سياح اڪيون بند ڪري پنهنجي
 آڱر سوراخ ۾ داخل ڪندو.
 جيڪڏهن اها آڱر آلي سوراخ
 ۾ پئي ته اهو سياح هڪ دلعو
 ٻيهر به استنبول ايندو.

...
 انهيءَ جي شهر ”روم“ ۾ هڪ
 ننڍو تلاءُ آهي. ان تلاءُ جي لاءِ
 ”روم“ ۾ مشهور آهي
 ته جيڪڏهن ڪو سياح
 ان تلاءُ ڏانهن پئي ڪري،
 تلاءُ ۾ سڪو اچي ويندو ۽ اهو سڪو
 جيڪڏهن تلاءُ جي هڪ خاص حصي
 ۾ پيو ته اهو سياح هڪ دلعو وري
 روم ايندو.

...
 جهان ۾ داخل ٿي جيڪڏهن
 ڪنهن سياح جي نظر جهان جي
 جبل ”فيوجي ياما“ تي پئي ته
 ان سياح کي هڪ دلعو ٻيهر جهان
 جو سفر ڪرڻو پوندو.
 سوڪايندڙ ايندو ڪراچي

”قربان“ جهڙيال

”محنت ۾ عظمت“

محنت ۾ آ عظمت ٻارو، محنت کي پٺاڻيو نعمت ٻارو،
 محنت ماڻهوءَ جو مان وڌائي، عزت ڏياري خوشحال بڻائي،
 محنت اهڙي دولت ٻارو، محنت ۾ آ عظمت ٻارو،
 اونداهي ۾ ٽي لاکَ جرڪائي، ڪاسياڻي جا گيت سڻائي،
 محنت ساري رحمت ٻارو، محنت ۾ آ عظمت ٻارو،
 محنت مان ديمر ٺهي ٿو، ڪيت بچن ۾ ويس ٺهي ٿو،
 محنت مٿاني غربت ٻارو، محنت ۾ آ عظمت ٻارو،
 جيڪو محنت کان منهن موڙي، ساري حياتي ويٺو لوڙي،
 انصاف ڪري ٿي قدرت ٻارو، محنت ۾ آ عظمت ٻارو،
 محنت ڪريو مقصد ماڻيو، گهر گهر ۾ خوشحالي آيو،
 ”قربان“ جي چيو نصيحت ٻارو، محنت ۾ آ عظمت ٻارو.

حاجي محمد ”حڪم“ ٽالپر

غزل

ٻار مٽرڪا

ٻار مٽرڪا منهنجا آهن، جهڙا رڪ جا ڏانا آهن،
 سينا جن جا جنڊ جبل کان، پانهون تن جون ۽ لا آهن،
 مٿا دشمن ميخ سانڌائون، تن تي ست ست سٽڪا آهن،
 سردي گرمي ڪانه لڳي تن، ڏک ٻڪن جا ڏاڍا آهن،
 عضوا جن جا آري ڪهاڙو، ويري وڻ هو واڍا آهن،
 اڪيون جن جون بگهڙ بڪايل، ظالم جا ڏن رڍا آهن،
 پنبليون تن جون بهن ٻرزا، ڪن ٿيون چيئون نسا آهن،
 گهور ڀرون جي ڏانگون ڪاٽر، لشڪر بنجي نڪتا آهن،
 هٿ جنهن جا ڦٽي هاڻا، مڪون تن جون تيشا آهن،
 سنڌ امڙ جا ٻٽ سدورا، هاري پورهيت دودا آهن،
 هرڪنهن ڏنگي ظالم سان هو، جنگ لڙڻ جا جودا آهن،
 ديس تان ”حڪم“ هر دم جن جا سرن جا سودا آهن.

انچارج: فہمیدہ حسین

سگھترین ست

درتے تے بمے راکیتے وسٹے نہ دنا وینے۔ ماء جیے دانھنے

فيصلو

مدرس اصول جو شيخجو

کي صفوران سان ڪا دلچسپي نه هئڻ ڪري اولاد سان به ڪو پيار نه هو. هو اعليٰ تعليم جي لاءِ ملڪ کان ٻاهر هليو ويو ۽ اتان تعليم پرائي واپس آيو ته پنهنجون زمينون سنڀالڻ لڳو جو اتي جي ڪنڌاري وڃڻ ڪري زمينون ڪمدارن جي رهس ۽ ڪرم تي پيون هيون. هاڻي هـ و گڏ ۾ پنهنجي نئي گهر ۾ رهڻ لڳو هو ۽ نوران کان پوءِ کيس سگهه ڄاڻي هئي ۽ اڃا به سگهه ڪس تمام گهڻي وڻندي هئي ۽ هن سگهه جي تعليم جي خيال سان گڏ ۾ چوڪرين جو اسڪول به منظر طور ڪرائي ورتو هو. سگهه گڏ ۾ مئٽرڪ ڪرڻ کان پوءِ گهر ويٺي انٽر به ڪئي هئي ته سندس لاءِ انور جو رشتو آيو هو. ان کان اڳ سندس وڏي ڀيڻ نوران جي شادي هڪ اهڙي مائٽ سان ٿي هئي جيڪو عمر ۾ ولي محمد کان سال ٻه کن ننڍو هوندو پر نوران هن ظلم تي ڪچي نه سگهي ڇو جو هن ۾ ايترو شرم نه هو پر هاڻ سگهه پاڻ سان ٿيندڙ ظلم خلاف احتجاج ڪري ويٺي هئي. هوءَ ڊنل هئي ۽ ڊپ وڃان ڪمري ۾ لڪي ويٺي هئي. ولي محمد پنهنجي پاڻ تي صفوران تي ڏيل ظلم ياد ڪري ڄڻ ننڍن مان سجاڳ ٿي پيو. هن اهڙي رسم کڻي ٻيهر ورجائڻ نه پئي چاهيو پوءِ هن سوچي سمجهي سؤت کڻي انڪار ڪري ڇڏيو. سگهه کڻي سيني سان کڻي لاتو جو هن جي خط سندس اکيون کوليون هيون. تعليم جي روشني سگهه کي وات ڏيکاري هئي جنهن تي هلندي هوءَ سچ جي اکين ۾ اکيون وجهي ڳالهائي سگهي پئي.

سامهون ٿئي! هن روايتي سرد بنجي ڪاوڙ سان سوچيو. ان سهل سامهون ٿي صفوران سندس گهر واري تي نظر پيس ته ڇڏڻ ڇڏي ويو. صفوران کي ڏسي گڏريل وقت هڪ فلم جي ريل وانگر اکين آڏو ڦري آيس پاڻ ولي محمد، ٻيءَ جو اڪيلو پٽ هو. سندس ٻيءَ گڏ ۾ چوڻو مڙس هو. ايڪڙ ٻه ته پئي هيس پر ولي محمد کي تعليم ڏيارڻ جو ڏاڍو شوق آهي ۽ کيس شهر جي بهترين اسڪول ۾ موڪليو هئائين جنهن جي هاسٽل ۾ ئي رهندو هو. اڃا ولي محمد مئٽرڪ مس ڪئي ته سندس شادي سندس سؤت صفوران سان ڪرائي وئي جيڪا کانئس پندرهن سال وڏي هئي پر فقط گهر جي دولت گهر ۾ رهڻ لاءِ بي جوڙ نه ڏي ڪرائي وئي ولي محمد چاهڻ جي باوجود به ٻيءَ آڏو انگار نه ڪري سگهيو. هاڻ گهڻي ڪان گهڻو وقت هاسٽل ۾ رهڻ لڳو. محنت شوق سان پڙهندو رهيو ۽ انجنيئرنگ به پاس ڪري ورتائين ۽ ان وچ ۾ کيس هڪ ڌيءَ نوران ڄاڻي جيڪا گڏ ۾ چوڪرين جو اسڪول نه هجڻ ڪري فقط قرآن پاڪ پڙهي گهر ۾ ويهي رهي. ولي محمد

ولي محمد صبح لاکون پنهنجي اوطاق واري ڪمري ۾ بند هو. نه ڪجهه ڪاڏو هٽائين نه ڪجهه ٻيٽو هٽائين. اندر جي آند مائٽ سندس جهري مان ظاهر هئي ۽ گهر ۾ سندس سؤت اڪبر سندس گهر واري سندس انتظار ڪري رهيا هئا ڇو ته هو ولي محمد جي ننڍي ڌيءَ سگهه لاءِ پنهنجي پٽ انور جو رشتو کڻي آيا هئا. ولي محمد سوچي جواب ڏيڻ لاءِ چيو هئڻ. اڄ صبح ٿيڻ تي جڏهن هن جي اک کلي ته ٻانگ جي سائيل ٿيل تي رکيل هڪ لفافو نظر آيس. لفافو کولي خط ڪڍيائين لکيل هو ”بابا سائين ڄاڻان ٿي ته هن گستاخي تي توهان ضرور ناراض ٿيندا پر ڇا ڪريان جو تعليم ته مون ۾ سٺي ۽ خراب جو شعور پيدا ڪيو آهي. بابا سائين انور مون کان ايترو ننڍو آهي جو مون کيس ڪڇ تي کڻي گهمايو آهي ان مان پنهنجي شادي ڪري مون تي ظلم نه ڪريو.

توهان جي ڌيءَ سگهه ولي محمد جو رت ٽهڪي آيو. ”اسان جي خاندان ۾ ڪڏهن چوڪرا به پنهنجي شادي بابت نه ڳالهائڻ سگهندا آهن. هيءَ چوڪري ٿي ڪري ٿي منهنجي

نراس ۽ نا اميد ٿي وڃن ٿيون.
ڪيترن ننڍڙن ابهم ٻارن جو جيئن
جنجال ٿي وڃي ٿو.

وري جيڪڏهن ڪو سهوت
حالتن سان مقابلو ڪري زهر جو
ڍڪ ٻڌي، پنهنجي ڪاٺ نه نه
پنهنجي جوان پٽن، پوڙهي ۽ ماءُ
ننڍڙن ٻارڙن ڪاٺ جيئن ٿو چاهي
ته اوڙي پاڙي وارا کيس ٽوڪين
ٿا، نه فلاڻو ڪڍي ۽ ڊڄڻو آهي.

هي جو نڪ لڄايو ائين ها، ڙي! ڀرو
تو وارو زمانو! سو وارو اولاد ته
سڌرو، هاڻ هاڻ!! پاڻ ڦٽائي
ڇڏيائون هاڻي سوچڻو اسانجي
نئين ٽهي کي آهي ته ريت نچائجي
يا نسل نابود ڪجي! حالتن سان
سهن ڏجي يا چٽي ڀڄي ڀڄي
چوڻ ئي لڳجي. پاڻ ڪي ائين
تباھ ڪجي يا اصل دشمنن سان
مقابلي لاءِ اتحاد ڪجي.

انهيءَ ريت جي ڪري سڀ کان
وڌيڪ متاثر اسانجون - اٺون
پٽون - اسانجون نياڻيون، ٽيون
ٽين، ان ڪري اسانجي عورتن
کي گهرجي ته ان خلاف آواز
اٿارين ۽ ان ڪري رسم مان نجات
مائين.

تاثر

پلاند

ع-ح
ابترو

به وڏو زور ته ڪوٺين سان مٿي
اگهاڙو ويڻ ڪري ٿيو. - پوءِ
انهي دشمني ۾ ڪيئي ڪونڌر
ڪسجي ويندا، ڪيئي مڙس
مارجي ويندا، اتان جو اها ويڙهاند
ڪيترين ئي پڙهيئن تائين
پئي هلندي، ڪي مرندا ته
ڪي وڃي جبل وسائيندا.
اڄ نه سنڌ جي جبلن جو رڪارڊ
شاهد آهي ته انهن ۾ اڪثريت
پلاند وڻندڙن جي آهي.

ڪاش! اهي سوچين ته انهن
جي مرڻ يا جيل ۾ پوڻ سان
ڪيترا گهر تباھ ۽ سرٻاڏ ٿين ٿا
ڪيترن ماڻهن جو نور نچونجي
وڃي ٿو. ڪيترين جوان پٽن جو
ٿي وڃن ٿيون. ڪيترين دلين

اسانجي قوم ۾ جي ڪافي
خويون آهن، جيڪي ٻين قومن
کان اسان کي نهارو ڪن ٿيون ۽
اسين بجا طور انهن تي فخر ڪيون
ٿا. اتي ڪجهه خاميون
به آهن، جن کي ختم ڪرڻ
اسان جي نئين پيڙهيءَ جو
فرض آهي. اڄ جي حالتن مطابق
اسان کي ڏسو ووندو ته اسان کي
جيڪي ورثي ۽ ريتون ۽ روايتون
مليون آهن، صرف ساڄو وارين
ويتن تي عمل ڪريون يا سڀين
تي.

ورثي ۽ ملندڙ رسمن ۾ هڪ
- جهڙي رسم - پلاند آهي،
جنهن کي اسان جا
وڏا مڙسيءَ جو انگ ڇووندا
آهن. جڏهن به ڪنهن خاندان جو
پوڙهو مرد، - هن فاني دنيا مان
لاڏاڻو ڪندو آهي ته خاص ڪري
سگرات وقت پنهنجي ڪٽنب
جي پاتين کي ويهاري انهن
کي وصيت ڪندو آهي ته
ابا اسان پنهنجو وارو وڃائي
وياسين، اسان جڏهن جوان هئاسين
ته ڪنهن کي سڃاڻ نه هوندي
هئي جو اسان سان ساڻهون ٿي
ڳالهائي، جيڪو وقت گذاريو سين.
مڙس ماڻهو ئي گذاريو سين ڦلاڻن
کينس ڪٿي ته منڍن مڙس ساريو سين.
خير ابا پلاند پراڻا ناهن ٿيندا، ان
ڪري سون سٺي پچائڻا، انهن جو
ڪو مشر مارجو! سنگت ۾
ڪانپارونه ڪجو، يارو ديري وارو
دوست ڇا چوندا. يا ٻار وارا ٻڳب
ست يار ڇا چوندا ته ڦلاڻي جا پٽ
لوسي نڪتا، خلق نه ڪلائجو... وغيره
انهي وصيت ۾ جيتوڻيڪ زماني
جون ٻيون ڳالهيون به هونديون
آهن. پر زور مڙسي جي انگ تي
هوندو آهي ڀلي پوءِ غلطي ٿي
پاڻ ڇو نه هجي، وري جهڙي
جو سنڌ ڏسو ته معلوم ٿيندو ته جهڙو
بڪريءَ جو پٽيءَ ۾ پوڻ ڪري ٿيو يا
ڇوڪري جي وڙهن تان ٿيو. اڃا

ڪاش مان پڪي هجان

شاهده محفوظ ۽ گهوٽڪي

ڪاش مان پڪي هجان اڏامندي وڃان اڏامندي وڃان.
بادلن جي ديش ۾ هوائن جي ويس ۾ هويڙيءَ جي پٽيءَ
جيان مان اڏامندي وڃان، اڏامندي وڃان، بلندين تي. هن
آڪاش ڏانهن ڌرتيءَ کان دور ڌرتيءَ تي ٿيندڙ ظلم ۽ سور...
آئون نه ڏسان آئون نه ڄاڻان. اڏامندي وڃان. اڏامندي وڃان
نفرتن کان دور ٺار جو سور. سيني ۾ سانڍي آڪاش ڏانهن
وڌندي وڃان. ۽ پوءِ جڏهن ڪسي وڃن منهنجا پر. ۽ سولر
پرواز جي طاقت نه رهي ته انهيءَ بلندين تان. ڌرتيءَ جي
سيني اچي ڦهڪو ڪريان. پرڙا پرڙا ٿي منهنجو وجود منهنجي
ڌرتي جي مٿيءَ ۾ گڏجي وڃي.

۽ پنهنجن ٻارن جا پير ۽ چنڊي رهان چنڊي رهان ؟

سوال جواب

توهان؟

ج: ڳالهه ته سنڌي آهي، پر
ڪجهه ڪري به ڏيکاريندو.
* مارو مدن لال - عمرڪوٽ
* ڇا اسان جا سنڌي ماڻهو لطف
سائين جي شاهري تي عمل ڪرڻ
سان منزل مائي سگهن ٿا؟
ج: وڏي مدد ملندي.
* شهنواز ميمڻ - هالا نوان
س: ڏاهو ڪانگ ٻه-
ٽنگو قاضي جو مطلب ڇا آهي؟

ڪن فني مجبورين سبب گذريل ٻن پرچن سان سوال وارن ڪوپن شامل ڪونه هون، جنهن
ڪري هن پيري سوال گهٽ آهن ۽ سوالن جي چٽا پيڻي ۽ چونڊ به ٿورن سوالن سبب
مناسب نه ٿي لڳي. ان ڪري هن پيري انعام لاءِ چونڊ نه ڪئي وئي آهي. دوستن کي
عرض آهي ته سوال وڌي وڌي معياري موڪلين ۽ اڳ پڇيل سوال ٻيهر نه پڇين.

ج: ڏاهي مان مراد اٽڪلي
يا حرفت باز آهي سو ڏڳ-ون
ڪيترو وقت هلندون.
* عبدالغفور جوڻيجو - منڌرا
س: سنڌ جي انهن عظيم
هستين جا نالا ڏيکارو جن کي
پورهيت طبقي سان ڀار هو؟
ج: شاهه عنايت شهيد، لطيف
سائين، ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي،
ڪامريڊ غلام محمد لغاري،
قاضي فيض محمد ۽ گهڻا ٻيا به.

* پشم لال تليجا - بنو عاقل
س: منهنجي نظر ۾ ڏک-
عذاب، ظلم، هلچل وغيره حياتي
جي باغ کي سنواريندڙ گلاب آهن،
اوهان جي ڇا راءِ آهي؟

ج: اهو روايتي قسم جو هر
مدي خراج خيال آهي. ڏک
ظلم ۽ عذاب حياتي جي باغ جا
گلاب نه پر ڪنڊا آهن البت
هلچل حياتي کي سنواري ٿي. ان
ڳالهه ڪرڻ جو مطلب آهي ته
”جيئن آهي جتي آهي“ جي
نياد تي حياتي گذارجي ۽ حياتي
تي سنوارجي نه ڏک ۽ ظلم کي

جو ڇا مطلب آهي.
ج: اهي ننڍڙيون مشڪليون
چوٿين يا پنجين درجي وارن ٻارن
جون آهن.
* سليم رضا عباسي - ميهڙ
س: اڄ ڪلهه ٻين جا پڙ
محبت جو سرڪڙو ٻنهي ويا آهن؟
ج: ٻئي هنڌ جو محبت نه
ٿي ملي ته خليفن جي ذميواري
وڌي نه.

* پرومل اداسي دڪاندار - ٺالهي
س: قباست اچي ته پوءِ ڇا
ڪرڻ گهرجي؟

ج: دڪان جو سودو سودو
ڪه ٿي ڇڏڻ گهرجي.

* نظر محمد لغاري جيڪب آباد

س: اڄ ڪلهه جا نرڙا عاشق
عورتن جي ٻين ۾ ڇو نهاريندا
آهن؟

ج: منجهندو عاشق ڪٿي
نهاريندا آهن؟

* ”مسڪين“ نبي بخش جلباڻي -

دريا خان جلباڻي

س: مان پهراڙيءَ جي عورتن
تي ٿيندڙ ڏاڍ جي خلاف آهيان،

س: زال ۽ مڙس گادي جا به
ڦٽا آهن ڀار ڇا آهن؟
ج: ڀار انهن ڦٽن جون تارون
آهن.
* تبسم آصف حسن شهزاد -
ميرپور ٺٽور

س: جيڪڏهن ڪنهن ڪمان
زندگي جو سائي وڇڙي ويندو
آهي ته ان کي زندگي زهر ڇو
لڳندي آهي؟

ج: تنهنجو ته ڀار نالو ئي
اٻڏو ڊگهو آهي جو پلي دنيا ئي
ڇڏي ويڻي زندگي زهر ٿيڻ جو
سوال ئي پيدا نه ٿو ٿئي.

* گلزار حسين جهٽيال - سنڌ
يونيورسٽي

س: دنيا جي موجوده حالتن
جو ذميوار سياستدان آهي يا
سائنسدان؟

ج: اصل ذميوار اهو آهي
جيڪو انهن ٻنهي کي پتلن وانگر
هلائي ٿو.

* غلام مصطفيٰ بلوچ - ڪراچي

س: هڪ عورت خط
ٻنهنجي پٽ کي لکيو ڪراچي
حيدرآباد ته پٽس گهر هليو آيو ان

سهن نرڳو هڪ نسل جي ڀڙائپ
چنبي پر اهو سموري سماج سان
ناحق آهي.

* مقصود علي سومرو - نئون ديرو
س: هر هڪ انسان جو مقدار
لکيل آهي ۽ هو جيڪو ڪجهه
ڪري ٿو اهو مقدار پئاندر، پر
جيڪڏهن ڪو ماڻهو خون ٿو
ڪري ته اهو ٿوڻ انسان
ٿي ڇو.

ج: جيڪڏهن اوهان ان
ڳالهه کي ائين ٿا سمجهو ته
عقل، علم، سائنس ۽ تجربن کي
ڪيڏانهن ڪندا. انسان پنهنجي
معاشرتي ڪرت جي سڃاڻپ
خراپين جو پاڻ ڏسيوار آهي. مقدار
تي رکي ويهي رهڻ اسي وسيءَ
جي نشاني آهي.

* ڪي جي باوجود - ٿري مير واه
س: سٺي جو نتيجو خراب ڇو
نڪرندو آهي؟

ج: سٺي جو نتيجو خراب
ڪونهي نڪرندو. ممڪن آهي
اوهان جي ذاتي معيار مطابق
سٺي ۽ خراب جون ڪسوٽيون
اهي نه هجن جيڪي حقيقت ۾
هجن ٿيون.

* ويرو مل موتي - ٽنڊو باگو
س: لغڙ ڇا جي ڪري ايجاد
ڪيو ويو؟

ج: اهو ماڻهو جي اڏاڻ
واري شوق جو شروعاتي حصي
وارو عمل آهي.

* ڪفايت الله گهمرو - ڪراچي
س: سنڌ ۾ ٻاهر جي ماڻهن
جي ڀرمار خاص ڪري ڪراچيءَ
۾، سنڌي ماڻهن کي ٿورائي ۾ ته
نه آڻي وجهندي؟

ج: ائين به ٿي سگهي ٿو،
پر هن هٿرادو طريقي سان آبادي
وڌائڻ جي نتيجي ۾ ڪراچيءَ ۾
بجلي، پاڻي، گئس جي ڪوٽ ۽
طبقاتي هيٺ مٿاهين سبب
جيڪي معاشرتي ڏوهه ٿي رهيا
آهن جن ۾ رشوت کان وٺي ڌڻ

* قريبن تائين وڃي معاملو پهتو
آهي، سڀئي مسئلا سڄي کسي
اهڙي پاسي وٺيو پيا وڃن جو
اڳتي اهو تماشو راج ڏسندا.

* شاد ڀنگوار - مهران ڪاليج مورو
س: سنڌي نوجوان احساس
ڪمڌري جو شڪار ڇو آهي؟

ج: سنڌي نوجوان کي اهي
حالتون مهيا ڪونه ٿيون آهن،
جن سان هن جي شخصيت جي
مناسب اڏاوت ٿئي. ماڻهو
محرومي واري حالت ۾ رهڻ سبب
پنهنجي اولاد جي پلي پالنا به ڪري
ڪونه ٿا سگهن. هڪڙا ماڻهو اولاد
کي پئسن ڪمائڻ جي مشين
سمجهي ان لاءِ سيڙپ ڪن ٿا.
ٻيا سيڙپ ڪرڻ جي عيشت ۾
ڪونهن. ان ڪري نوجوان کي
اها اهميت ملي ٿي ڪونهي جيڪا
هن جو بنيادي حق آهي. انهن
سڀني کي سمجهندا، سنڌي نوجوان
هاڻي حوصلو ۽ سمجهه سان ان
ڌڻي منجهان نڪرڻ جي ڪوشش
۾ آهن.

* محمد زمان بڙدي - سيوهڻ
س: جيڪڏهن محبوب چوراهي
تي ملي وڃي ته ڇا ڪرڻ گهرجي؟
ج: ڪهڙو محبوب؟ محبوب
احمد، محبوب علي، محبوب خان
يا محمد محبوب اڳ ۾ ڳالهه
صفا ڪري پوءِ راءِ وٺو.

* ارباب عظيم - روهڙي
س: سياست معيشت جي تابع
آهي يا معيشت، سياست جي؟
ج: ان ڳالهه کي هيئن ڏسڻو
پوندو ته سماج جو بنيادي عمل
ڪيڙو آهي ۽ مٿاهرو ڪهڙو.
پنداوار ۽ پنداواري لاڳاپا معاشرتي
جو تاهي پيو آهن، ڀون سرگريون
مٿئين جوڙ هڪ ۽ اڇن ٿيون ان
ڪري نه رڳو سياست پر گهڻو
ڪجهه معيشت جي تابع آهي.

* عبدالغفور سنڌي - بنگريو
ٽنڊو باگو
س: ڇا مارئي اڄ به عمر جي

ڪوٽ ۾ قيد آهي؟ جي ۽ نه
آزاد ٿي سگهندي؟

ج: مارئي، عورت جي مظلوميت
جي علامت آهي، ۽ مارئي جي
حالت بدلجڻ واري ڏس ۾ اڄ لڳ
ڀڳ حالتون ساڳيون آهن. پر سنڌي
عورت جي غلامي وارو ڪو هيڪلو
معاملو ناهي. اهو سماج جي ڀڃڻ
بنيادي ڳالهين سان لاڳاپيل آهي.

* سرور حسن ميمڻ - هالا نوان
س: اڪثر ماڻهو وڏن ماڻهن
جي ڇهڙا ڳيري ڇو ڪندا آهن؟
ج: وڏن ماڻهن کي ڀڃڻ وڏن
ماڻهن جي ڇهڙا ڳيري ڪندو ٿي
هنن کي به اها واٽ سمجهه
آهي آهي. ٽالسٽا هڪڙي هنڌ
چيو آهي ته جاگيردار ڦورو
طريقي جا ماڻهو جنهن ماحول ۾
سڀ ڪندا آهن ته هنن جي اندران
نڪرندڙ هوا ٻاهر واري هوا کي
به خراب ڪندي آهي.

* رضي جميل احمد - ڏوڪري
س: ظالم ائين ڇو چاهيندو
آهي ته سندس دوست به ساڻس
گسڏجي ڀڃڻ تي ظلم ڪن؟
ج: پهرين ڳالهه ته ظالم جا
دوست ڪٿان پيا ماڻهو هوندا؟
* حاجي محمد عباس عباسي -
بوبڪ

س: منهنجو محبوب لڏو-ڙڻ
اڏائڻ جو شوقين ٿي پيو آهي ڇا
ڪريانس؟

ج: حاجي صاحب هوش جي
ڳالهه ڪريو. پلي ٻار مان ٿي
آيا آيو ته نه ائين!!

* خالد احمد سهڙو - بوبڪ
س: مظلوم جي ڏانهن عرش
تي پهچڻ تي تنهن هوندي آهي
ظلم مظلوم تي ستم ڪندو رهي
ٿو، آخر ڇو؟

ج: فرش تي ڀڙڙائپ، منافقي
۽ ظلم سڀ ۾ ظالم جي ڪرتوت
تي اکيون پوئيل هونديون ته عرس
کي جنبش ڇو ايندي.
* نصير سنڌي - ڊگهڙي

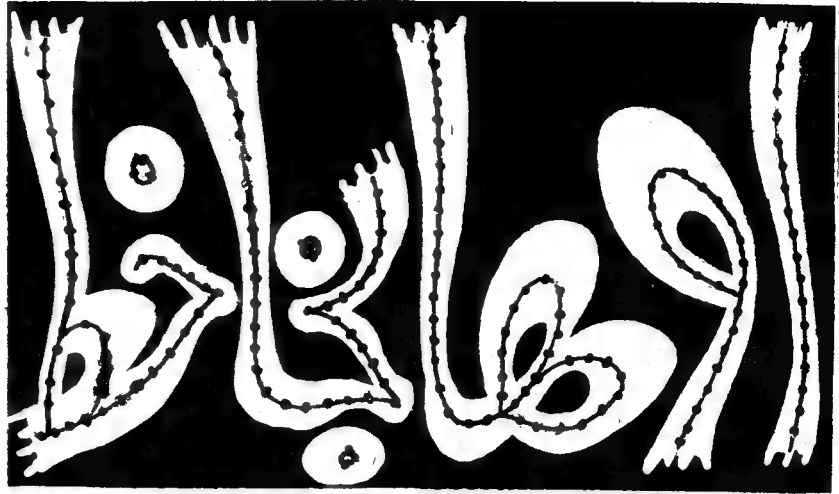
* علي دوست تنبو - وارھ
 س: دنيا شريف ماڻهن کي
 چريو ڇو ٿي سمجهي؟
 ج: اهو دنيا جي معاشرتي ۾
 ذهني ڏيوالهي جو ثبوت آهي،
 پر گهڻو وقت ائين نه رهندو.
 * لهن داس - خانپور
 س: سنڌ ۾ ايتري ڪا به ڇو
 ٿي ٿئي ۽ اسان جي تعليم جا
 قاتل ڪير آهن؟
 ج: ڪا به ڇو سنڌ صوبي ۾
 نه ٿي ٿئي ۽ اسان جي تعليم جا
 قاتل اهي آهن جيڪي حقيقي
 علم جي مکيه کان ڊڄن ٿا.

ج: جڏهن ئي حق کي
 سمجهي ان کي حاصل ڪرڻ
 جيتري سگهه سمجهي وٺبي.
 * منور علي وند بلوچ - سينارجا
 س: مان هر روز پڙهندو آهيان
 پر دماغ تي اڪرن تي نه ٿو بيهي
 ڇا ڪريان؟
 ج: ان ڏس ۾ توهان جي ٻين
 حالتن کان واقف نه هوندي ڇا ٿو
 چئي سگهجي. باقي جيڪڏهن
 لکن قائم هوندي ته اهو مسئلو ختم
 ٿي ويندو. هر ماڻهوءَ ۾ هڪ جيتريون
 صلاحيتون آهن، اها ڳالهه
 نه وسارجو.

س: شيڪسپيئر جو قول آهي
 ته عورت جو ڀيو نالو بيوفائي آهي
 ڇا اهو درست آهي؟
 ج: شيڪسپيئر جي اها ڳالهه
 جڪ کانئن جي برابر آهي.
 * عبداللہ خان شيخ - گهوٽڪي
 س: هي به ٽڪي ٻيو، هـو
 به ٽڪي ٻيو، ميلاپ ڪڏهن
 ٿيندو؟
 ج: ٽڪي ٽڪي اڪين جا
 تارا ساوا ٿي ويندا پر ميلاپ ڪونه
 ٿيندو آسرو لاهي ڇڏيو.
 * سيد محمد شاهه - سونڊا
 س: حق ڪڏهن بڻيءَ
 ٻوندو ۽

پيٽرس ۾ هٿيارن جي ڊوٽر خلاف هڪ پوسٽر

شاعريءَ جي ڀاڱي ۾، نظم
”راڳيندڙ“ جي شاعر جونالوچاڻايل
ڪونهي. سائنس جي ڀاڱي ۾
ڏنل سڀ مضمون ڪارائتا آهن.
ڪل محمد ڪٿي تي ڏنل فلاح
جو مضمون وڻيو.

پنپور نمبر وڻيو. مظهر يوسف،
مھتاب اڪبر راشدي، ابراهيم
خشڪ ۽ سليم مجدي جا مضمون
مٿا هئا. خاص ڪري مظهر يوسف
صاحب جو مضمون ”پنپور
هڪ بحث“ گهڻي ڌيان سان
پڙهڻ جهڙو آهي. ڪجهه عرصو
اڳ سسئي جي سهاڳي جهان
اڃايل پنپور گهمندي، ڪجهه
ستون وچ جهان ذهن ۾ تڙ ٿيون
هيون ۽ اڄ وري هلال جو ڏانڊيل
ڏسي آهي ستون ذهن ۾ تري
آيون آهن.

”الا ائين ۾ ٿئي جو ڪتابن ۾
پڙهجي،
هتي سنڌ ۽ سنڌ وارن جي ڪا
ڀولي.“
مفرناسي ۾ سگهارو هاليا
هيٺا ماڻهو جي قسط پڙهي ڏاڍي
وڻي.

شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ تاجل
هاڻ ملهائو آهي. جوان جذبن ۽
استگن، رنگ ۽ روشني ۾ وهڻل
شاعري ڪو نئون جنم ورتو آهي.
ڀڙڻ جي ڀاڱي ۾ ڇپيل
واڻيءَ جي شاعر جو نالو ڇپيل
ڪونهي. هن ڀاڱي ۾ معيار جي
ڪوت آهي. ڀارڙن جو ادب
پنهنجي جاءِ تي وڏي اهميت
رکي ٿو. اوهان جي اداري لاءِ
جي ممڪن هجي ته ڀڙڻ کي
مٿي ڄاڻ روائي سڳوڻي ٿي.
سوال جواب جو حصو ڪرائو
آهي. سڪڻ ۽ سيڪڙن جو اهو
به سٺو ذريعو آهي.

ڪڏهن ڪڏهن جوابن ۾
ڪجهه ڏکيا اصطلاح ڪم آڻيو
ٿا. جيڪي سمجهڻ ۾ عام پڙهندڙ
کي ڏانهن محسوس ٿئي.

هڪو هڪو ڇپندڙ طنز ۽ وري
ڪٿي ڪٿي فڪر جي هڪن
اولڙن سان ڀرپور قسط آهي. باقي
ڪجهه جملن اور ڪيو.

مثال طور: ”ڪڙي شئي کي
گهوڙن فطري (سواءِ عورتن جي)
ڳالهه هئي.“ ”ڏاڍي ڏاهري“ وارو
مضمون ”ڀوڻي جو درجو“.

ڪٿان ورتو ويو آهي ڇاڻايل
ڪونهي.

خاڪيءَ جو مضمون ”ادب
جو ڪارڻ ۽ فلسفو“ هتي ۽
ڪارائتي ڪوشش آهي. ڪٿي
ڪٿي ڪن شين جي ڪوت
محسوس ٿئي ٿي. مثال طور اولهه
جي مڱر جو ذڪر ڪندي لکي
ٿو ته هو اگهاڙي انسانيت کي
برمائي روپ ۾ ناچ ڪندو ڏسي
بقايا انسان دوست فڪر تان هٽ
ڪڍي وڃن ٿا. انسانيت ۽ عقل جي
دشمن لاڙن کي هتي ڏين ٿا.

خاڪي اهو به ٻڌائي ٿا ته
اهو سڀ ڪجهه رڳو ردعمل طور
ٿئي ٿو يا ان جي پٺيان سوچيل
سمجهيل هٿ ۽ حڪمت عمليون
شامل هونديون آهن. ٻيو ته اڄ
واري سماج جا اهي ڪهڙا داخلي
تضاد هئا جن انهن انسانيت جي
دشمن لاڙن کي نئون جنم ڏئي
وڌڻ ۽ ويجهڻ ۾ هڻي ڏني. اهو
ٻڌائڻ سان مضمون جي اونهائي
۽ اهميت اڃا وڌي وڃي ٿي.

* هلال جا سالگره ۽ پنپور
نمبر ساڻهون آهن. سالگره نمبر ۾
ڪاربنل حيدر بخش جتوئي تي
ڏنل مضمون پڙهيم. ضرورت هئي
ته سنڌ واسين لاءِ ڪيل سندن
خدمتن بابت وڌيڪ مواد ڏيو
ها. جو مضمون ”هيڏي شهر
پنپور ۾“ ڌيان لهي.

”ڪهاڻين جي ڀاڱي ۾
تاجل جي ڪهاڻي“ ٽيهري جو
—ج“ جي ٻي ٽي ائرائٽي
ڪونهي. لڏڻ جو هاڻي ڇڏي
پڇڻ سندن داخلي مفادن جو
نتيجو آهي. پڙهندڙ انتظار ٿو
ڪري ته هڪجي هڪڙي
نساڪامي ڪانهو ڪهڙي
حڪمت عملي اختيار ڪن ٿا.

بعاءِ ان جي جو لڏڙا داخلي
تضاد سان گڏ، پکين جي ڪنهن
نئين حڪمت عملي ۽ جا ڪوڙ
ڪري پڇڻ رڳو وبا جو شڪار
ٿين ٿا. سرور سيف جي ڪهاڻي
”ڪارو ماڻهو، ڳاڙهو درياءُ“
منظر ڪشي ۽ لفظن جو ۽ سهڻو
سڌاءُ ڪهاڻي جو ساه آهي.

مفرناسي ۾ ف. م. لاشاري
جو ”سگهارو هاليا، هيٺا ماڻهو“
سهڻي سري سان سٺي شروعات
آهي. هاليا جي حوالي سان،
نيپال جي پڙهيل ماڻهن جي
هٿان پ وارو خيال خوبصورت
آهي. پراڻي ڀاڙي ڪنڊي جهان

مثال طور: سرڪنٽائيزم وغيره .
هلال ۽ سٺين تنقيدن جي ڪوت
شدت سان محسوس ٿيندي آهي .
سنڌي ادب جي وڏن نقادن کي
عرض آهي ته هلال ۽ سندس
پڙهندڙن سان قرب ڪري تنقيدون
سوڪلن جيئن پڙهندڙن ۽ لکندڙن
پنهني جي تربيت ٿي سگهي .
سچ ۽ سونهن جي ساڳ ڏانهن
هلندڙ هلال لاءِ هزارين نيڪ
خواهشون .

”شل اتانهون اپ جي نيراڻ
جيان ،
شل ستارا ڪرين سانت چانڊاڻ
جيان ،
شل ڏئين ساءِ موٽي جي سرهاڻ
جيان ،

هارون آذر
چانڊگا ميڊيڪل ڪاليج
لاڙڪاڻو .

* تارو هلال سنگزين جو
سالگره نمبر نظر سان نڪتو سڀني
هاڻ سنئون موڪيو آهي، سڀ
اديب توڙي سدگار مبارڪن جا
مستحق آهن جن پنهنجي محنت
۽ همت کان ڪم وٺندي سنگزين
کي ڪامياب ڪيو آهي اڄ ته
اڳتي لاءِ پڻ اڃا وڪا اڳتي
هوندي ۽ يقينن ساڳيا ليکڪ به
سنگزين سان لنون لڳايو ايندا .
سنڌ جي باشعور ماڻهن کي
فخر آهي، ته هر مهيني ۾ سنڌ
جي واسين کي نئون تخليقون
هلال سنگزين جي روپ ۾ ملن
ٿيون .

محراب علي
انشرف عني
ڳوٺ عالم خان ڪوٽانگ

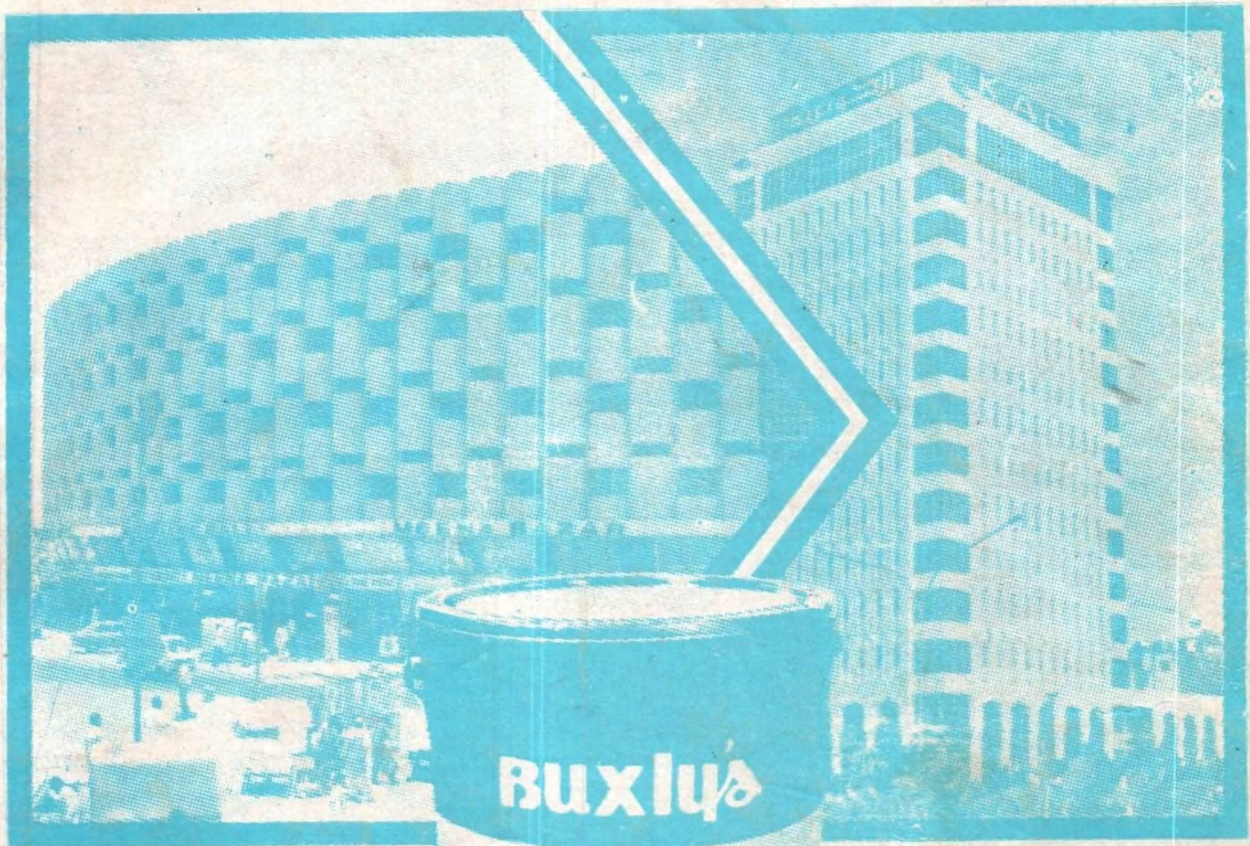
* سنگزين پنهنجو سفر جاري
رکندي پئي اچي شايد اڃا به
ڪي رڪاوڙون سنگزين جي راهه
۾ آهن پر تنهن هوندي به سنگزين
کي ڪنهن به صورت ۾ سنڌ جي
پين رسالن ۽ سنگزين کان گهٽ
نه ٿوچئي سگهجي . هلال سنگزين
هن وقت تائين جو ڪجهه ڏٺو آهي
اهو صرف سنگزين لاءِ ئي ڪارائتو
ثابت نه ٿيو آهي، پر
پڙهندڙن لاءِ سنگزين پهرين
جون جو سالگره نمبر بيهندو
لڳو . خاص ڪري تاجل بهوس جي
ڪهاڻي ”پهريءَ جو سچ“ سرور
سيف جي ڪهاڻي ”ڪارو ماڻهو
ڳاڙهو درياهه“ گارشيا مارڪيز
جو ”سچو ڪوڙ“ سفرنامو
”سنگهارو هماليا هيٺا ماڻهو“
ذوالفقار قاضي جو مضمون
”ڪائنات جي شروعات“ ۽ ٻيون
تخليقون شاعريءَ ۾ سڀني
جون سڏيون شيون هيون .
انور بيرزادي جو ”رتو ڇاڻ سونهن
جو شهيد گل“ به وڌيڪ وڻيو .
ساڻي هلال سنگزين جي سالگرهه
لاءِ پنهنجي طرفان هلال اداري
جي سڀني ورڪرن، انهيءَ سان
سهڪار ڪندڙن ۽ سڀني
پڙهندڙن لاءِ مبارڪ قبول ڪندا،
جيڪڏهن دنيا جي مشهور هستين
مان ڪنهن جي سوانح حيات جو
سلسلو شروع ڪيو ته ڏاڍو سٺو
ٿيندو .

ارباب ”عظيم“
روڌڙي

(بڪسٽون پلاسٽڪ ايمالشن پينٽ)
مٿاڇرو پيلي پلاسٽر ڊيٽ هجي يا چپ بوم ڊمڪان جي چاري هجي يادرو آڙو
سڀني تي ساڳئي پختگي سان قائم ۽ دائم
ٻنهنجو مثال پاڻ - تڪڙو سُڪي ٿو ۽ ڊوپي جَرڪي ٿو.

بڪسلي جي پينٽس ۾ قيادت جو هڪ پيئونمايان ثبوت

(بڪسٽون پلاسٽڪ ايمالشن پينٽ)
مٿاڇرو پيلي پلاسٽر ڊيٽ هجي يا چپ بوم، ڊم، ڪان جي جاري هجي يا دروازو
سڀني تي ساڳي پختگي سان قائم ۽ دائم
ينهنجو مثال پاڻ - تڪرور سڪي ٿو ۽ ڌوپي جرڪي ٿو.

بڪسلي پينٽس لميٽيڊ
عراڻي - چٽاگانگ - بيروت - ڪويت

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”آداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڱ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي آداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سھڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت آداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سھڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڻن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به چٽ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

....

جئن جئن ڄاڻ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڻ ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ چڻ ٿا؛

....

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به چٽ گوريلا آهن.....

.....

هي بيت اٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالا ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ

پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ“. - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)